

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

***ΑΤΥΠΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ: ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ
ΤΩΝ SLUMS, Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ SAO PAULO***

**ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΔΑΤΣΕΡΗ ΜΑΡΙΑ**

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ ΒΥΡΩΝ**

ΒΟΛΟΣ 2011

*Στους γονείς μου,
που είναι πάντα εκεί σε κάθε βήμα μου*

Η κόλαση των ζωντανών δεν είναι κάτι που αφορά το μέλλον. Αν υπάρχει μια κόλαση, είναι αυτή που υπάρχει ήδη εδώ, η κόλαση που κατοικούμε καθημερινά. Δύο τρόποι υπάρχουν για να μην υποφέρουμε. Ο πρώτος είναι για πολλούς εύκολος: να αποδεχθούν την κόλαση και να γίνουν τμήμα της μέχρι να καταλήξουν να μην τη βλέπουν πια. Ο δεύτερος είναι επικίνδυνος και απαιτεί συνεχή εγρήγορση: να προσπαθήσουμε και να μάθουμε να αναγνωρίζουμε ποιος και τι, μέσα στην κόλαση, δεν είναι κόλαση και να του δώσουμε διάρκεια, να του δώσουμε χώρο.

Ιταλό Καλβίνο, 2004

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η διπλωματική αυτή σφραγίζει την φοίτηση μου στο Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και σηματοδοτεί την χάραξη μιας νέας διαδρομής. Η προσπάθεια αυτή δεν θα είχε έρθει εις πέρας αν δεν είχα δίπλα μου κάποιους ανθρώπους, τους οποίους νοιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω μέσα από την καρδιά μου.

Αρχικά θέλω να ευχαριστήσω τον επιβλέπων καθηγητή μου Κοτζαμάνη Βύρων για την καθοδήγηση του και τις συμβουλές του, τις οποίες και κρατώ, αλλά κυρίως τον ευχαριστώ που με δίδαξε να αναζητώ μόνη μου την γνώση χωρίς να μου δίνει έτοιμη τροφή. Έπειτα θέλω να πω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον καθηγητή μου Νικολό Βογιαζίδη γιατί όλα αυτά τα χρόνια είχε πάντα διάθεση και χρόνο να με βοηθήσει, να με συμβουλευσει, δίνοντας μου πάντα θάρρος να προχωρώ μπροστά. Επίσης οφείλω να ευχαριστήσω όλους τους καθηγητές του τμήματος τον κάθε ένα ξεχωριστά καθώς όλοι προσέφεραν στην πορεία αυτή.

Η συμβολή όλων των φίλων μου ήταν σημαντική αλλά κυρίως ευχαριστώ πολύ την Μυρσίνη και την Μαρία που με τον τρόπο της η κάθε μια με βοήθησε, αλλά και τον Θεοδωρή που ήταν δίπλα μου σε όλο αυτό ψύχραιμος και υπομονετικός.

Τέλος, αλλά πάνω από όλους ευχαριστώ την αδελφή μου Σταυρούλα αλλά και τους γονείς μου που είναι πάντα δίπλα μου ακούραστοι συνοδοιπόροι στις επιλογές μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται η αύξηση του αστικού πληθυσμού, ενώ παράλληλα εξελίσσεται και το φαινόμενο της αστικοποίησης, δηλαδή της αύξησης της αναλογίας μεταξύ αστικού και αγροτικού πληθυσμού, αλλά και της αστικής διάχυσης, δηλαδή της γεωγραφικής επέκτασης των πόλεων. Καθώς η κλίμακα των πόλεων αυξάνεται, αυξάνονται και τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν. Ένα από αυτά είναι και η εμφάνιση του φαινομένου των slums (παραγκουπόλεων) το οποίο αναπτύσσεται ταχύτατα κυρίως στον αναπτυσσόμενο κόσμο όπου οι οικονομικές αντιθέσεις είναι μεγάλες και οι πολιτικές αντιμετώπισης υστερούν. Η ποικιλία των ορισμών που αποδίδονται στα slums προδίδει και την διαφοροποίηση τους σε χαρακτηριστικά σχετίζονται με τον τρόπο σχηματισμού και την ηλικία, την τοποθεσία, το μέγεθος, το νομικό καθεστώς αλλά και τα αναπτυξιακά τους χαρακτηριστικά. Παρόλα αυτά τα βασικά προβλήματα που αφορούν την χαμηλή ποιότητα κατοικίας, την ελλιπή πρόσβαση σε δίκτυα υποδομές και υπηρεσίες αλλά και γενικότερα τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης αποτελούν κοινό παρανομαστή για όλα τα slums. Η αστικοποίηση στην Λατινική Αμερική και συγκεκριμένα στην Βραζιλία δημιούργησε τις προϋποθέσεις ανάπτυξης του φαινομένου. Η πόλη του Sao Paulo αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα τόσο για τους ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού της όσο και για την εμφάνιση διαφορετικών τύπων slums: των cortiços και των favelas.

Λέξεις κλειδιά: αστικοποίηση, αστικά κέντρα, παραγκουπόλη, cortiços, favelas, slums

ABSTRACT

In recent decades there has been an increase in the urban population, while evolving the phenomenon of urbanization, namely the increased ratio between urban and rural population as well as the urban sprawl, and specifically the geographical expansion of cities. As the scale of cities increases the problems they face are increased too. One of these problems is the emergence of the phenomenon of slums, which is rapidly growing especially in the developing world where economic contrasts are great and the political response lags. The variety of definitions attributed to the slums can betray the differentiation in characteristics related to how they have been build, their age, location, size, legal status and their developmental characteristics. Despite these, fundamental problems related with poor quality housing, inadequate access to network infrastructure and services and generally poor conditions of living are a common denominator for all the slums. Urbanization was the main factor to created the conditions for the development of this phenomenon in Latin America, and specifically in Brazi .The city of Sao Paulo is an example for both the population growth rates, and the emergence of different types of slums: the cortiços and favelas.

Keywords: urbanization, urban centers, cortiços, favelas, slums

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5
2	ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ	8
2.1	ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ	8
2.1.1	Αστικοποίηση και αστική ανάπτυξη	8
2.1.2	Ιστορική προσέγγιση	10
2.1.3	Θεωρητική προσέγγιση	13
2.1.3.1	Θεωρία των κεντρικών τόπων	13
2.1.3.2	Κανόνας τάξης-μεγέθους (rank-size rule)	15
2.1.3.3	Κανόνας της κυρίαρχης θέσης	16
2.1.3.4	Θεωρία Σταδίων ανάπτυξης	16
2.1.3.5	Θεωρία δυϊσμού	19
2.1.4	Συγκριτική Προσέγγιση	20
2.1.4.1	Ο αστικός κύκλος στον αναπτυσσόμενο και τον αναπτυσσόμενο κόσμο	20
2.1.4.2	Η Διαφοροποίηση του φαινομένου της αστικοποίησης	23
2.2	ΑΣΤΙΚΗ ΦΤΩΧΕΙΑ	29
2.2.1	Ορισμός φτώχειας	29
2.2.2	Το περιεχόμενο της αστικής φτώχειας	30
2.2.3	Ποσοτική προσέγγιση της αστικής φτώχειας	31
2.3	ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ	35
2.3.1	Εξέλιξη των αστικών κέντρων	35
2.3.2	Δημιουργία μητροπολιτικών περιοχών	39
2.3.3	Τα αστικά κέντρα σήμερα	40
3	ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΩΝ SLUMS	43
3.1	ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	43
3.1.1	Η έννοια των slums	44
3.1.2	Προσδιορισμός και μέτρηση των slums	47
3.2	ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ	49
3.2.1	Εισόδημα και απασχόληση	49
3.2.2	Υποδομές και υπηρεσίες:	51

3.2.3	Κίνδυνοι	51
3.2.4	Τοποθεσία, κινητικότητα και μεταφορές:	53
3.2.5	Ανισότητα:	54
3.3	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	54
3.4	ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ	58
3.5	ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ SLUMS	60
3.5.1	Σχηματισμός και ηλικία	61
3.5.1.1	Slums στο ιστορικά κέντρο της πόλης	62
3.5.1.2	Συγκροτήματα κατοικιών	62
3.5.1.3	Ανεπίσημα παγιωμένα slums	63
3.5.1.4	Πρόσφατα slums	64
3.5.2	Τοποθεσία και όρια	65
3.5.2.1	Κεντρικά slums	65
3.5.2.2	Διάσπαρτες νησίδες άτυπης κατοικίας	66
3.5.2.3	Περιφερικά Slums	67
3.5.3	Μέγεθος	68
3.5.3.1	Slums μεγάλου μεγέθους	68
3.5.3.2	Slums μεσαίου μεγέθους	70
3.5.3.3	Slums μικρού μεγέθους	70
3.5.4	Νομικό Καθεστώς	70
3.5.4.1	Παράνομα Slums	71
3.5.4.2	Άτυπα Slums	71
4	ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: SAO PAULO BRAZILIA	73
4.1	Η Αστικοποίηση στην Λατινική Αμερική	73
4.2	Η Περίπτωση της Βραζιλίας	77
4.3	Η πόλη του Sao Paulo	80
4.3.1	Φυσικά χαρακτηριστικά	80
4.3.2	Η εξέλιξη του Sao Paulo	83
4.4	Τα slums του Sao Paulo	86
4.4.1	Corticos	87

4.4.2	Favelas	91
4.4.3	Συμπερασματικά	95
5	ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ	97
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	103

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 1: Συνολικός Πληθυσμός ανά αναπτυξιακή περιφέρεια (σε χιλιάδες) σύμφωνα με το μέτριο σενάριο.....	9
Πίνακας 2: Διαχρονικές φάσεις της πολιτικής οικονομίας του καπιταλισμού και της αποικιακή αστικοποίησης.....	12
Πίνακας 3: Χαρακτηριστικά των κεντρικών τόπων στην Νότια Αμερική, 1933.....	14
Πίνακας 4: Οι μεγαλύτεροι αστικοί οικισμοί από το 1950-2015 (οι πόλεις με έντονα γράμματα έχουν περισσότερο από 15 εκατ. κατοίκους).....	36
Πίνακας 5: Πληθυσμός για τις πόλεις με δέκα εκατομμύρια κατοίκους και άνω για το 1950, 1975, 2001 και 2015.....	37
Πίνακας 6: Συνολικός, αστικός κα εκτιμώμενος πληθυσμός των slums για κάθε γεωγραφική ενότητα, 2001.....	56
Πίνακας 7: Βασικές κατηγορίες της χωρικής διάστασης των slums.....	61
Πίνακας 8: Τα 30 μεγαλύτερα slums σε πληθυσμό (εκατομμύρια).....	69
Πίνακας 9: Λατινική Αμερική και Καραϊβική: Επιλεγμένα δημογραφικά στοιχεία..	74
Πίνακας 10 : Χαρακτηριστικά cortiços και favelas.....	96

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 1: Προσδόκιμο ζωής ανά αναπτυξιακή περιφέρεια και φύλο 2000-2300.....	10
Διάγραμμα 2: Σχέση του επιπέδου ανάπτυξης μιας χώρας και των διαπεριφερειακών ανισοτήτων στο εσωτερικό της, κατά Williamson.....	19
Διάγραμμα 3: Μέσος ρυθμός αστικοποίηση (επί τις εκατό) από το 1950 έως το 2050.....	24
Διάγραμμα 4: Αστικός πληθυσμός ανά αναπτυξιακή περιφέρεια (ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού) από το 1950 έως το 2050.....	25
Διάγραμμα 5: Αστικός και αγροτικός πληθυσμός ανά αναπτυξιακή περιφέρεια (σε εκατομμύρια) από το 1950 έως το 2050.....	26

Διάγραμμα 6: Αστικός πληθυσμός ανά γεωγραφική περιφέρεια επί της εκατό του συνολικού αστικού πληθυσμού.....	27
Διάγραμμα 7: Αστικός και αγροτικός πληθυσμός ανά γεωγραφική περιφέρεια (σε εκατομμύρια).....	28
Διάγραμμα 8: Το άριστο μέγεθος της πόλης.....	42
Διάγραμμα 9: Πληθυσμός των slums για κάθε γεωγραφική ενότητα, 2001.....	56
Διάγραμμα 10: Πληθυσμός των slums ως ποσοστό του συνολικού αστικού πληθυσμού για κάθε γεωγραφική ενότητα, 2001.....	57
Διάγραμμα 11 : Αναλογία πληθυσμού των slums στον αστικό πληθυσμό για κάθε γεωγραφική ενότητα, 2001.....	57
Διάγραμμα 12: Αναλογία πληθυσμού των slums στον αστικό πληθυσμό για κάθε γεωγραφική ενότητα (συγκεντρωτικά), 2001.....	58
Διάγραμμα 13: Σχηματισμός slums.....	59
Διάγραμμα 14: Αστικός, αγροτικός και συνολικός πληθυσμός της Βραζιλίας (σε χιλιάδες).....	78
Διάγραμμα 15: Εξέλιξη του πληθυσμού των μητροπολιτικών περιοχών του Sao Paulo, Rio de Janeiro και Salvador από το 1950 ως το 2050	81
Διάγραμμα 16: Αύξηση Πληθυσμού στο Sao Paulo	84
Διάγραμμα 17: Ρυθμός πληθυσμιακής ανάπτυξης της μητροπολιτικής περιοχής του Sao Paulo	85

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτης 1: Ποσοστό πληθυσμού που ζεί με λιγότερα από 1,25 \$ την μέρα (2009)....	34
Χάρτης 2: Ποσοστό πληθυσμού που ζεί με λιγότερα από 2 \$ την μέρα (2009).....	34
Χάρτης 3: Συγκριτική απεικόνιση των αστικών κέντρων για το 1975,2009και 2025 ανάλογα με τον μέγεθος της πόλης.....	38
Χάρτης 4: : Βραζιλία	77
Χάρτης 5: Κατανομή πληθυσμού στην Βραζιλία το 2010.....	79
Χάρτης 6: Τα όρια της πόλης και της μητροπολιτικής περιοχής του Sao Paolo	81
Χάρτης 7: Η εξέλιξη της αστικής διάχυσης της Sao Paulo από το 1881ως το 1992 ..	85
Χάρτης 8: Αστική διάχυση στο Sao Paulo από το 1942 ως το 1992	86
Χάρτης 9: Αριθμός cortiços και πληθυσμός που κατοικεί σε cortiços	90
Χάρτης 10: Χωροθέτηση των favelas.....	93

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα δεδομένα στο αστικό χώρο διαρκώς μεταβάλλονται ενώ παράλληλα μεταβάλλονται και οι συνθήκες ζωής μέσα στις πόλεις. Πλέον ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε τις πόλεις αλλάζει καθώς τροποποιείται το αστικό τοπίο. Η διπλωματική αυτή εργασία με τίτλο «Άτυπη ανάπτυξη της πόλης: το φαινόμενο των slums, η περίπτωση του Sao Paulo» στηρίχθηκε στην ανάγκη για μελέτη φαινομένων με καθολική διάσταση που ξεπερνούν τον εθνικό και ευρωπαϊκό χώρο. Η προσπάθεια αυτή αποτελεί μια πρώτη προσέγγιση του φαινομένου των slums (παραγκουπόλεων), η συγγραφή της οποίας βασίστηκε σε ξένες βιβλιογραφικές αναφορές καθώς και σε μελέτες που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια για το φαινόμενο αυτό. Το γεγονός ότι μελετήθηκε ένα φαινόμενο που απέχει αρκετά από τα ελληνικά δεδομένα- χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ψάχνοντας δεν μπορούμε να βρούμε παραδείγματα slums στον ελληνικό χώρο διαφορετική μορφή ή χαρακτηριστικά- εμπεριέχει από μόνο του ένα βαθμό δυσκολίας, ιδίως αν συνδυαστεί με την γεωγραφική και όχι μόνο, απόσταση μεταξύ της Ελλάδας και της περιοχής μελέτη που είναι το Sao Paulo στην Βραζιλία.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερα βασικά κεφάλαια. Αρχικά στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται το αστικό φαινόμενο. Η έννοια της αστικοποίησης και της αστικής ανάπτυξης, ενώ γίνεται αναφορά και στην αστική διάχυση. Γίνεται μία ιστορική αναδρομή του φαινομένου της αστικοποίησης, και αναλύονται οι βασικές θεωρίες που σχετίζονται με την ανάπτυξη των πόλεων, ενώ γίνεται και αναφορά στην διαφοροποίηση του φαινομένου μεταξύ αναπτυγμένου και αναπτυσσόμενου κόσμου, κάτι που γίνεται ευκολότερα αντιληπτό μέσω των διαγραμμάτων που παραθέτονται. Στην συνέχεια εξετάζεται το φαινόμενο της αστικής φτώχειας. Το δεύτερο κεφάλαιο καταλήγει με την μελέτη των αστικών κέντρων αναλύοντας αρχικά την εξέλιξη τους και την δημιουργία των μητροπολιτικών κέντρων και παραθέτοντας την μορφή που έχουν πλέον και τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, ένα εκ των οποίων είναι και οι άτυπες μορφές κατοικιών που αναπτύσσονται μέσα και γύρω από τις πόλεις.

Στην συνέχεια στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται το φαινόμενο των slums. Επιχειρείται προσέγγιση με εννοιολογικό χαρακτήρα. Δίνονται λοιπόν οι διάφοροι ορισμοί αλλά και τα βασικά στοιχεία με σκοπό να γίνει κατανοητός ο τρόπος προσδιορισμού και μελέτης των slums. Ακολουθεί η ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών αλλά παράλληλα και των βασικών προβλημάτων που

αντιμετωπίζουν, και εκείνα είναι τελικά που προσδίδουν σε μια περιοχή των χαρακτήρα του slum ή όχι. Τα χαρακτηριστικά αυτά προσδιορίζονται από την μελέτη του εισοδήματος και της απασχόλησης, των υποδομών και των υπηρεσιών, των μεταφορών και γενικότερα τις κινητικότητα, των κινδύνων (φυσικών και μη) και τέλος της ανισότητας βασικό στοιχείο των περιοχών αυτών. Φυσικά η κατανόηση του φαινομένου απαιτεί και την μελέτη των στατιστικών στοιχείων από τα οποία προκύπτει ότι μέχρι το 32% του συνολικού αστικού πληθυσμού κατοικεί σε slums, ενώ υπάρχουν μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ αναπτυσσόμενου και αναπτυγμένου (43% και 6% αντίστοιχα). Επιπρόσθετα επιχειρείται μια σχηματική μορφοποίηση των δυνάμεων σχηματισμού των slums. Ως κινητήριες δυνάμεις αναφέρεται ο συνδυασμός εισοδηματικής ανισότητας έλλειψης οικονομικής ανάπτυξης και εσωτερικής μετανάστευσης, φαινόμενα που οδηγούν στην φτώχεια αλλά και στην έλλειψη προσιτής στέγης, τα οποία με την σειρά τους βοηθούν την δημιουργία του φαινομένου. Στην συνέχεια του ίδιου κεφαλαίου εξετάζονται οι διαφορετικοί τύποι slums και δίνεται μια βασική τυπολογία. Οι κατηγορίες που αναπτύσσονται αφορούν τον τρόπο σχηματισμός και την ηλικία, την τοποθεσία και τα όρια, το μέγεθος και τον νομικό καθεστώς ιδιοκτησίας, κάθε μία από τις κατηγορίες αυτές περιλαμβάνει υποκατηγορίες με σκοπό τον καλύτερο προσδιορισμό των slums.

Στο επόμενο κεφάλαιο η εργασία εστιάζει στην περίπτωση του Sao Paulo. Αρχικά αναλύεται η αστικοποίηση στην Λατινική Αμερική και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, τα οποία οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στην «ειδικού τύπου εκβιομηχάνισης» που αναπτύχθηκε στην περιοχή. Στην συνέχεια αναλύεται, η αστικοποίηση στην Βραζιλία που αποτελεί και χαρακτηριστικό παράδειγμα της παραπάνω διαδικασίας, αλλά και η ανάπτυξη των αστικών κέντρων ως της αποικιοκρατίας των πολιτικών επιλογών. Ακολουθεί η μελέτη της πόλης του Sao Paulo και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της. Μέσα από την μελέτη αυτή γίνεται αντιληπτό ότι η γεωμορφολογία της πόλης καθόρισε σε πολύ μεγάλο βαθμό την χωροθέτηση των slums, καθώς το πλήθος των ποταμών και παραποτάμων αλλά και των λεκανών απορροής μέσα στην πόλη είχαν σαν αποτέλεσμα την επιβολή του υγρού στοιχείου στην διαμόρφωση της, και τελικά την χωρική κατανομή των slums, σε μη ελκυστικές περιοχές της πόλης που αντιμετωπίζουν συχνά πλημμυρικά φαινόμενα. Η εξέταση της εξέλιξης της αστικής στο Sao Paulo μας δίνει μια πλήρη εικόνα των παραπάνω. Στην βάση της τυπολογίας του τρίτου κεφαλαίο αναλύονται δυο βασικοί τύποι slums:

τα cortiços που βρίσκονται στο εσωτερικό της πόλης και οι favelas που αναπτύσσονται περιφερειακά. Στο τέλος του κεφαλαίου γίνεται μια συγκριτική ανάλυση των δυο παραπάνω τύπων με βάση τις κατηγορίες της θεωρίας: ηλικία, τοποθεσία, εκτατικό και πληθυσμιακό μέγεθος, ιδιοκτησιακό καθεστώς και αναπτυξιακή προοπτική.

Το τελευταίο κεφάλαιο αντί επιλόγου είναι μια προσπάθεια με σκοπό την δημιουργία θετικών σκέψεων για την βελτίωση της κατάστασης αυτής. Παρουσιάζεται λοιπόν το κίνημα των MTST (Movimiento dos Trabalhadores sem Teto – Κίνημα των Εργατών Χωρίς Στέγη) οι οποίοι αγωνίζονται και διεκδικούν αυτά που για τον αναπτυγμένο κόσμο είναι σχεδόν δεδομένο «δικαίωμα στην πόλη».

2 ΤΟ ΑΣΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ

2.1 ΑΣΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ

2.1.1 Αστικοποίηση και αστική ανάπτυξη

Η ραγδαία αύξηση του πληθυσμού αλλά και τα προβλήματα που έπονται αυτής αποτελούν βασικό θέμα μελέτης για πολλούς κλάδους επιστημόνων, όπως δημογράφους, κοινωνιολόγους, πολεοδόμους γεωγράφους κλπ. Ταυτόχρονα με αυτό το φαινόμενο και με σαφώς μεγαλύτερους ρυθμούς εξελίσσεται τις τελευταίες δεκαετίες το φαινόμενο της αστικοποίησης που πολλές φορές συγχέεται με εκείνο της αστικής ανάπτυξης.

Σύμφωνα με τον Kingsley Davis, η διαφορά των δύο αυτών φαινομένων είναι ουσιώδης. *«Ο όρος αστικοποίηση αναφέρεται στην αναλογία του συνολικού πληθυσμού που είναι συγκεντρωμένος σε αστικούς οικισμούς, ή αλλιώς στην αύξηση αυτής της αναλογίας»*. Όπως υποστηρίζει ο Kingsley Davis οι πόλεις έχουν την δυνατότητα να αναπτυχθούν και χωρίς να εμφανιστεί σε αυτές το φαινόμενο της αστικοποίησης αρκεί βέβαια *«να αναπτύσσεται εξίσου ή περισσότερο ο αγροτικός πληθυσμός»*. Επομένως εκείνο που στην πραγματικότητα έχει σημασία για την κατανόηση του όρου είναι η αναλογία μεταξύ αστικού και αγροτικού πληθυσμού και κατά πόσο μπορεί να διατηρηθεί η ισορροπία τους (Stevenson,2007).

Η αστικοποίηση δεν είναι ένα νέο φαινόμενο. Αρκετά είναι τα παραδείγματα πόλεων που εκτιμάται ότι παρουσίαζαν μεγάλη συγκέντρωση πληθυσμού χιλιάδες χρόνια πριν. Όπως η Βαβυλώνα (600-400 π. Χ) που υπολογίζεται να είχε πληθυσμό 350.000 κατοίκους, η Ρώμη (150 π. Χ -350 μ. Χ) με 1,1 εκατομμύρια κατοίκους ή ακόμα και η Angkor (900-1100 π. Χ), δηλαδή η σημερινή Καμπότζη, που ο πληθυσμός της υπολογίζεται ότι ανέρχονταν στο 1,5 εκατομμύρια κατοίκους. (Gogran and Ljung, 2006, <http://geography.about.com>)

Η αστικοποίηση λοιπόν είναι η διαδικασία διέλευσης του πληθυσμού από την αγροτική κοινωνία στην αστική. Το γεγονός αυτό είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων με διαφορετικά χαρακτηριστικά ο κάθε ένας, όπως κοινωνικά, οικονομικά κλπ. Αντίθετα, η αστική ανάπτυξη είναι η αύξηση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα είτε αυτό να οφείλεται στην εσωτερική μετανάστευση αγροτικών

πληθυσμών είτε στην σε άλλους παράγοντες. Πολλές φορές ένας από τους παράγοντες είναι και αυτός αλλά ο πιο σημαντικός είναι η φυσική αύξηση του πληθυσμού. Η φυσική αύξηση είναι αποτέλεσμα της αύξησης των δεικτών, γεννητικότητας, προσδόκιμου ζωής και θνησιμότητας.

Πίνακας 1: Συνολικός Πληθυσμός ανά αναπτυξιακή περιφέρεια (σε χιλιάδες) σύμφωνα με το μέτριο σενάριο

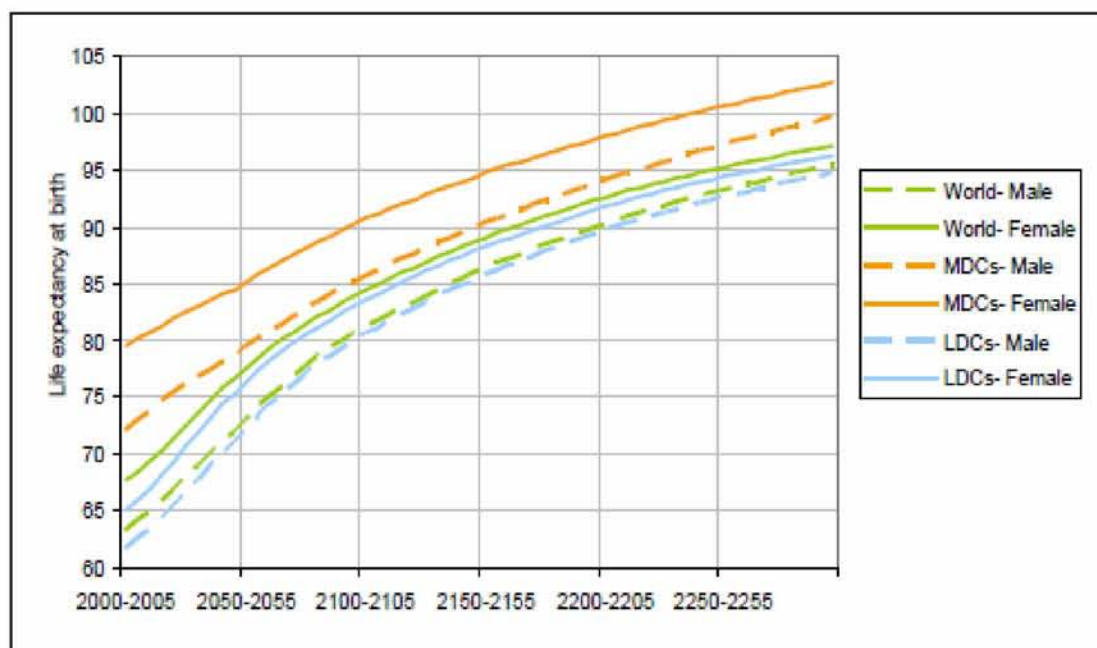
Έτος	Κόσμος	Αναπτυγμένες περιφέρειες	Αναπτυσσόμενες περιφέρειες
1950	2 529 346	812 026	1 717 320
1955	2 763 453	862 810	1 900 643
1960	3 023 358	914 618	2 108 740
1965	3 331 670	965 620	2 366 050
1970	3 685 777	1 007 477	2 678 300
1975	4 061 317	1 046 894	3 014 422
1980	4 437 609	1 081 847	3 355 762
1985	4 846 247	1 113 543	3 732 705
1990	5 290 452	1 147 345	4 143 107
1995	5 713 073	1 174 680	4 538 393
2000	6 115 367	1 194 967	4 920 400
2005	6 512 276	1 216 550	5 295 726
2010	6 908 688	1 237 228	5 671 460
2015	7 302 186	1 254 845	6 047 341
2020	7 674 833	1 268 343	6 406 489
2025	8 011 533	1 277 113	6 734 421
2030	8 308 895	1 281 628	7 027 267
2035	8 570 570	1 283 007	7 287 563
2040	8 801 196	1 282 277	7 518 920
2045	8 996 344	1 279 588	7 716 757
2050	9 149 984	1 275 243	7 874 742

Πηγή: UN Department of Economic and Social Affairs, 2009

Ειδικά όσον αφορά το προσδόκιμο ζωής είναι εκπληκτική η καμπύλη που εκτιμάται για το 2000-2300. Στο διάγραμμα 1 φαίνεται ότι το προσδόκιμο ζωής θα αυξηθεί περίπου κατά 20 χρόνια τα επόμενα 200 χρόνια. Το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως στην ανάπτυξη της τεχνολογίας και κατ' επέκταση των ιατρικών επιτευγμάτων, με αποτέλεσμα την μείωση των θανάτων καθ' όλη την διάρκεια ζωής του ανθρώπου. Ανάμεσα σε αυτές τις ιατρικές ανακαλύψεις αναμένεται να είναι και η καταπολέμηση

του AIDS, που αποτελεί μάστιγα στις μέρες μας κυρίως στο αναπτυσσόμενο κόσμο όπου τα ποσοστά εκπαίδευσης και ενημέρωσης επί του θέματος είναι πολύ χαμηλά.

Διάγραμμα 1: Προσδόκιμο ζωής ανά αναπτυξιακή περιφέρεια και φύλο 2000-2300

Πηγή: UN Department of Economic and Social Affairs, 2008

Σημαντικό επίσης είναι να αναφερθεί ότι πολύ συχνά ο όρος αστική ανάπτυξη ταυτίζεται με την γεωγραφική επέκταση- διάχυση της πόλης, που αποτελεί συνήθως αποτέλεσμα του φαινομένου της αστικής ανάπτυξης. Παρατηρούμε λοιπόν την ανάπτυξη πόλεων με τεράστια γεωγραφική επέκταση, στον περιεριστικό χώρο που σταδιακά μετατρέπεται σε αστικός. Τα αποτελέσματα του φαινομένου αυτού έχουν αρνητικές επιπτώσεις στο φυσικό περιβάλλον και στους φυσικούς πόρους, στη μείωση αγροτικής γης, άρα και εδαφών για παραγωγή αγροτικών προϊόντων, στις χρονοαποστάσεις, επομένως και στην αύξηση του κόστους μετακινήσεων αλλά και σε πολλούς ακόμα τομείς που αφορούν την ποιότητα ζωής στις πόλεις.

2.1.2 Ιστορική προσέγγιση

Αναζητώντας τις ρίζες της αστικοποίησης στον αναπτυσσόμενο κόσμο είναι αναπόφευκτη η αναφορά στο φαινόμενο της αποικιοκρατίας. Το φαινόμενο της «καθολικής επικυριαρχίας» είναι σφαιρικό και αφορά την πολιτική, την οικονομία, τη θρησκεία, τη μόρφωση αλλά και την πόλη και την επικυριαρχία που υφίσταται από τον αποικιοκράτη. (Τσάλας Γ., 1991)

Η λεγόμενη αποικιακή αστικοποίηση είναι μια από τις εκφράσεις επικυριαρχίας που υφίστανται οι αποικιοκρατούμενοι οικισμοί. Ο A.J Christopher υποστηρίζει ότι οι δύο τύποι αποικιακών οικισμών είναι οι παρακάτω: οι οικισμοί των οποίων η ανάπτυξη οφείλεται στους Ευρωπαίους και οι οικισμοί που αναπτύχθηκαν πάνω σε υφιστάμενους οικισμούς. Η πρώτη κατηγορία των οικισμών, που οφείλονται στους Ευρωπαίους αποικιοκράτες, «βρίσκεται πάνω σε γεωγραφικές περιοχές που χαρακτηρίζονται από γεωπολιτικό ή/και οικονομικό ενδιαφέρον για τον αποικιοκράτη και αποτελούν μεταφορά της ευρωπαϊκής αστικής μορφολογίας και των ευρωπαϊκών αστικών λειτουργιών με μικρές προσαρμογές στις ειδικές τοπικές ανάγκες.» Η δεύτερη κατηγορία που αναφέρεται σε υφιστάμενους οικισμούς οι οποίοι αστικοποιήθηκαν και παρουσιάζει έντονες διαφοροποιήσεις που αφορούν τον αστικό ιστό και σχετίζονται τόσο με τους γηγενείς πολιτισμούς όσο και με την ένταση και έκταση της αστικοποίησης, καθώς και με την ίδια την παρουσία των αποικιοκρατών και των μεθόδων διαμόρφωσης και σχεδιασμού του αστικού χώρου. Η διαδικασία της αποικιοποίησης των οικισμών αυτών επηρέασε τον χώρο με αποτέλεσμα να παρατηρείται υποβάθμιση του υφιστάμενου αστικού δικτύου αλλά και των αστικών λειτουργιών, περιθωριοποίηση πολλών περιοχών με ταυτόχρονο κοινωνικό αποκλεισμό των κατοίκων τους, ενώ παρατηρείται εισαγωγή νέων στοιχείων στις τοπικές κοινωνίες που σχετίζονται τόσο με τον πολιτισμό και την αρχιτεκτονική όσο και με την δομή της αστικής οικονομίας και κοινωνίας. (Christopher, 1988)

Ο πίνακας που ακολουθεί παρουσιάζει με χρονολογική σειρά τις διαδοχικές φάσεις της πολιτικής οικονομίας του καπιταλισμού με ταυτόχρονη συσχέτιση με την αποικιακή αστικοποίηση. Η σχέση αυτή στηρίζεται στην σχέση μεταξύ αναζήτησης και επένδυσης πλούτου και «αστικής αποικιοκρατίας». Όπως όμως επισημαίνεται και από τον Drakakis-Smith D. ο παρακάτω πίνακας αποτελεί μια προσέγγιση καθώς είναι αξιοσημείωτες οι διαφορές που μπορούν να παρουσιαστούν σε γεωγραφικό επίπεδο.

Πίνακας 2: Διαχρονικές φάσεις της πολιτικής οικονομίας του καπιταλισμού και της αποικιακής αστικοποίησης

Έτος	Πολιτική οικονομία του καπιταλισμού	Αποικιακή αστικοποίηση
1500	<u>Κεφαλαιοποίηση βασικών αγαθών:</u> Αρπαγή πολύτιμων μετάλλων και εμπόριο καθημερινών αγαθών υψηλής εμπορευσιμής αξίας (μπαχαρικά).	<u>Εμπορική αποικιοκρατία:</u> Περιορισμένη παρουσία αποικιοκρατών σε υφιστάμενους οικισμούς, εμπόριο με εθνικά προϊόντα της τοπικής αγοράς.
1800	<u>Μεταβατική φάση:</u> Μειωμένο ευρωπαϊκό ενδιαφέρον για εξωευρωπαϊκές επενδύσεις, αύξηση του οφέλους από την ευρωπαϊκή εκβιομηχάνιση.	
1850	<u>Χρηματικό κεφάλαιο:</u> Τα οφέλη από την Βιομηχανική Επανάσταση επενδύονται σε νέες πηγές πρώτων υλών, τροφή και αγορές	<u>Βιομηχανική αποικιοκρατία:</u> Βίαιος ανταγωνισμός για τα εδάφη και δημιουργία νέων αστικών ιεραρχιών, επέκταση των ευρωπαϊκών οικισμών.
1920		<u>Όψιμη αποικιοκρατία:</u> Ανάπτυξη της αποικιοκρατίας, εντατικοποίηση των ευρωπαϊκών οικισμών, αύξηση του μεγέθους των δημόσιων κτηρίων, αύξηση του ενδογενούς αστικού πληθυσμού και κοινωνικός διαχωρισμός
1950		<u>Νεοαποικιοκρατία:</u> Ραγδαία αύξηση του ενδογενούς πληθυσμού, περιορισμένες δυνατότητες εργασίας και αυξανόμενη πίεση για την παροχή βασικών αστικών υπηρεσιών.

Πηγή: Drakakis S.,2000

Όπως φαίνεται και από τον πίνακα τον 16^ο αιώνα, η αστικοποίηση περιορίστηκε στους ήδη υφιστάμενους οικισμούς σε αντίθεση με τον 19^ο αιώνα που παρουσιάζεται επέκταση των ευρωπαϊκών οικισμών αλλά και δημιουργία νέων αστικών ιεραρχιών με την επένδυση των βιομηχανικών κεφαλαίων. Η έναρξη του 20^{ου} αιώνα σηματοδοτεί την εντατικοποίηση της αστικοποίησης, την αύξηση του πληθυσμού επομένως και των αστικών λειτουργιών καθώς επίσης και την δημιουργία φαινομένων κοινωνικού αποκλεισμού. Τα μέσα του ίδιου αιώνα η αύξηση του πληθυσμού συνεχίζεται με ταυτόχρονη ένταση των πιέσεων που δημιουργούνται λόγω αυτής και αφορούν την αγορά εργασίας, την παροχή βασικών αστικών υπηρεσιών αλλά και την κοινωνική συνοχή. (Σκούντζος, 2005, Λαμπριανίδης, 2001)

2.1.3 Θεωρητική προσέγγιση

Η ανάπτυξη και η διαμόρφωση του αστικού χώρου είναι άμεσα συνδεδεμένη με διάφορες διαδικασίες που σχετίζονται με την κοινωνική, πολιτική, οικονομική πολιτιστική κατάσταση του εκάστοτε χώρου και αλλά και χρόνου. Συχνά οι επιστήμονες στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν τα φαινόμενα που σχετίζονται με τον χώρο αναζητούν την γνώση και στους παραπάνω τομείς. Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε περιληπτικά κάποιες θεωρητικές προσεγγίσεις, οι οποίες θα αποτελούν τις βάσεις για την κατανόηση της ανάπτυξης των πόλεων.

Σημαντική ήταν η συμβολή του **Manuel Castells** (1975) στην ερμηνεία της αστικοποίησης, φαινόμενο, που για τον ίδιο προκύπτει από δύο διαδικασίες. Η πρώτη αφορά την αποδιάρθρωση των αγροτικών κοινωνικών δομών και την μετανάστευση του αγροτικού πληθυσμού προς τα αστικά κέντρα. Η δεύτερη αφορά την μετατροπή της οικονομίας από οικιακή σε οικονομία παραγωγής και έπειτα σε οικονομία εργοστασίου. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την συγκέντρωση πληθυσμού στα αστικά κέντρα, δημιουργώντας την εργατική τάξη και διαμορφώνοντας το βιομηχανικό προφίλ των πόλεων. Παράλληλα, όμως παρατηρείται και η συγκέντρωση βιομηχανίας σε περιοχές που παρουσιάζουν συγκέντρωση πρώτων υλών ή/και πλεονεκτήματα στον τομέα των μεταφορών.

2.1.3.1 Θεωρία των κεντρικών τόπων

Από την άλλη ο **Christaller** (1933) με την θεωρία των κεντρικών τόπων υποστηρίζει ότι οι πόλεις λειτουργούν σαν κεντρικοί τόποι της υπαίθρου. Σκοπός, επομένως, των πόλεων είναι να προσφέρουν αγαθά και υπηρεσίες σε μια ευρύτερη περιοχή γύρω τους. Δηλαδή ο βασικός χαρακτήρας μίας τέτοιας πόλης είναι να εξυπηρετεί την «ενδοχώρα» της με την παροχή λειτουργιών σε «κεντρικές και ευπρόσιτες θέσεις». Η κατάσταση ενός κεντρικού τόπου-πόλης χαρακτηρίζεται ως «κεντρικότητα ή κομβικότητα» και ο βαθμός της αξιολογείται με πολλούς τρόπους και όχι μόνο με βάση το πληθυσμιακό μέγεθος (Λαμπριανίδης, 2001, McCaann, 2002)

Σύμφωνα με την θεωρία αυτή ένας κεντρικός τόπος θα έπρεπε να βρίσκεται στο κέντρο μιας κυκλικής (εμπορικής) περιοχής. Οι αντίστοιχες όμως κυκλικές περιοχές των γειτονικών πόλεων τέμνονται, έτσι προέκυψαν τα εξάγωνα, που συνεχίζουν να εξασφαλίζουν ίσες αποστάσεις στα κέντρα του ίδιου επιπέδου. Το μέγεθος της απόστασης είναι ανάλογο του εμπορικού επιπέδου των κέντρων. Η ιεραρχία αυτή

βασίζεται στην αρχή ότι οι ψηλότεροι τάξης κεντρικοί τόποι προσφέρουν όλα τα αγαθά και τις υπηρεσίες που προσφέρονται και από τους κεντρικούς τόπους χαμηλότερης τάξης, και επιπλέον έναν αριθμό άλλων αγαθών και υπηρεσιών που δεν προσφέρονται από τους χαμηλότερης τάξης κεντρικούς τόπους. Επομένως η απόσταση που θα πρέπει να διανύσει ένας καταναλωτής μεταβάλλεται αναλόγως με την τάξη στην οποία ανήκει το αγαθό ή την υπηρεσία που θέλει να αγοράσει.

Για την κατανόηση της θεωρίας του Cristaller πρέπει να γίνει κατανοητή η έννοια του «κρίσιμου μεγέθους» και της «χωρικής εμβέλειας». Η πρώτη έννοια αφορά τον ελάχιστο πληθυσμό που απαιτείται για να υποστηριχτεί μία κεντρική λειτουργία πληθυσμού, δηλαδή την ελάχιστη ζήτηση με την οποία μπορεί να παραχθεί κάποιο αγαθό –υπηρεσία. Η «χωρική εμβέλεια» αναφέρεται στην ακτίνα επιρροής ενός αγαθού, δηλαδή την μέγιστη απόσταση την οποία είναι διατεθειμένος να διανύσει ο καταναλωτής, ώστε να προμηθευτεί το αγαθό ή να χρησιμοποιήσει την υπηρεσία.

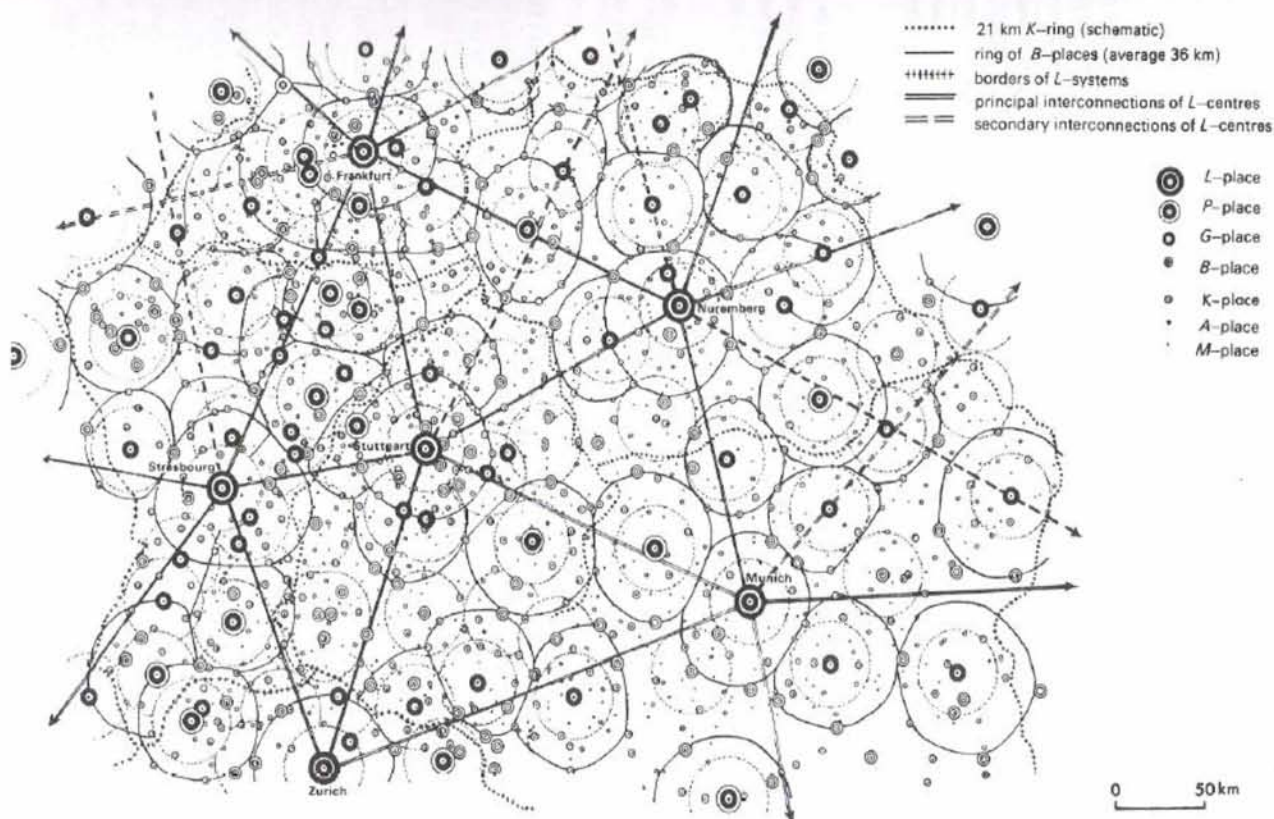
Ο Cristaller προσδιόρισε μια ιεραρχία 7επιπέδων μετά από εμπειρική έρευνα στην Νότια Γερμανία του 1933. Ο παρακάτω πίνακας δίνει ποσοτικοποιημένα τα στοιχεία αυτά ενώ ο χάρτης επιβεβαιώνει το μοντέλο αυτό.

Πίνακας 3: Χαρακτηριστικά των κεντρικών τόπων στην Νότια Αμερική,1933

Τύπος κεντρικού τόπου	Αριθμός οικισ.	Αριθμός συμπληρωμ. περιοχ.	Εμβέλεια περιοχής (χλμ)	Έκταση περιοχής (χλμ.)	Τύποι προσφ. Προϊόντ.	Τυπικ. Πληθ. των περιοχ. Οικισ. (χιλ)	Τυπικ. Πληθ. των περιοχ. (χιλ)
M	486	729	4,0	44	40	1	3,5
A	162	243	6,9	133	90	2	11
K	54	81	12,0	400	180	4	35
B	18	27	20,7	1200	330	10	100
G	6	9	36,0	3600	600	30	350
P	2	3	62,1	10800	1000	100	1000
L	1	1	108,0	32400	2000	500	3500
Σύνολο	729						

Πηγή: Λαμπριανίδης, 2001

Εικόνα 1: Το σύστημα των κεντρικών τόπων στην νότια Γερμανία, 1933

Πηγή: Λαμπριανίδης, 2001

Πρέπει να επισημανθεί ότι η θεωρία αυτή δεν αντιπροσωπεύει τα μεγάλα επίπεδα ιεραρχίας ακόμα και όταν διατυπώθηκε. Επιπλέον δεν μπορεί να αποτελέσει κανόνα για τις πόλεις του αναπτυσσόμενου κόσμου. Καθώς οι παράμετροι που επηρεάζουν την διαμόρφωσή τους σχετίζονται όχι μόνο με τις συνήθεις παραμέτρους όπως το εμπόριο, η απόσταση και οι υπηρεσίες, αλλά και με παραμέτρους που σχετίζονται με την ιστορία και την αποικιοκρατία όπως αναφέραμε παραπάνω.

2.1.3.2 Κανόνας τάξης-μεγέθους (rank-size rule)

Αντίστοιχες διαφοροποιήσεις μεταξύ αναπτυσσόμενου και αναπτυγμένου κόσμου παρουσιάζονται και στον κανόνα τάξης-μεγέθους (rank-size rule) που παρατηρήθηκε από τον **Auerbach** (1913), έγινε όμως γνωστό από τον **Zipf** (1941). Ο κανόνας αυτός υποστηρίζει ότι «σε κάθε γεωγραφική περιφέρεια υπάρχουν πολλοί μικροί οικισμοί, ένας μικρότερος αριθμός μικρών και μεσαίων αστικών κέντρων και λίγες μεγαλύτερες πόλεις.» (Λαμπριανίδης, 2001). Ορισμένες χώρες επιβεβαιώνουν τον κανόνα αυτό και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό. Όπως για παράδειγμα το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου η μεγαλύτερη αστική περιοχή είναι το Λονδίνο (7,2 εκ. κατοίκους),

στην συνέχεια έχουμε το Μάντσεστερ, το Μπέρμιγχαμ και την περιοχή Ληντς-Μπράντφορντ (2,2 εκ. κατοίκους η κάθε πόλη κατά προσέγγιση), στην τρίτη θέση βρίσκονται πόλεις όπως η Γλασκώβη, το Λίβερπουλ, το Νιούκαστλ (1,3 εκ. πληθυσμό κατά προσέγγιση κάθε μία). Αντίθετα αρκετά είναι και παραδείγματα που δεν επιβεβαιώνουν τον παραπάνω. (McCaann, 2002).

2.1.3.3 Κανόνας της κυρίαρχης θέσης

Χαρακτηριστικό παράδειγμα «γεωγραφικής ενότητας της οποίας τα πληθυσμιακά δεδομένα των οικισμών της δεν μπορούν να αποδοθούν από τον κανόνα τάξης μεγέθους» αποτελεί ο κανόνας της κυρίαρχης θέσης, ή κανόνας προεξάρχουσας πόλης ή νόμος οικιστικής πρωτοκαθεδρίας (primery city), που διατυπώθηκε από τον **Jefferson, M.**(1989) (Λαμπριανίδης, 2001). Ο B.J.L.Berry υποστήριζε ότι, οι λόγοι που μπορούν να εμποδίζουν τις πόλεις να ακολουθήσουν την κατανομή της τάξεως-μεγέθους, σχετίζονται με την οικονομική ανάπτυξη, την πολιτική κατάσταση καθώς επίσης και με την αστικοποίησή τους. Οι παραπάνω λόγοι μπορούν εύκολα να εντοπιστούν στις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου, όπου τόσο η διαδικασία αστικοποίησης, όσο και η παραγωγική δομή διαφοροποιούνται αρκετά σε σχέση με τον ανεπτυγμένο, εξαιτίας της αποικιοκρατίας. (Αργύρης, 1997)

Πιο συγκεκριμένα πόλεις όπως η Λίμα, η Βαγδάτη, το Μπουένος Άιρες, το Σαν Σαλβαδόρ, η πόλη του Μεξικού συγκεντρώνουν πολύ υψηλά ποσοστά πληθυσμού των αντίστοιχων χωρών τους. Παρ' όλα αυτά θα πρέπει να τονιστεί, ότι αν και αρχικά υποστηρίχθηκε ότι «όσο πιο υποανάπτυκτη ήταν μια κοινωνία τόσο η κατανομή των οικισμών της θα παρουσιάζει φαινόμενα κυρίαρχης πόλης» οι εμπειρικές παρατηρήσεις έχουν διαμεύσει τον ισχυρισμό αυτό καθώς το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται και σε αρκετές ανεπτυγμένες χώρες (Ελλάδα-Αθήνα). (Λαμπριανίδης, 2001)

2.1.3.4 Θεωρία Σταδίων ανάπτυξης

Αρκετές είναι οι θεωρίες σταδίων ανάπτυξης, που κατά καιρούς έχουν ειπωθεί. Η έννοια των σταδίων είναι αρκετά «ελκυστική» κυρίως όσον αφορά τις απαντήσεις που μπορούν να δοθούν σε πολλά ερωτήματα που σχετίζονται με την μελλοντική αναπτυξιακή πορεία κάποιων χωρών. Έτσι μέσα από θεωρίες τέτοιου είδους μπορούν εύκολα να διατυπωθούν κεντρικοί στόχοι, αλλά και προτάσεις ώστε να επιτευχθούν. Από την άλλη αρκετά είναι και τα προβλήματα που παρουσιάζουν, αφού οι θεωρίες

αυτές βασίζονται σε εμπειρικές παρατηρήσεις και γενικεύσεις, και όχι δεν αποτελούν «θεωρία με την έννοια ενός μεθοδικά επεξεργασμένου συστήματος προτάσεων». Επιπλέον τις περισσότερες φορές δεν λαμβάνουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των χωρών όπως η ιστορία, η γεωγραφία κλπ.

Η θεωρία του **Rostow** (1960) διέκρινε πέντε στάδια οικονομικής ανάπτυξης, που περνάνε όλες οι χώρες, και είναι συνδεδεμένη όχι με την οικονομική οργάνωση, όσο με το βαθμό ανάπτυξης των παραγωγικών δραστηριοτήτων, και αποτελεί παράδειγμα φιλελεύθερης ιδεολογίας (Λαμπριανίδης, 2001). Τα στάδια αυτά είναι τα εξής:

1. Της παραδοσιακής κοινωνίας: η αγροτική παραγωγή (κυρίως ειδών διατροφής) είναι κυρίαρχη, η παραγωγικότητα είναι χαμηλή καθώς δεν γίνεται χρήση της τεχνολογίας, γενικά χαρακτηρίζεται από στατική ισορροπία.
2. Των προϋποθέσεων της απογείωσης: επιτυγχάνεται βελτίωση των μεταφορών, αλλαγή στην αγροτική παραγωγή και απελευθέρωση εργατικού δυναμικού και επέκταση εισαγωγών.
3. Της απογείωσης: είναι η περίοδος συνεχούς προόδου κατά την οποία υπάρχει ετήσια αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος σε συνδυασμό με την αύξηση των επενδύσεων και την ανάπτυξη της βιομηχανίας, έχει σύντομη διάρκεια 2 με 3 δεκαετίες.
4. Της πορείας προς την ωριμότητα: χαρακτηρίζεται από οικονομική μεγέθυνση, ανάπτυξη και ευρεία εφαρμογή της τεχνολογίας, αύξηση του αστικού πληθυσμού αλλά και του ειδικευμένου προσωπικού.
5. Της υψηλής μαζικής κατανάλωσης: διευρυμένη χρήση καταναλωτικών αγαθών, αύξηση της χρήσης του αυτοκινήτου και τάση για προαστικοποίηση καθώς και αύξηση των γεννήσεων λόγω οικονομικής και κοινωνικής ασφάλειας

Ο Rostow υποστήριξε με την θεωρία αυτή την γραμμική εξέλιξη των χωρών και εντόπισε την διαφορά μεταξύ αναπτυγμένων και υποανάπτυκτων χωρών στις διαφορετικές εξελικτικές βαθμίδες στην οποία ανήκουν, στην ίδια όμως πορεία. Επιπλέον πίστευε πως με το πέρασμα των χρόνων οι διαφορές αυτές θα εκλείψουν, ώστε να φτάσουν όλες οι χώρες ανεξαρτήτως στην 5^η βαθμίδα της πορείας

Από την άλλη οι μαρξιστικές θεωρίες υποστηρίζουν ότι οι μητροπολιτικές χώρες «εξάγουν κεφάλαιο στις περιφερειακές χώρες» και ότι μέσω της παγκόσμιας

καπιταλιστικής αγοράς θα έλθει η εκβιομηχάνιση των χωρών αυτών, με αποτέλεσμα τελικά να μειωθεί το χάσμα μεταξύ των μητροπολιτικών και των περιφερειακών χωρών. Στις θεωρίες τέτοιου τύπου διακρίνουμε πέντε στάδια στο παραγωγικό σύστημα: το δουλικό, το φεουδαρχικό το καπιταλιστικό και το κουμμουνιστικό. Ο **Warren** (1973) υποστήριξε ότι οι χώρες του «Τρίτου κόσμου» (δεν δεχόταν την έννοια της υπανάπτυξης) περνούν το αρχικό στάδιο της εκβιομηχάνισης και ακολουθώντας την ίδια πορεία με τις ανεπτυγμένες χώρες θα φτάσουν στον καπιταλισμό.

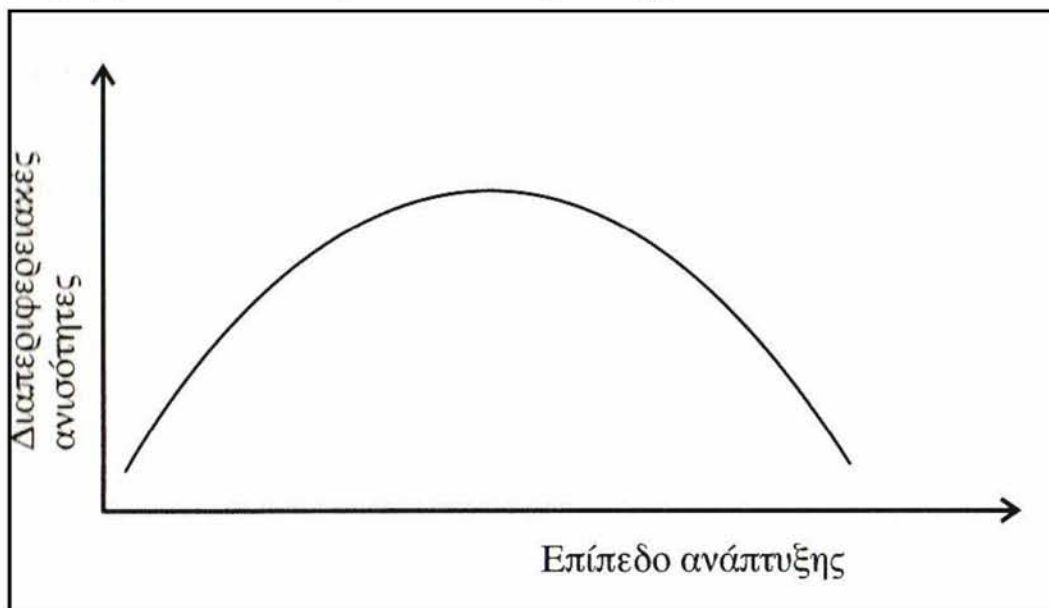
Ο **Friedmann** (1966 και 1973) με την δική του θεωρία δίνει τέσσερα στάδια από τα οποία περνάει μια χώρα με βάση το ποσοστό συμμετοχής της βιομηχανίας στο Α.Ε.Π. (Λαμπριανίδης, 2001). Τα στάδια αυτά είναι:

1. Το προβιομηχανικό (0-10%): υπάρχουν διάσπαρτοι αγροτικοί οικισμοί, το εξωτερικό εμπόριο είναι σε πρώιμο στάδιο, η μειωμένη επενδυτική δραστηριότητα εμφανίζεται σε κεντρικά σημεία της χώρας, παρουσιάζεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την κάλυψη βασικών αναγκών εκπαίδευσης, υγείας, μεταφορών κλπ.
2. Το μεταβατικό (10-25%): Το φαινόμενο της κυρίαρχης πόλης είναι εμφανές και δημιουργείται η ανάγκη για καλύτερη οργάνωση του χώρου και για λήψη μέτρων ώστε να αναπτυχθούν και οι περιφερειακές περιοχές-πόλεις.
3. Το βιομηχανικό (25-50%): το χάσμα μεταξύ αναπτυγμένων και μη περιοχών εντείνεται, η οργάνωση των αστικών κέντρων είναι πλέον απαραίτητη.
4. Το Μεταβιομηχανικό (50 και πάνω): εμφανίζεται μια «ομαλή ιεραρχία των αστικών κέντρων», δημιουργούνται ανάγκες τόσο για την βελτίωση των συνθηκών στα αστικά κέντρα όσο και για την προστασία του περιβάλλοντος.

Ο **Hirschman** (1958) υποστήριξε πως αν και στα αρχικά στάδια της ανάπτυξης δημιουργούνται συνθήκες «πόλωσης» μεταξύ των αναπτυγμένων και των υποανάπτυκτων περιοχών, τελικά αυτό σταδιακά υποχωρεί, έχοντας βέβαια ληφθεί τα απαραίτητα μέτρα. Ο **Williamson** (1965) με βάση όσο υποστήριξε ο Hirschman, και αναλύοντας τα εισοδήματα ορισμένων υποανάπτυκτων χωρών (Βραζιλία κλπ) και αναπτυγμένων (ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, Καναδά κλπ) διαπίστωσε την σχέση μεταξύ επιπέδου ανάπτυξης και περιφερειακής ανισότητας. Δηλαδή οι περιφερειακές

ανισότητες αρχικά είναι περιορισμένες , στην συνέχεια μεγιστοποιούνται και στην τελική βάση της ανάπτυξης ελαχιστοποιούνται ξανά (Λαμπριανίδης, 2001)

Διάγραμμα 2: Σχέση του επιπέδου ανάπτυξης μιας χώρας και των διαπεριφερειακών ανισοτήτων στο εσωτερικό της, κατά Williamson

Πηγή: Λαμπριανίδης, 2001

2.1.3.5 Θεωρία δυϊσμού

Σύμφωνα με την θεωρία «οι υποανάπτυκτες κοινωνίες εμφανίζονται κατά κανόνα διχασμένες σε δύο διαφορετικούς τομείς: το μοντέρνο, καπιταλιστικό τομέα από την μία και τον παραδοσιακό και τεχνολογικά οπισθοδρομικό από την άλλη». Κάθε ένας από αυτούς τους τομείς έχει διαφορετικούς νόμους και όπως είναι φυσικό μεταξύ τους έχουν ελάχιστα κοινά. Ο διχασμός των υποανάπτυκτων χωρών εκφράζεται στην πραγματικότητα σε διάφορες μορφές όπως:

1. Εδαφικός δυϊσμός: υπάρχει εδαφικός διαχωρισμός μεταξύ περιοχών που χαρακτηρίζονται από «πρόοδο» (κυρίως λιμάνια και περιοχές εξαγωγής πρώτων υλών και μεταλλευμάτων αντίστοιχα) και περιοχών που χαρακτηρίζονται από «καθυστέρηση», οι δεύτερες καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό της χώρας.
2. Λειτουργικός δυϊσμός: παρουσιάζεται μεγάλο χάσμα στον παραγωγικό τομέα όπου ο ανεπτυγμένος βιομηχανικός τομέας έρχεται σε σύγκρουση με τον αγροτικό, αρκετές διαφορές εντοπίζονται στο ανθρώπινο δυναμικό, στα επίπεδα

παραγωγικότητας, στο κατά κεφαλήν εισόδημα. Επικρατεί λοιπόν η έκφραση ότι «ο παραδοσιακός τομέας χαρακτηρίζεται από ένταση εργασίας και ο καπιταλιστικός από ένταση κεφαλαίου»

3. Κοινωνικός δυϊσμός: σημαντικός τομέας διαχωρισμού στις υποανάπτυκτες περιοχές είναι και η κοινωνία, η οποία στην πραγματικότητα είναι διαιρεμένη στα δύο, στην σύγχρονη και στην παραδοσιακή.
4. Τεχνολογικός δυϊσμός: η συνύπαρξη δύο διαφορετικών τομέων παραγωγής όπως αναφέραμε και στην μορφή λειτουργικού δυϊσμού συνεπάγεται και την ύπαρξη τεχνολογικού χάσματος.

Ο Boeke (1953) υποστήριξε ότι οι δυαδικές οικονομίες πολύ δύσκολα μπορούν να οργανώσουν και να αναπτύξουν μια πιο ολοκληρωμένη οικονομία, γι αυτό το λόγο για να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες της κοινωνίας (αναπτυγμένης και καθυστερημένης) θα πρέπει να εφαρμόζουν δύο διαφορετικές πολιτικές αντίστοιχα. (Λαμπριανίδης, 2001)

2.1.4 Συγκριτική Προσέγγιση

2.1.4.1 Ο αστικός κύκλος στον αναπτυγμένο και τον αναπτυσσόμενο κόσμο

Ο παραγωγικός κύκλος είναι εκείνος που στην πραγματικότητα προσδιορίζει τις φάσεις που παρουσιάζει ο αστικός κύκλος:

Η **αστικοποίηση** και η αστική συγκέντρωση είναι η πρώτη φάση και αποτελεί την χρονικά μεγαλύτερη φάση. Χαρακτηρίζεται από μετακινήσεις πληθυσμών από τις αγροτικές περιοχές προς τα αστικά κέντρα που δημιουργούν πιέσεις για κατοικία, κοινωνικά και μεταφορικά δίκτυα κλπ. Από την άλλη, η αγροτικές περιοχές εγκαταλείπονται.

Η αστικοποίηση έχει χρονική αφετηρία την βιομηχανική επανάσταση (19^{ος} αιώνας) και διαρκεί περίπου μέχρι και τις δύο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, ανάλογα βέβαια με το επίπεδο ανάπτυξης της εκάστοτε χώρας. Οι εισαγωγές τροφίμων από εξωτερικές χώρες ήταν σχεδόν ανύπαρχτες και οι ανάγκες ήταν πολλές γεγονός που οδήγησε σε μια «ριζική και γενική αναδιάρθρωση της γεωργικής παραγωγής». Η ανάπτυξη της τεχνολογίας βοήθησε στην δημιουργία νέων μεθόδων καλλιέργειας ώστε να αυξηθεί η παραγωγή. Η μηχανική δύναμη περιόρισε την ανάγκη για εργατικό δυναμικό καθώς τα γεωργικά μηχανήματα κάλυπταν πλέον πιο γρήγορα, πιο

αποτελεσματικά και πιο φτηνά τις ανάγκες της παραγωγής. Η μετατροπή της παραγωγής από πολυκαλλιέργεια σε μονοκαλλιέργεια και τελικά οι αλλαγές στις οποίες επιβλήθηκε ώστε να είναι ανταγωνιστική και να μπορεί να υπηρετήσει τα νέα δεδομένα, την μετέτρεψαν σε εμπόριο με σκοπό την δημιουργία κέρδους. Έτσι ένας μεγάλος αριθμός εργατών που μέχρι πρότινος αποχαλιόντουσαν στον πρωτογενή τομέα βρέθηκαν στις πόλεις προς αναζήτηση εργασίας με αποτέλεσμα τις προαναφερθείσες πιέσεις.

Η **προαστιοποίηση** έπεται της αστικοποίησης και εμφανίστηκε κυρίως την δεκαετία του '60. Η δυναμική των αστικών κέντρων δημιουργεί ανάγκη για επεκτάσεις στα προάστια και περιμετρικά των πόλεων. Η διαδικασία αυτή δημιουργεί συγκρούσεις στις χρήσεις γης με βασικότερη εκείνη μεταξύ γεωργίας και κατοικίας. Ενώ οι ανάγκες δημιουργούν οικισμούς σε περιοχές ακατάλληλες για κατοικία (κλίση-καταλληλότητα εδάφους), οι αγροτικές περιοχές εξακολουθούν να βιώνουν την εγκατάλειψη.

Στην φάση αυτή αρκετές ήταν οι βιομηχανίες που μετακινήθηκαν στον περιαστικό χώρο για δύο κυρίως λόγους. Αρχικά η τεχνολογική πρόοδος και η αυτοματοποίηση της παραγωγής σε συνδυασμό με την αύξηση της ζήτησης δημιούργησαν την ανάγκη για μεγαλύτερους χώρους ώστε να ικανοποιούνται οι παραπάνω ανάγκες. Επιπλέον οι περιοχές του κέντρου των πόλεων παρουσίασαν αυξανόμενη ζήτηση από δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς με αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους γης. Οι δύο αυτοί παράγοντες σε συνδυασμό με επιλογές-ρεύματα πολεοδομικού, περιβαλλοντικού και αρχιτεκτονικού χαρακτήρα, επηρέασαν τον πολεοδομικό σχεδιασμό και την μετακίνηση της βιομηχανίας στην περίμετρο των πόλεων, γεγονός που είχε επιδράσεις και στην κατοικία και στην επέκτασή της.

Η **αποαστικοποίηση** είναι η τρίτη φάση του αστικού κύκλου κατά την οποία μειώνεται ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα ενώ παράλληλα αυξάνονται στα μεσαίου μεγέθους και είναι εκείνα που θα αρχίσουν πλέον να εμφανίζουν πιέσεις για κοινωνικές υποδομές, μεταφορικά δίκτυα κλπ. Αυτό βέβαια δεν μειώνει τα προβλήματα (εγκληματικότητα, επιβάρυνση δικτύων μεταφοράς, περιβαλλοντική υποβάθμιση κτλ) των μεγάλων αστικών κέντρων που είναι ορατά και αρκετά έντονα στις κεντρικές περιοχές (inner city areas). Η κατάσταση με τα προβλήματα που εμφανίζουν οι αγροτικές περιοχές είναι ολοένα και πιο έντονη.

Η διαδικασία αυτή ονομάζεται διαφορετικά αποσυγκεντροποίηση και εμφανίστηκε, τόσο στην Αμερική, όσο και στην Ευρώπη, ενώ αρκετές ήταν και οι διαφοροποιήσεις σε επίπεδο έντασης, που σχετίζονταν κυρίως με την ένταση των δύο προηγούμενων φάσεων. Οι μεγάλες πόλεις χάνουν επομένως την δυναμική με την αδυναμία που παρουσίασαν, στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, γεγονός που οδήγησε και στην μείωση του ρυθμού αύξησης του πληθυσμού τους. Οι μεσαίου μεγέθους πόλεις «στο βαθμό που διέθεταν πλεονεκτική θέση σε σχέση με τα δίκτυα μεταφοράς» αποτελούν πλέον πόλο έλξης για την εγκατάσταση της βιομηχανίας καθώς διαθέτουν πλεονάσματα φτηνής γης. Επιπρόσθετα οι νέες τεχνολογίες και η εξέλιξη της επικοινωνίας δημιουργούν νέα δεδομένα και κάνουν πλέον αυταπόδεικτο τον διαχωρισμό μεταξύ παραγωγής και διοίκησης σε γεωγραφικό επίπεδο. Δηλαδή την εγκατάσταση της βιομηχανίας σε μια περιοχή, αρχικά με χαμηλό κόστος γης και εργασίας και έπειτα φορολογίας (προάγγελος των «νέων βιομηχανικών χώρων» που συγκεντρώνουν τα παραπάνω προνόμια), και το διοικητικό κέντρο σε μητροπολιτικές περιοχές, κέντρα υπηρεσιών και αποφάσεων.

Τελευταία φάση αποτελεί η **επαναστικοποίηση** όπου τα αστικά κέντρα επανακτούν την αρχική τους θέση στους ρυθμούς αστικοποίησης. Οι παράγοντες που οδηγούν σε αυτό το φαινόμενο είναι αρκετοί, όπως η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, η υποβάθμιση των περιαστικών περιοχών.

Ο βασικότερος παράγοντας για την φάση της επανασυγκεντροποίησης κατά κοινή ομολογία είναι η ανάπτυξη του τριτογενή τομέα και η ραγδαία άνθηση των υπηρεσιών. Η χωρική κατανομή των υπηρεσιών είναι αντιδιαμετρικά αντίθετη με εκείνη της βιομηχανίας. Οι υπηρεσίες διατηρούν την συγκέντρωσή τους στα κέντρα των πόλεων, στα οποία δημιουργούνται υψηλού επιπέδου μεταφορικές υποδομές αλλά και πλήθος θέσεων εργασίας για να καλύψουν τις ανάγκες. Επομένως οι θέσεις εργασίας και η βελτίωση των συνθηκών οδηγούν στην τελική φάση της αστικής ανάπτυξης.

Είναι πλέον αυτονόητο ότι ο παραπάνω αστικός κύκλος πραγματοποιείται σε πλήρη ανάπτυξη στις αναπτυγμένες χώρες. Φυσικά, όπως αναφέρθηκε, δεν ταυτίζονται ακριβώς όλες οι χώρες, καθώς υπάρχει μια διαφοροποιημένη εξέλιξη. Έτσι παρατηρείται διαφορά μεταξύ Βόρειας και Νότιας Ευρώπης, κάτι που σχετίζεται με την ένταση της βιομηχανικής ανάπτυξης. Αντίστοιχα παρατηρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ αναπτυγμένου και αναπτυσσόμενου κόσμου, σε μεγαλύτερο

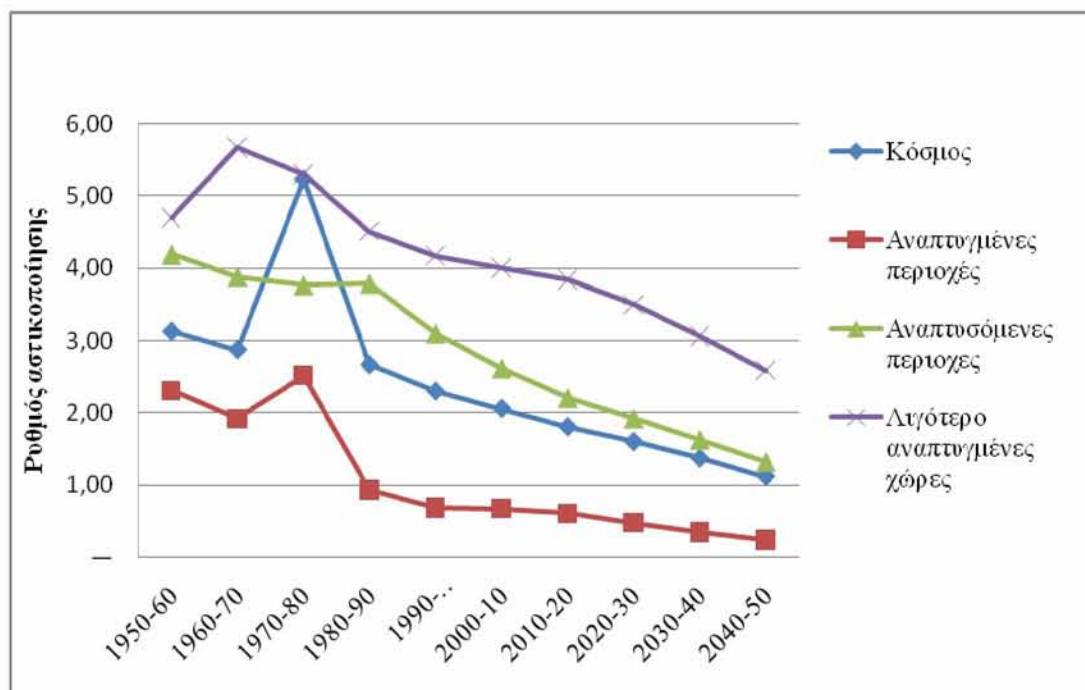
βαθμό. Στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι εμφανή η διαρκή αστικοποίηση η οποία συμπορεύεται με την φάση της επανασυγκεντροποίησης. Οι χώρες αυτές παρουσίασαν γρήγορη αστικοποίηση λόγω της μετανάστευσης από φτωχές ευρωπαϊκές χώρες και στην συνέχεια η κατάσταση επιδεινώθηκε λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, προϊόν «αποσύνθεσης της αγροτικής κοινωνίας και όχι της ελκυστικότητας των πόλεων σύμφωνα με τον Manuel Castells (1975). «*Η αστικοποίηση χωρίς εκβιομηχάνιση*» μπορεί να εξηγήσει την αστική έκρηξη των χωρών αυτών. Η ανάγκη και η ελπίδα για εύρεση εργασίας δημιούργησε την «έκρηξη» αυτή στην πραγματικότητα και όχι η ύπαρξη της». (M.Davis,2006) (Λαμπριανίδης, 2001), (McCaann, 2002)

2.1.4.2 Η Διαφοροποίηση του φαινομένου της αστικοποίησης

Η αστικοποίηση έχοντας τις απαρχές της αιώνες πριν, εμφανίζεται σταδιακά στις αναπτυγμένες χώρες. Στην Μεγάλη Βρετανία από τις αρχές του 1900 συγκέντρωνε μεγαλύτερα ποσοστά πληθυσμού στα αστικά κέντρα από ότι στις αγροτικές περιοχές. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Λονδίνου, του οποίου ο πληθυσμός αυξήθηκε από ένα εκατομμύριο σε οκτώ στην διάρκεια περίπου ενάμιση αιώνα. (Μοδινός 2000), (Tannerfeldt και Ljung, 2006)

Αντίθετα, οι αναπτυσσόμενες χώρες είχαν ένα εντελώς διαφορετικό ρυθμό ανάπτυξης του αστικού πληθυσμού που φτάνει πλέον να είναι 2,5 φορές μεγαλύτερος από τον αντίστοιχο για τις ανεπτυγμένες χώρες, όταν εκείνες βρίσκονταν σε παρόμοιο αναπτυξιακό στάδιο από οικονομικής άποψης. Για να γίνει κατανοητό το μέγεθος αρκεί να αναφέρουμε ότι ο ρυθμός είναι μεγαλύτερος ακόμα και από εκείνον αρκετών πόλεων των Ηνωμένων Πολιτειών τις δεκαετίες 1860-1920 που δέχτηκαν μεγάλα κύματα μεταναστών. (Μοδινός, 2000, <http://esa.un.org>)

Διάγραμμα 3: Μέσος ρυθμός αστικοποίησης (επί τις εκατό) από το 1950 έως το 2050

Πηγή: : UN Department of Economic and Social Affairs, 2009 (α), ίδια επεξεργασία

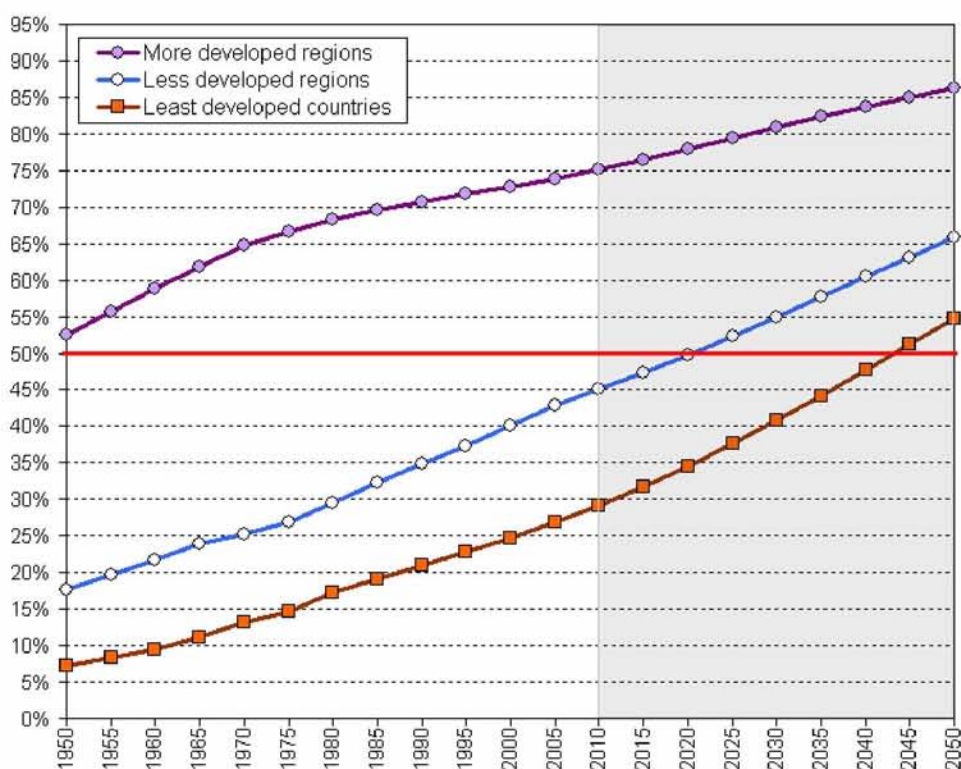
Μελετώντας το διάγραμμα που αναφέρεται στον ρυθμό αστικοποίησης εξάγουμε κάποια βασικά συμπεράσματα. Αν και ο ρυθμός αύξησης του πληθυσμού όπως προαναφέραμε είναι ραγδαίος, προβλέπεται τα τελευταία χρόνια μια μείωση των ποσοστών αυτών σε όλες σχεδόν τις γεωγραφικές ενότητες πλην εκείνης της Αφρικής, της οποίας όμως η πληθυσμιακή βάση είναι σε σχετικά χαμηλά επίπεδα. Επιπλέον θετικό στοιχείο στην εκρηκτική αυτή αύξηση του πληθυσμού αποτελεί η κάμψη των δεικτών γεννητικότητας στην Ασία, η οποία με τα περίπου 3 δισεκατομμύρια κατοίκους, αποτελεί το 50% σχεδόν του παγκόσμιου πληθυσμού. Επομένως οποιαδήποτε αλλαγή τέτοιου είδους μπορεί να επιφέρει σημαντικές διαφοροποιήσεις στον πλανήτη. (Μοδινός Μ.,2000)

Ο μεγάλος ρυθμός ανάπτυξης του αστικού πληθυσμού σίγουρα δεν μπορούσε να υπολογιστεί στις αρχές του 1900, όταν οι πόλεις με πληθυσμό άνω του ενός εκατομμυρίου έφταναν μόλις τις δέκα, 86 το 1950 και 200 το 1977(M.Davis, 2006). Πλέον με βάση τα στοιχεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, το 2015 οι πόλεις με αντίστοιχο πληθυσμό υπολογίζονται στις 550. (UN Department of Economic and Social Affairs, 2002)

Το αποτέλεσμα της αύξησης αυτής είναι για πρώτη φορά στα χρονικά της ανθρωπότητας ο αστικός πληθυσμός να φτάσει και να ξεπεράσει τον αγροτικό πληθυσμό. (M. Davis, 2006). Ενώ λοιπόν στην δεκαετία του 1950 το ποσοστό του συνολικού πληθυσμού που κατοικούσε σε αστικές περιοχές αποτελούσε το 29,8% του πληθυσμού το 2010 έφτασε το 52% και το 2030 προβλέπεται να ξεπεράσει το 60%. Αξιοσημείωτο είναι ότι στις αναπτυγμένες χώρες ο αστικός πληθυσμός το 1950 ήταν περίπου 55%, ενώ ο αντίστοιχος στις αναπτυσσόμενες χώρες 18%. Τα ποσοστά αυτά μετατράπηκαν σε 75% και 45% το 2010 για να εκτιμηθούν για το 2030 σε 80% και 40% αντίστοιχα. (Διάγραμμα 3) (UN Department of Economic and Social Affairs, 2002)

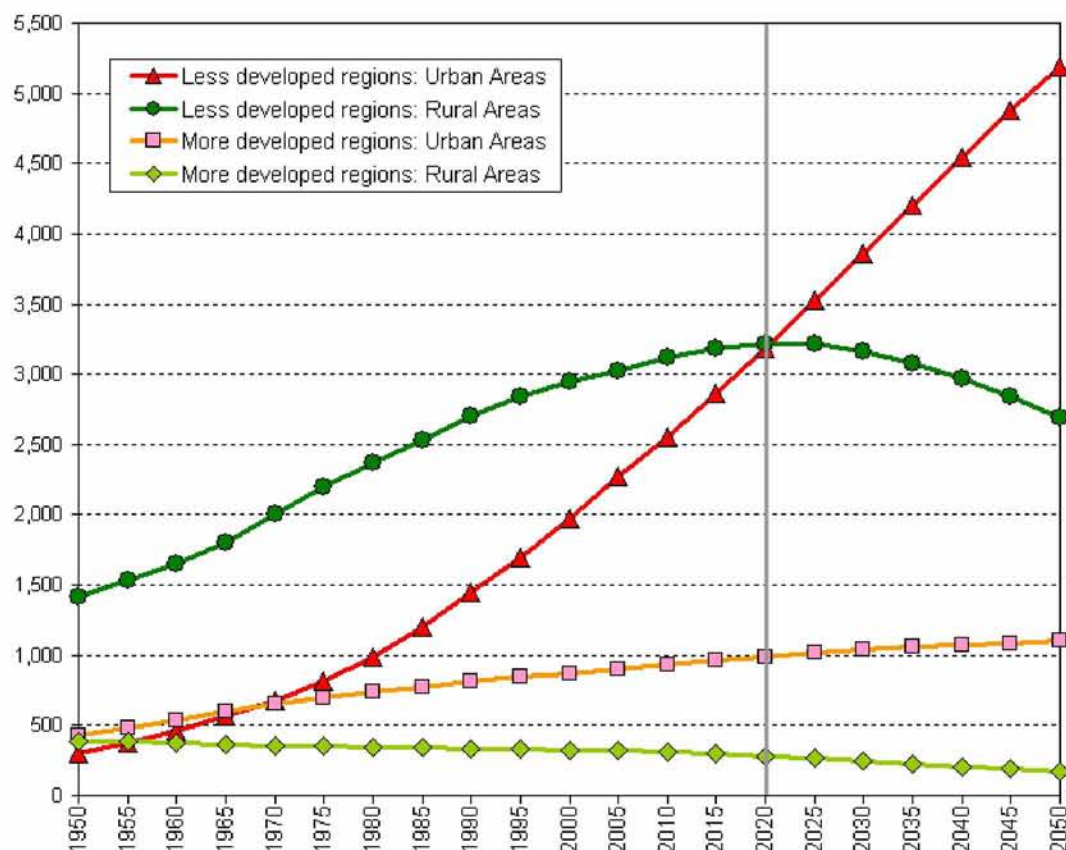
Στο διάγραμμα 5 φαίνεται η αυξητική πορεία του αστικού πληθυσμού που παρουσιάζεται τόσο στις αναπτυσσόμενες όσο και στις αναπτυγμένες, με την πρώτη να υπερτερεί αισθητά. Από την άλλη, αντίθετη εικόνα παρουσιάζει η καμπύλη του αγροτικού πληθυσμού και για τις δυο αναπτυξιακές περιφέρειες με σαφώς μεγαλύτερο ρυθμό μείωσης στις αναπτυσσόμενες περιοχές.

Διάγραμμα 4: Αστικός πληθυσμός ανά αναπτυξιακή περιφέρεια (ως ποσοστό του συνολικού πληθυσμού) από το 1950 έως το 2050

Πηγή: UN Department of Economic and Social Affairs, 2010

Διάγραμμα 5: Αστικός και αγροτικός πληθυσμός ανά αναπτυξιακή περιφέρεια (σε εκατομμύρια) από το 1950 έως το 2050

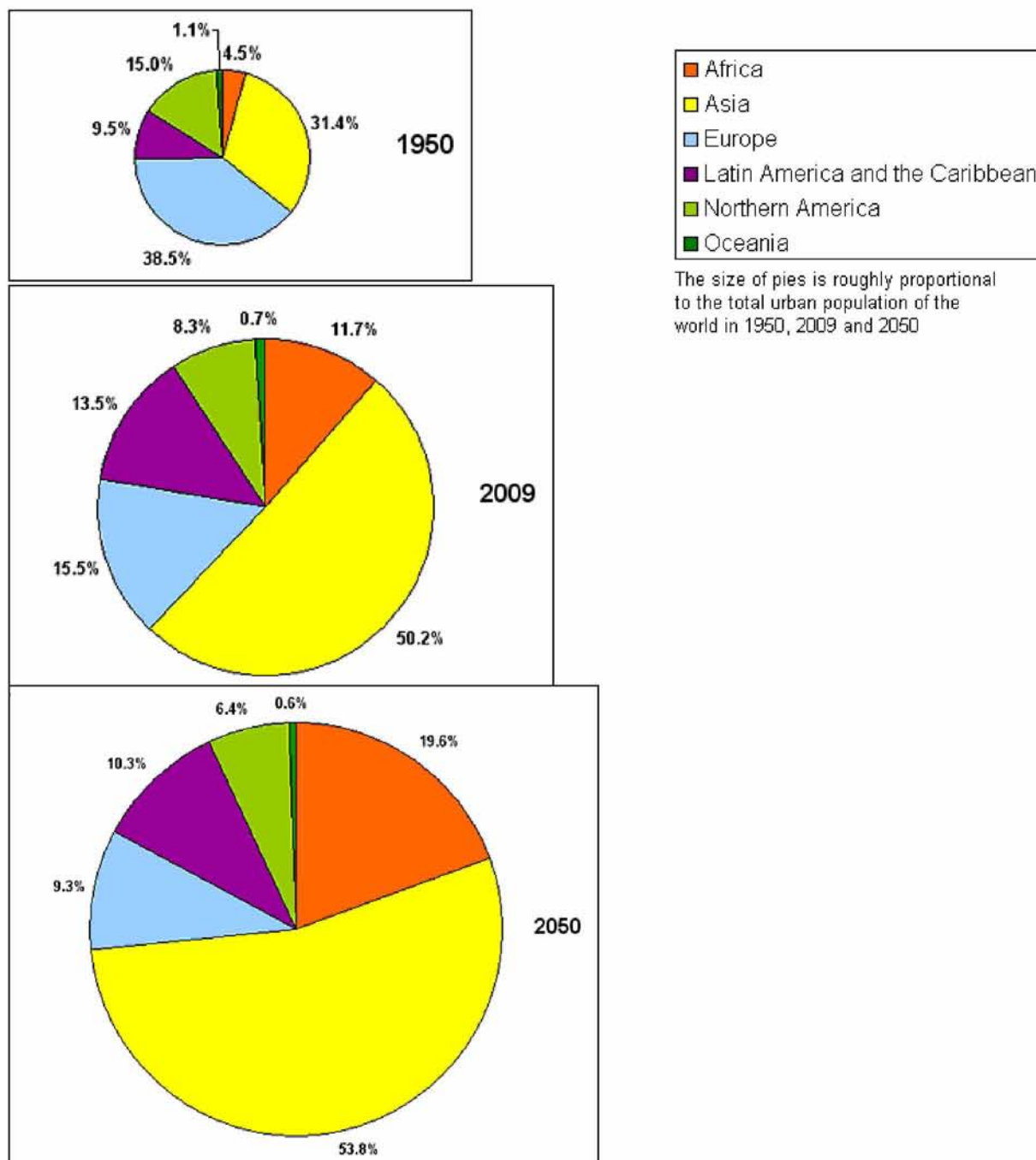
Πηγή: UN Department of Economic and Social Affairs, 2010

Όπως υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στην αστικοποίηση μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, παρατηρούνται και σημαντικές διαφορές μεταξύ διαφορετικών γεωγραφικών περιφερειών και χωρών του αναπτυσσόμενου κόσμου. Επομένως θα ήταν χρήσιμο να γνωρίζουμε τις μεταβολές του πληθυσμού σε επίπεδο γεωγραφικής περιφέρειας και όχι μόνο σε επίπεδο ανάπτυξης. Στο διάγραμμα 4 δίνεται η εξέλιξη του αστικού πληθυσμού στις χρονολογίες 1950, 2009, 2050 για κάθε γεωγραφική περιφέρεια με βάση τον συνολικό αστικό πληθυσμό τις χρονολογίες αυτές. Το γεγονός ότι υπάρχει μείωση στα ποσοστά από το 1950 στο 2009 και στο 2050 της Ευρώπης, της Β. Αμερικής και της Ωκεανίας δεν σημαίνει ότι μειώνεται ο αστικός πληθυσμός των περιοχών αυτών, αλλά ότι αυξάνεται κατά πολύ των υπόλοιπων γεωγραφικών περιφερειών (Ασίας, Αφρικής, Λατινικής Αμερικής) και επομένως μειώνεται το ποσοστό τους επί του συνολικού.

Επιπρόσθετα για να γίνουν ακόμα πιο κατανοητές οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των γεωγραφικών περιφερειών παρουσιάζονται τα διαγράμματα της εξέλιξης του αστικού αλλά και αγροτικού πληθυσμού (σε εκατομμύρια) από το 1950 μέχρι και το 2050.

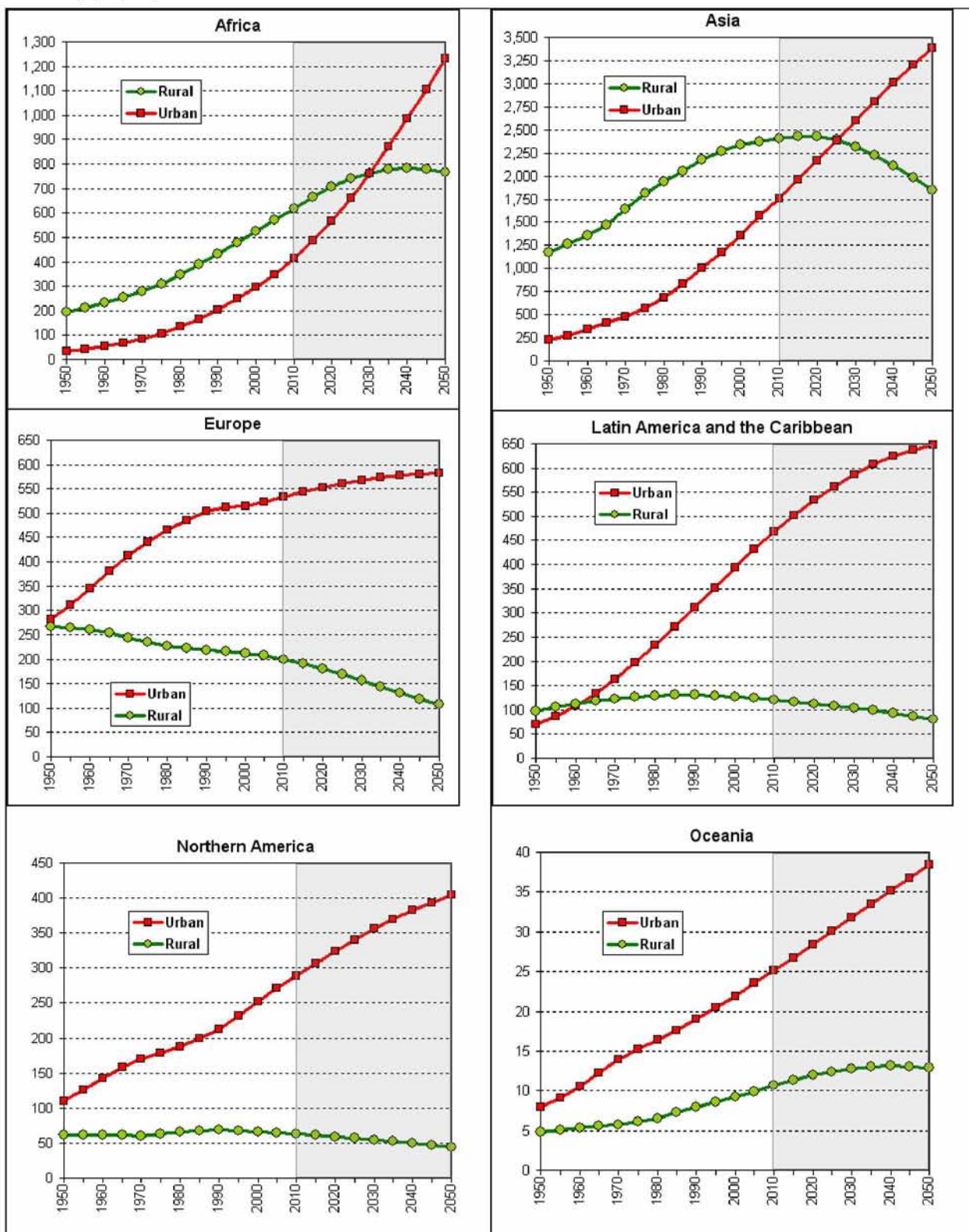
Επιβεβαιώνεται λοιπόν όσα αναφέρθηκαν παραπάνω τόσο για τις μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ ανεπτυγμένου και αναπτυσσόμενου κόσμου όσο και των μεταξύ τους γεωγραφικών περιοχών.

Διάγραμμα 6: Αστικός πληθυσμός ανά γεωγραφική περιφέρεια επί της εκατό του συνολικού αστικού πληθυσμού

Πηγή: UN Department of Economic and Social Affairs, 2010

Διάγραμμα 7: Αστικός και αγροτικός πληθυσμός ανά γεωγραφική περιφέρεια (σε εκατομμύρια)

Πηγή: UN Department of Economic and Social Affairs, 2010

2.2 ΑΣΤΙΚΗ ΦΤΩΧΕΙΑ

2.2.1 Ορισμός φτώχειας

Η φτώχεια είναι ένα παγκόσμιο και πολυδιάστατο φαινόμενο που έχει απασχολήσει, πολλούς ερευνητές και επιστήμονες ανά τον κόσμο. Κυρίως όμως απασχολεί τα χαμηλά οικονομικά στρώματα, που στην ουσία, είναι εκείνα που την βιώνουν στην πραγματικότητα. Πολλοί είναι οι ορισμοί που έχουν δοθεί αλλά και αρκετές οι μελέτες πάνω σε αυτό το φαινόμενο. Η δυσκολία στον προσδιορισμό του φαινομένου αυτού σχετίζεται με τις ιδιαιτερότητες σε κοινωνικό, οικονομικό, ιστορικό, πολιτικό αλλά και πολιτισμικό επίπεδο της εκάστοτε κοινωνίας που μελετάτε, γεγονός που συνδέεται και με την δυσκολία συγκρίσεων μεταξύ διαφορετικών κοινωνιών (Tannerfeldt και Ljung, 2006, Σκούντζος Θ.,2005). Εύστοχα έχει διατυπωθεί από κάποιους ότι είναι *«πλουσιότερη η βιβλιογραφία που αναφέρεται στις προσπάθειες ορισμού και μέτρησης της φτώχειας και υπολογισμού της έκτασής της από εκείνη που αναφέρεται στις στρατηγικές καταπολέμησής της»*. (Τσιάκαλος και Κογκίδου, 1991)

Στο σημείο αυτό θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε εννοιολογικά τη φτώχεια παραθέτοντας τους βασικότερους τρόπους με τους οποίους έχει οριστεί διαχρονικά η φτώχεια. Σκοπός μας είναι να γίνει μια αναφορά σε αυτό το φαινόμενο, που χαρακτηρίζει τα slums, και μάλιστα παίζοντας διπλό ρόλο. Αρχικά αποτελεί αίτια της ανάπτυξής τους, όπως θα αναλύσουμε σε επόμενο κεφάλαιο, ενώ ταυτόχρονα αποτελεί και ένα από τα αποτελέσματα του φαινομένου των slums. Πολλές φορές όμως ο παραπάνω συλλογισμός φαίνεται λάθος καθώς τα δύο αυτά φαινόμενα είναι αλληλένδετα και αποτελούν *«κρίκους μιας αλυσίδας»* χωρίς να γίνεται πάντα αντιληπτή η σειρά με την οποία είναι τοποθετημένοι.

Οι ποικίλες προσεγγίσεις για τον ορισμό της φτώχειας έχουν σαν κοινό στόχο τον χαρακτηρισμό αλλά και τον εντοπισμό των νοικοκυριών αλλά και των ατόμων των οποίων οι διαθέσιμοι πόροι, χρηματικοί και μη, υστερούν σημαντικά με αποτέλεσμα να μη μπορούν να διασφαλίσουν τα απαραίτητα για την επιβίωση τους. Προσδίδονται επομένως στον ορισμό της φτώχειας δύο διαστάσεις: η ποσοτική και η ποιοτική.

Η ποσοτική διάσταση, στην ουσία σημαίνει την έλλειψη πόρων για την διασφάλιση των όρων και των προϋποθέσεων ενός ελάχιστου επιπέδου ζωής. Στην διάσταση αυτή η φτώχεια έχει δύο βασικούς ορισμούς.

- Την *απόλυτη φτώχεια*: ορίζεται ως το ποσοστό του πληθυσμού που «το εισόδημα του βρίσκεται κάτω από μια προκαθορισμένη γραμμή φτώχειας». Η γραμμή φτώχειας ορίζεται με βάση ένα επίπεδο εισοδήματος που είναι αρκετό για την αγορά μιας προκαθορισμένης ποσότητας τροφίμων. Με βάση στοιχεία του ΟΗΕ το 1985 το ελάχιστο βιοτικό επίπεδο ενός ατόμου ορίστηκε το 1 δολάριο Ηνωμένων Πολιτειών ημερησίως. Το 2008 ο ΟΗΕ αναθεώρησε το ποσό σε 1.25 δολάρια σε PPP (purchasing power parity- ισοτιμία αγοραστικής δύναμης) (Σκούντζος Θ.,2005)
- Τη *σχετική φτώχεια*: ορίστηκε ως το ποσοστό των ατόμων μιας χώρας που ζουν με ένα εισόδημα κατώτερο ενός συγκεκριμένου ποσοστού του διαμέσου εισοδήματος (συνήθως ορίζεται το 50% ή 60%). Ο ορισμός του ποσοστού αυτού διαφέρει από χώρα σε χώρα και όπως είναι φυσικό αυτό δημιουργεί προβλήματα στις επιμέρους συγκρίσεις μεταξύ των διαφορετικών χωρών.

Η ποιοτική διάσταση της φτώχειας αφορά την αδυναμία πρόσβασης του ατόμου σε βασικές κοινωνικές πολιτικές, πολιτιστικές και επαγγελματικές ευκαιρίες και δυνατότητες.

2.2.2 Το περιεχόμενο της αστικής φτώχειας

Οι πόλεις μπορούν να προσελκύσουν επενδυτές και επιχειρηματίες γεγονός που συμβάλει στην οικονομική ανάπτυξη. Επίσης παρέχουν ευκαιρίες για πολλούς ακόμα και σε χαμηλότερα οικονομικά στρώματα που έλκονται από μεγαλύτερες προοπτικές εργασίας, τη διαθεσιμότητα των υπηρεσιών, ενώ για αρκετούς αποτελεί φυγή από την «περιοριστική και παραδοσιακή κοινωνία» των αγροτικών περιοχών

Ωστόσο, η ζωή στις πόλεις παρουσιάζει αρκετά προβλήματα που σχετίζονται κυρίως με τις συνθήκες διαβίωσης. Όπως θα παρουσιαστεί και στην συνέχεια της εργασίας παρόλο που ορισμένοι θα επωφεληθούν από τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στα αστικά κέντρα, αρκετοί θα είναι και εκείνοι που θα έρθουν αντιμέτωποι με πλήθος προβλημάτων που αφορούν την ένταξη τους στην αστική κοινωνία, την εύρεση εργασίας και κατοικίας κλπ. Οι πλειοψηφία των ατόμων αυτών, είναι άτομα με «χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων».

Πολλά από τα προβλήματα της αστικής φτώχειας έχουν τις ρίζες στις ανεπαρκείς κυβερνητικές πολιτικές, σε όλα τα επίπεδα (κεντρικό, περιφερειακό και τοπικό

επίπεδο), καθώς και στην έλλειψη σχεδιασμού για την αστική ανάπτυξη. Η φτώχεια συνδέεται άμεσα με την πληθυσμιακή ανάπτυξη στις πόλεις και στον ανεπτυγμένο κόσμο καθώς ο ρυθμός αστικής ανάπτυξης είναι υψηλός και τα επίπεδα φτώχειας είναι εξίσου υψηλά.

Σήμερα υπολογίζεται ότι το ένα τρίτο όλων των αστικών κατοίκων είναι φτωχοί, που αντιπροσωπεύει το ένα τέταρτο του παγκόσμιου συνόλου φτωχών. (World Bank, 2000). Ακόμα και αν τα ποσοστά δεν έχουν αλλάξει δραματικά (κάτι που δεν είναι γεγονός) όπως ο αριθμός των αστικών κέντρων αυξάνεται έτσι ταχύτατα αυξάνεται και ο αριθμός των φτωχών και κατ'επέκταση η φτώχεια θα αποτελεί ολοένα και περισσότερο ένα έντονο αστικό φαινόμενο.

Παρόλο που τα ποσοστά αυτά δεν έχουν αλλάξει δραματικά, πλέον καθώς η αστική ανάπτυξη μεγαλώνει στα μεγάλα αστικά κέντρα, ο αριθμός των φτωχών αυξάνεται, αυτό σημαίνει ότι η φτώχεια θα αποτελεί ολοένα και περισσότερο αστικό φαινόμενο.

Τις τελευταίες δεκαετίες έχει αυξηθεί ιδιαίτερα το ενδιαφέρον για την κατανόηση αλλά και την μελέτη του φαινομένου της φτώχειας. Αρκετές είναι οι μελέτες που πραγματοποιούνται σε διεθνή αλλά και σε πολλές χώρες σε εθνικό επίπεδο από αρκετούς φορείς και μελετητές. Οι περισσότερες όμως έρευνες περιορίζονταν στην μελέτη της κατανομής της φτώχειας μεταξύ αγροτικού και αστικού χώρου. Το επίπεδο αυτό δεν δίνει στοιχεία σχετικά με την αστική φτώχεια, που είναι απαραίτητα ώστε να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για την μείωση ή ακόμα καλύτερα την εξάλειψη της. Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει αρκετές προσπάθειες για την κατανόηση της φτώχειας στα αστικά κέντρα, τόσο στον ανεπτυγμένο όσο και στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Τα αποτελέσματα των μελετών αυτών φανερώνουν ότι ο αριθμός των φτωχών συνεχώς και αυξάνεται.

2.2.3 Ποσοτική προσέγγιση της αστικής φτώχειας

Η μέτρηση της φτώχειας στις πόλεις δεν είναι πολύ εύκολη καθώς είναι ένα φαινόμενο πολυδιάστατο και υπάρχουν πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις γύρω από αυτό, που σχετίζονται τόσο με την χρήση και την παρουσία των χρημάτων όσο και με το επίπεδο ζωής. Η αστική φτώχεια όπως και γενικότερα η φτώχεια επηρεάζεται από τις πολιτισμικές συνθήκες, ερμηνεύεται πολλές φορές υποκειμενικά, σχετίζεται με το φύλο, την ηλικία, την εθνοτική προέλευση, τα καταναλωτικά

πρότυπα και επηρεάζει τις διαφορετικές ομάδες με διαφορετικό τρόπο (IFUP, 1998). Αρκετές είναι επίσης, οι συζητήσεις σχετικά με τον προσδιορισμό του όρου «αστική», γεγονός που επηρεάζει τις εκτιμήσεις της αστικής φτώχειας.

Οι Ravallion, Chen και Sangraula (2007) πραγματοποίησαν μια έρευνα για την αστική φτώχεια σε 90 χώρες με χαμηλό και μεσαίο εισόδημα, και έλαβε υπόψη της τα δεδομένα κάθε χώρας που αφορούν το κόστος διαβίωσης και προσαρμόσε σε αυτά το όριο της φτώχειας. Οι μετρήσεις έγιναν σε τέσσερις διαφορετικές χρονικές περιόδους το (1993,1996,1999 και το 2002). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι κατά μέσο όρο η αστική φτώχεια ήταν 30% αυξημένη στον αστικό χώρο σε σύγκριση με τον αγροτικό. Οι εκτιμήσεις έγιναν με βάση δύο ποσά που αποτέλεσαν τα όρια φτώχειας το 1\$ και τα 2\$ ανά μέρα. Εκείνοι που είχαν στην διάθεση τους και μπορούσαν να καταναλώσουν κάτω από αυτά τα ποσά ήταν κάτω από το όριο της φτώχειας ενώ εκείνοι που είχαν παραπάνω δεν χαρακτηρίστηκαν ως φτωχοί. Αρκετά προβλήματα παρουσιάστηκαν σχετικά με τους διαφορετικούς ορισμούς που δίνει κάθε χώρα για την φτώχεια για αυτό το λόγο όπως θα δούμε και στην συνέχεια πολλές φορές χρησιμοποιούμε ποσοτικά χαρακτηριστικά για να προσδιορίσουμε την αστική φτώχεια.

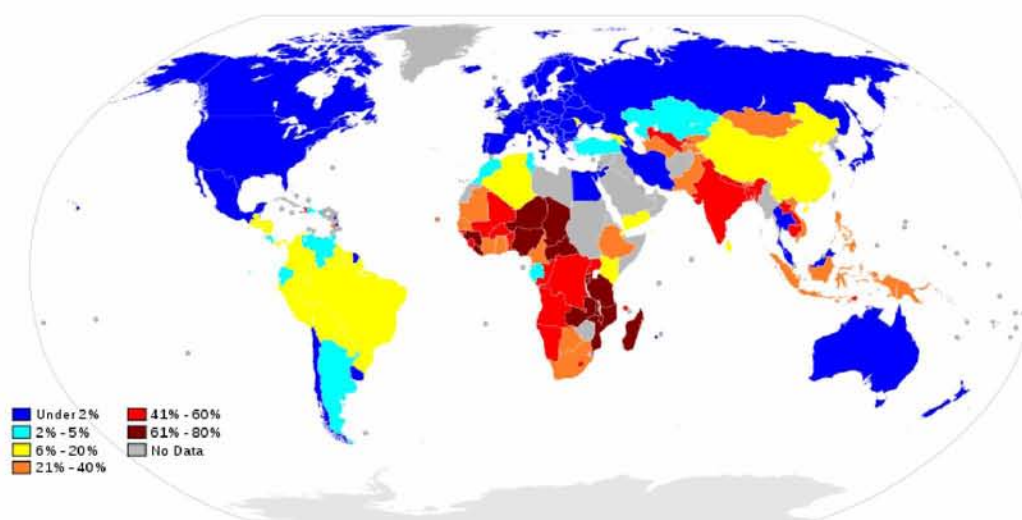
Σύμφωνα με την ανάλυση των αποτελεσμάτων περίπου 759 εκατομμύρια άτομα που ζουν σε αστικές περιοχές στις αναπτυσσόμενες χώρες ήταν κάτω από το όριο φτώχειας των 2\$ /ημέρα το 2002, και 290 εκατομμύρια χρησιμοποιώντας το 1\$ /ημέρα. Αυτό αντιπροσωπεύει περίπου το ένα τρίτο του συνόλου των κατοίκων των αστικών κέντρων (\$ 2/day) ή 13 % (\$ 1/day), και το ένα τέταρτο του συνόλου των φτωχών στις αναπτυσσόμενες χώρες. Για το ίδιο χρονικό διάστημα του 2002, σχεδόν το μισό του συνολικού πληθυσμού των φτωχών των αστικών περιοχών συγκεντρώνονται στην Νότια Ασία (46%) και πάνω από το ένα τρίτο στην υποσαχάρια Αφρική (34%) με βάση το όριο του 1\$/ημέρα. Οι αντίστοιχες αναλογίες για με βάση τα 2\$/ημέρα είναι 40% για την Αφρική και 22% για την Νότια Ασία.

Η συχνότητα εμφάνισης της φτώχειας στις πόλεις, ή το ποσοστό των φτωχών, ως ποσοστό του αστικού πληθυσμού, είναι υψηλότερο για τη Νότια Ασία και την Νότια υποσαχάρια Αφρική. Ενώ ήταν σημαντικά χαμηλότερη στην Ανατολική Ασία και τον Ειρηνικό, Ανατολική Ευρώπη και Κεντρική Ασία και Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική από ό, τι στις άλλες περιφέρειες. Η Λατινική Αμερική και

Καραϊβικής και η Ανατολική Ευρώπη και Κεντρική Ασία έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό των φτωχών των αστικών κέντρων σχέση με το σύνολο των φτωχών, ως αποτέλεσμα των υψηλών ρυθμών αστικοποίησης των περιοχών αυτών. Συνολικά, η Μέση Ανατολή και η Βόρεια Αφρική έχουν το χαμηλότερο ποσοστό αστικής φτώχειας από τις υπό εξέταση περιοχές.

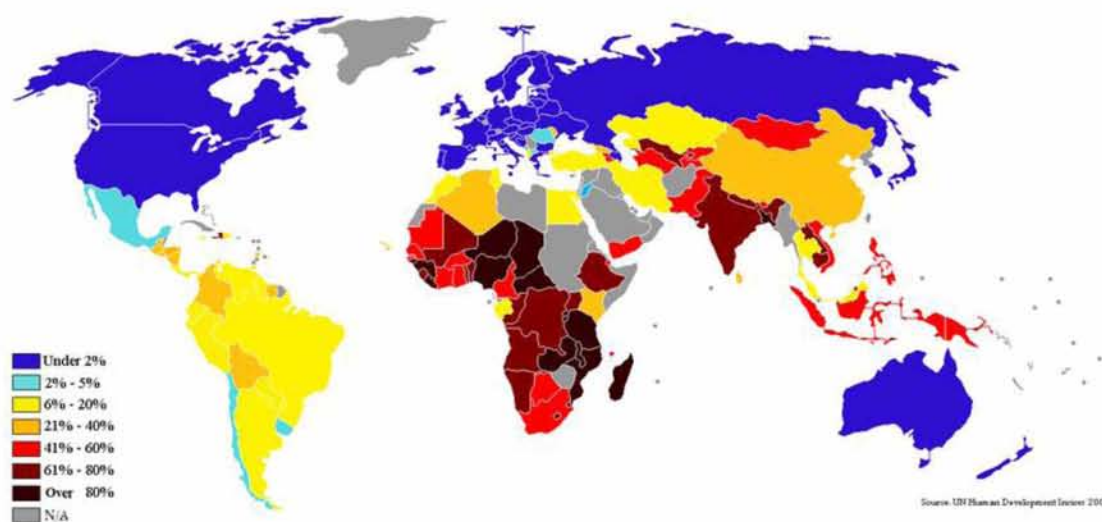
Η παραπάνω έρευνα, μας δίνει σημαντικά στοιχεία για τον αριθμό των φτωχών όμως πρέπει να γίνει κατανοητό ότι οι αριθμοί αυτοί δεν αντιπροσωπεύουν την πραγματικότητα και δεν αντικατοπτρίζουν το πραγματικό πρόβλημα. Παρατηρώντας τις μεγάλες διαφορές μεταξύ των δύο ορίων που θεσπίστηκαν 1\$/ημέρα και 2\$/ημέρα μπορούμε να προβλέψουμε ότι αντίστοιχες θα είναι και οι διαφορές για εκείνους που διαθέτουν 3\$/ημέρα. Η αύξηση κατά ένα δολάριο την ημέρα σαφώς και δεν βελτιώνει τις συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων αυτών, αλλά τους κατατάσσει αυτόματα «πάνω από το όριο της φτώχειας» μειώνοντας τα ποσοστά των φτωχών χωρίς όμως να βελτιώνονται οι συνθήκες ζωής τους. Οι διαφορές αυτές φαίνονται και στους παρακάτω χάρτες.

Χάρτης 1: Ποσοστό πληθυσμού που ζεί με λιγότερα από 1,25 \$ την μέρα (2009)

Πηγή: <http://www.pelicanweb.org>

Χάρτης 2: Ποσοστό πληθυσμού που ζεί με λιγότερα από 2 \$ την μέρα (2009)

Πηγή: <http://www.pelicanweb.org>

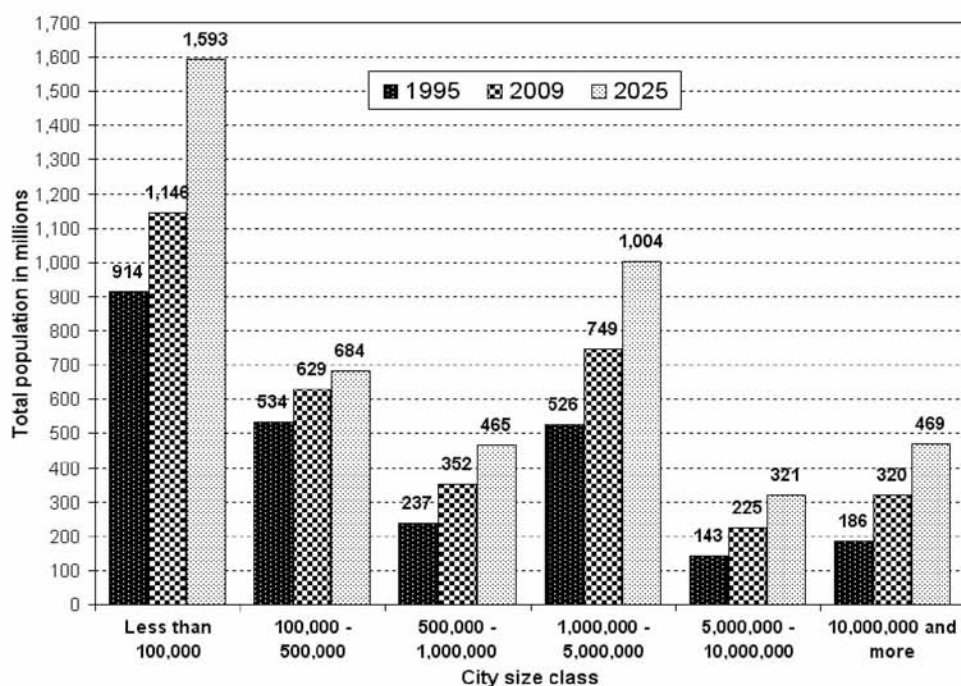
2.3 ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

2.3.1 Εξέλιξη των αστικών κέντρων

Το 1950 το 30% του παγκοσμίου πληθυσμού ζούσε στις πόλεις, το 2000 αυξήθηκε στο 47%, πλέον πάνω από τον μισό πληθυσμό της γης ζει σε πόλεις και πολύ σύντομα (2030) το ποσοστό θα φτάσει το 60%.

Το παρακάτω ραβδόγραμμα παρουσιάζει την προβλεπόμενη εξέλιξη των αστικών κέντρων από το 1995 μέχρι και το 2025 ανάλογα με το μέγεθος της πόλης. Παρατηρούμε, λοιπόν ότι ανεξαρτήτως πληθυσμιακής κατηγορίας στην οποία ανήκουν, όλες οι πόλεις αυξάνουν τον πληθυσμό τους γεγονός που επιβεβαιώνει την ραγδαία εξέλιξη του φαινομένου της αστικοποίησης. Το 1995 ο συνολικός πληθυσμός των κατοίκων που ζούσαν σε πόλεις μεγαλύτερες του ενός εκατομμυρίου ήταν περίπου 850 εκατομμύρια, ενώ το 2025 θα φτάσει κοντά στα 2 δισεκατομμύρια εκ των οποίων τα πεντακόσια εκατομμύρια θα κατοικούν στα 28 αστικά κέντρα άνω των δέκα εκατομμυρίων (UN Department of Economic and Social Affairs, 2010). Ο αυξανόμενος ρυθμός αστικοποίησης έχει δημιουργήσει αρκετές αλλαγές στο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτιστικό, πολιτικό και πολεοδομικό προφίλ των πόλεων.

Διάγραμμα : Συνολικός πληθυσμός πόλεων με βάση το μέγεθος της πόλης για το 1995, 2009 και 2025

Πηγή: UN, Department of Economic and Social Affairs, 2010

Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται οι δέκα μεγαλύτερες πόλεις στον κόσμο σε διαφορετικές χρονολογίες. Εκείνο που αξίζει να αναφερθεί είναι ότι με το πέρασμα των χρόνων τις περισσότερες θέσεις στην λίστα με τις μεγαλύτερες πόλεις καταλαμβάνουν πόλεις του αναπτυσσόμενου κόσμου και όχι του ανεπτυγμένου. Αυτό, βέβαια δεν σημαίνει ότι μειώνεται ο πληθυσμός των δεύτερων, αλλά ότι η αστική ανάπτυξη στον αναπτυσσόμενο κόσμο είναι πολύ μεγαλύτερη, όπως προδίδει και ο ρυθμός στον οποίο αναφερθήκαμε παραπάνω.

Ένα φαινόμενο που προκαλεί μεγάλη εντύπωση είναι οι πόλεις με πληθυσμό άνω των 10 εκατομμυρίων, οι οποίες τετραπλασιάστηκαν από το 1975 και φτάνουν πλέον τις 21 (για το 2010), ενώ από το 1950 εικοσπλασιάστηκαν (η μοναδική πόλη με πληθυσμό άνω των δέκα εκατομμυρίων το 1950 ήταν το Τόκυο). Τα «μητροπολιτικά μεγαθήρια». (Μοδινός, 2000) ή αλλιώς megacities κατά την μεγάλη πλειοψηφία τους, τα συναντάμε στον αναπτυσσόμενο κόσμο (18 έναντι 3 στον ανεπτυγμένο κόσμο) όπως μπορεί εύκολα να διαπιστώσει κανείς παρατηρώντας τους παρακάτω χάρτες. (UN Department of Economic and Social Affairs, 2010)

Πίνακας 4: Οι μεγαλύτεροι αστικοί οικισμοί από το 1950-2015 (οι πόλεις με έντονα γράμματα έχουν περισσότερο από 15 εκατ. κατοίκους)

1950	1975	2003	2015
New York	Tokyo	Tokyo	Tokyo
Tokyo	New York/Newark	Mexico City	Mumbai
London	Shanghai	New York/Newark	Delhi
Paris	Mexico City	Sao Paulo	Mexico City
Moscow	Osaka	Mumbai	Sao Paulo
Shanghai	Sao Paulo	Delhi	New York/Newark
Rehn-Ruhr	Buenos Aires	Calcutta	Dhaka
Buenos Aires	Los Angeles	Buenos Aires	Jakarta
Chicago	Paris	Shanghai	Lagos
Calcutta	Beijing	Jakarta	Calcutta

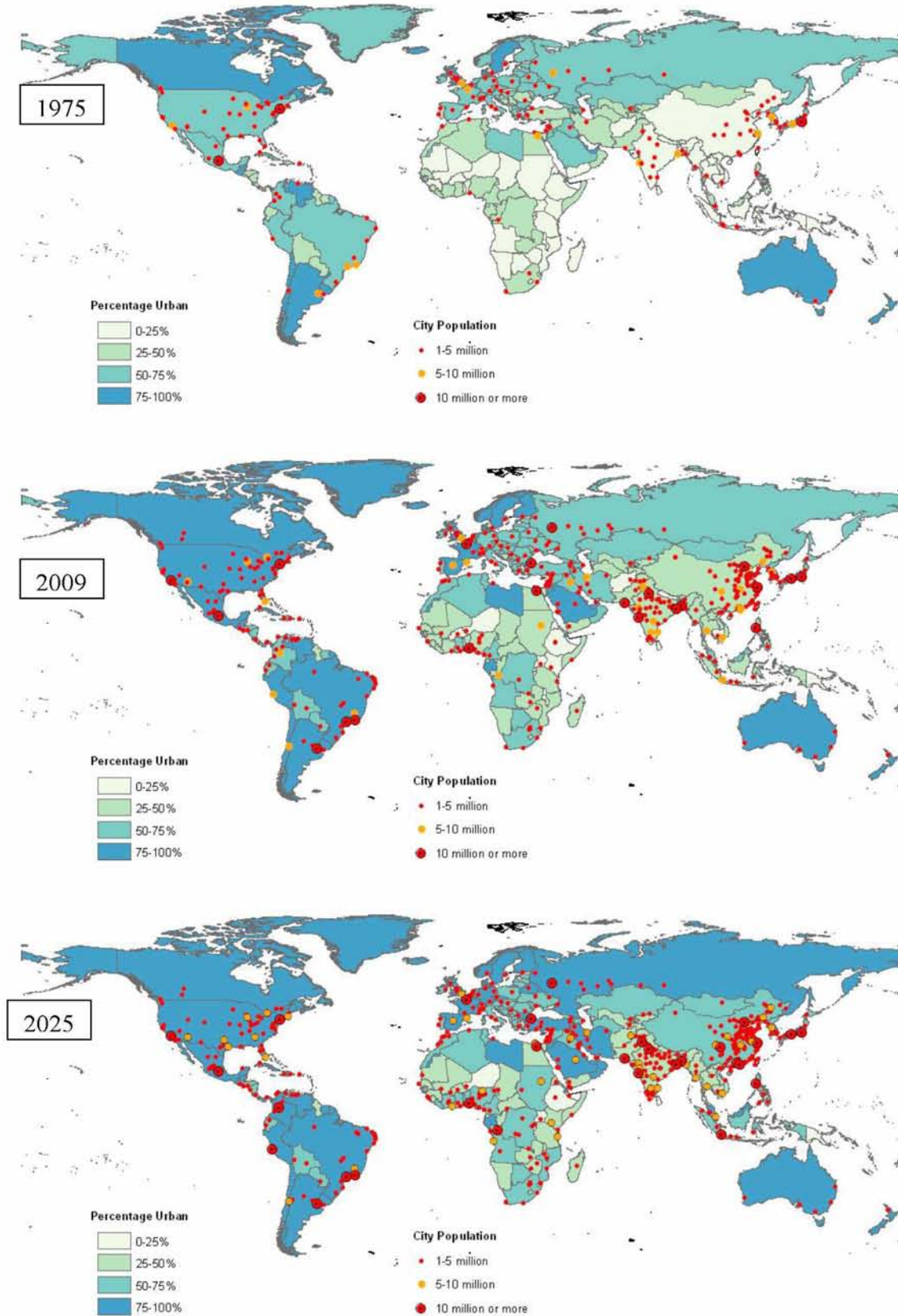
Πηγή: Tannerfeldt and Ljung, , 2006

Πίνακας 5: Πληθυσμός για τις πόλεις με δέκα εκατομμύρια κατοίκους και άνω για το 1950, 1975, 2001 και 2015

1950		1975		2001		2015	
City	Population	City	Population	City	Population	City	Population
1 New York	12.3	1 Tokyo	19.8	1 Tokyo	26.5	1 Tokyo	27.2
		2 New York	15.9	2 São Paulo	18.3	2 Dhaka	22.8
		3 Shanghai	11.4	3 Mexico City	18.3	3 Mumbai	22.6
		4 Mexico City	10.7	4 New York	16.8	4 São Paulo	21.2
		5 São Paulo	10.3	5 Mumbai	16.5	5 Delhi	20.9
				6 Los Angeles	13.3	6 Mexico City	20.4
				7 Calcutta	13.3	7 New York	17.9
				8 Dhaka	13.2	8 Jakarta	17.3
				9 Delhi	13.0	9 Calcutta	16.7
				10 Shanghai	12.8	10 Karachi	16.2
				11 Buenos Aires	12.1	11 Lagos	16.0
				12 Jakarta	11.4	12 Los Angeles	14.5
				13 Osaka	11.0	13 Shanghai	13.6
				14 Beijing	10.8	14 Buenos Aires	13.2
				15 Rio de Janeiro	10.8	15 Metro Manila	12.6
				16 Karachi	10.4	16 Beijing	11.7
				17 Metro Manila	10.1	17 Rio de Janeiro	11.5
						18 Cairo	11.5
						19 Istanbul	11.4
						20 Osaka	11.0
						21 Tianjin	10.3

Πηγή: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2010

Χάρτης 3: Συγκριτική απεικόνιση των αστικών κέντρων για το 1975, 2009 και 2025 ανάλογα με τον μέγεθος της πόλης

Πηγή: http://esa.un.org/unpd/wup/maps_1_2009.htm

Οι εκτεταμένες μητροπολιτικές περιοχές αντιπροσωπεύουν ένα μείγμα αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης, όπου η διάκριση μεταξύ αγροτικού χώρου είναι ιδιαίτερα δύσκολη δεδομένου ότι οι πόλεις επεκτείνονται κατά μήκος διαδρόμων επικοινωνίας παρακάμπτοντας ή ενσωματώνοντας μικρές πόλεις και χωριά. Επιπλέον σημαντικό χαρακτηριστικό των εκτεταμένων μητροπολιτικών περιοχών αποτελεί και η παρουσία περισσότερων του ενός εμπορικών και διοικητικών κέντρων. Σημαντικές λειτουργίες αποκεντρώνονται σε εξειδικευμένα κέντρα για τις επιχειρήσεις, την παραγωγή, τον τουρισμό, τις χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, τη διασκέδαση κλπ.

2.3.2 Δημιουργία μητροπολιτικών περιοχών

Ο T.McGee υποστηρίζει, ότι υπάρχουν τρεις δυνάμεις που αλληλεπιδρώντας συμβάλλουν στην δημιουργία εκτεταμένων μητροπολιτικών περιοχών. Πρόκειται για τις διαθρωτικές αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία, την παγκοσμιοποίηση και την επανάσταση στον τομέα των συναλλαγών.

Οι διαθρωτικές αλλαγές αφορούν στην αύξηση της συμβολής του τριτογενούς τομέα (υπηρεσίες, τουρισμός, χρηματοπιστωτικά ιδρύματα), στην παραγωγική διαδικασία και τη μείωση της συμβολής του πρωτογενούς τομέα (γεωργία, αλιεία). Από την άλλη ορισμένες χώρες υπέστησαν μια «βίαιη» αναδιάρθρωση της οικονομίας τους, που προκλήθηκε από τις επενδύσεις των πολυεθνικών εταιρειών. Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι ο έντονος χαρακτήρας της αναδιάρθρωσης που υπέστησαν οφείλεται και στο γεγονός ότι η πλειοψηφία των χωρών του αναπτυσσόμενου κόσμου δεν είχε μια ομαλή από τον πρωτογενή στο τριτογενή τομέα παραγωγής. (McGee και Reobinson, 1995).

Οι αλλαγές στους παραγωγικούς τομείς της οικονομίας συνδέονται και με την παγκοσμιοποίηση. Η επέκταση των επενδύσεων, των αγορών και της εργασίας σε διεθνές επίπεδο, έχουν δημιουργήσει συνθήκες ανταγωνισμού μεταξύ των πόλεων σε τομείς που σχετίζονται με το δομημένο περιβάλλον και φυσικά στοχεύουν στην προσέλκυση επενδύσεων. Αυτός είναι και ένα από τους πιο σημαντικούς λόγους για όσους διοικούν τέτοιου είδους περιοχές να επιθυμούν την ανοικοδόμηση κέντρων εμπορίου τηλεπικοινωνιών κλπ. (McGee and Reobinson, 1995)

Σύμφωνα με τον T.McGee οι παραπάνω αλλαγές εξαρτώνται άμεσα από τον τρίτο παράγοντα, δηλαδή την μείωση των αποστάσεων η οποία οφείλεται στην εξέλιξη της τηλεπικοινωνίας και των μεταφορών. Πλέον οι πληροφορίες, τα αγαθά και το

κεφάλαιο μπορούν να μεταφέρονται ηλεκτρονικά, αντίθετα οι άνθρωποι και τα αγαθά δεν. Επομένως η βελτίωση της πρόσβασης στο κέντρο των πόλεων πολύ συχνά συμβάλει στην αύξηση της μετανάστευσης και στην δημιουργία των slums. (McGee and Robinson, 1995)

Παρόλο όμως που όλες οι μητροπολιτικές περιοχές υφίστανται τις παραπάνω αλλαγές, οποιαδήποτε ταύτιση μεταξύ των πόλεων του αναπτυσσόμενου κόσμου είναι άστοχη, αφού Οι διαφοροποιήσεις είναι μεγάλες και αφορούν το ανθρώπινο και δομημένο περιβάλλον, την οικονομική, κοινωνική, θρησκευτική σύνθεση των πληθυσμών. Διαφοροποιήσεις που σχετίζονται με την ιστορία και την γεωγραφία των χωρών αλλά και των ίδιων των πόλεων. Για παράδειγμα κάποιες πόλεις, όπως το Κάιρο, αποτελούσαν ισχυρά κέντρα πριν την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία, ενώ άλλες όπως το Ναϊρόμπι δημιουργήθηκαν ως αποικίες από τους Ευρωπαίους (1899), γεγονός που διακρίνεται και στην πολεοδομική τους εξέλιξη. (McGee και Robinson, 1995, Davis M., 2006)

2.3.3 Τα αστικά κέντρα σήμερα

Οι Megacities ή αλλιώς μεγαλουπόλεις, είναι στην πραγματικότητα κάτι περισσότερο από μεγάλες πόλεις. Η κλίμακα τους δημιουργεί μια νέα δυναμική αλλά παράλληλα προσδίδει χαρακτηριστικά πολυπλοκότητας σε όλους τους τομείς. Μέσα στα πλαίσια μιας τέτοιου μεγέθους πόλης, σημαντική είναι και η ποικιλομορφία που παρουσιάζεται. Η οικονομική άνθιση έρχεται σε αντίθεση με την οικονομική υποανάπτυξη, η ευμάρεια με την ανέχεια, τα στελέχη επιχειρήσεων με τους ανέργους τα εμπορικά και διοικητικά κέντρα με τα slums.

Η πληθυσμιακή αύξηση των αστικών κέντρων και η αστική τους διάχυση που συνεπάγεται αυτής για την κάλυψη των στεγαστικών και όχι μόνο αναγκών δημιούργησε πολλά προβλήματα. Αντιμέτωπος με αυτά τα προβλήματα είναι όλος ο αστικός πληθυσμός, παρόλα αυτά τις περισσότερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν τα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα, που είναι και εκείνα που τελικά απολαμβάνουν και τα λιγότερα θετικά που προσφέρει το άστυ. (Λαμπριανίδης, 2001)

Σε μια προσπάθεια τυποποίησης των προβλημάτων που εμφανίζουν οι πόλεις, αναφέρονται πέντε βασικές κατηγορίες προβλημάτων που καλούνται (αποτυχημένα τις περισσότερες φορές) να αντιμετωπίσουν οι αρμόδιοι φορείς.

Συνωστισμός: Η υπερσυγκέντρωση πληθυσμού δημιουργεί ανταγωνιστικές συνθήκες στις θέσεις εργασίας, στις υπηρεσίες, στις μεταφορές και σε πολλούς ακόμα τομείς με αποτέλεσμα «οι πιο αδύναμοι» (κοινωνικά, οικονομικά κλπ) να έχουν τελικά τις λιγότερες ευκαιρίες αλλά και μειωμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες κλπ

Κυκλοφοριακή συμφόρηση: Η αυξημένη χρήση του αυτοκινήτου δημιουργεί πολλά προβλήματα στις πόλεις. Αρχικά ξοδεύεται αρκετός χρόνος στην αναμονή που δημιουργεί ο κυκλοφοριακός φόρτος, έτσι επιβαρύνεται η παραγωγικότητα των οικονομικών δραστηριοτήτων αφού ξοδεύονται και εργασιακές ώρες, ενώ παράλληλα επιβαρύνεται και η ατμόσφαιρα λόγω της παραγωγής καυσαερίων.

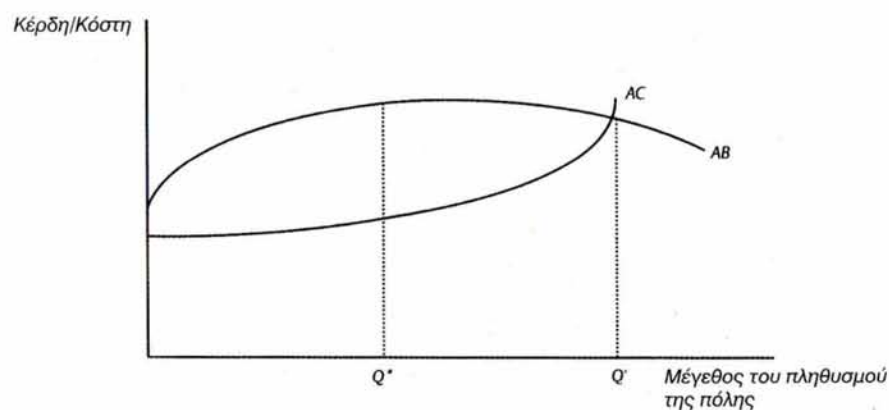
Slums: όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα ένα βασικό χαρακτηριστικό των μεγάλων αστικών κέντρων κυρίως του αναπτυσσόμενου κόσμου είναι οι άτυποι οικισμοί (slums). Το ζήτημα αυτό θα αναλυθεί διεξοδικά στην συνέχεια αρκεί όμως να αναφερθεί ότι τέτοιου είδους γειτονίες μπορούμε να συναντήσουμε τόσο σε κεντρικά όσο και σε περιφερειακά σημεία της πόλης. Χαρακτηριστικά τους είναι η έλλειψη υποδομών και υπηρεσιών με τα επακόλουθα προβλήματα στην υγεία και στο περιβάλλον.

Ανεργία και υποαπασχόληση: είναι και αυτό ένα από τα βασικά ζητήματα που αφορούν τα κατώτερα οικονομικά στρώματα και στα οποία αναφερθήκαμε παραπάνω. Η ανεργία, η υποαπασχόληση (εργασία που απαιτεί ελάχιστα προσόντα), η άτυπη απασχόληση καθώς και η παιδική εργασία είναι ζητήματα πολύ βασικά και που η παρουσία τους δημιουργεί ακόμα μεγαλύτερα προβλήματα, και στην πραγματικότητα τροφοδοτούν ένα φαύλο κύκλο.

Υποβάθμιση του περιβάλλοντος: αστική διάχυση, η βιομηχανική παραγωγή, εκτεταμένη χρήση του αυτοκινήτου, η μόλυνση των νερών και της ατμόσφαιρας, η ηχορύπανση συμβάλουν στην υποβάθμιση του περιβάλλοντος και κατ' επέκταση του επιπέδου ζωής στην πόλη.

Τα προβλήματα αυτά έχουν δημιουργήσει πολλούς προβληματισμούς όσο αναφορά το μέγεθος που πρέπει να έχει μια πολύ και κατά ποσό αυτό μπορεί να οριστεί. Το 1971 ο Alonso υποστήριξε ότι το πραγματικό μέγεθος μιας πόλης είναι συστηματικά μεγαλύτερο από τον άριστο. Η θεωρία του αυτή βασίζεται στην θεωρία της επιχείρησης, προσαρμοσμένη στο πληθυσμός της πόλης και τα κέρδη/ κόστη της πόλης. Το διάγραμμα παρακάτω απεικονίζει αυτή την αντιστοιχία.

Διάγραμμα 8: Το άριστο μέγεθος μιας πόλης

Πηγή: Λαμπριανίδης, 2001

Η δημιουργία οικονομιών κλίμακας λόγω της αστικής συγκέντρωσης στο κόστος διαμονής αλλά και στις δημόσιες και κοινωνικές υποδομές είναι δεδομένη «*πέρα από ένα ορισμένο μέγεθος της πόλης*». Αντίστοιχα όμως μπορεί να δημιουργηθούν αρνητικές οικονομίες κλίμακας που σχετίζονται με τα προβλήματα που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Σύμφωνα με το διάγραμμα το σημείο Q^* αναφέρεται στον πληθυσμό τον οποίο όταν τον έχει μια πόλη τα οφέλη διαμονής είναι τα μέγιστα (ευκαιρίες απασχόλησης, υπηρεσίες κλπ). Στο σημείο το Q' το συνολικό κόστος ισούται με το συνολικό όφελος. Επομένως «*αν δεν υπάρχει ρύθμιση της ανάπτυξης μιας πόλης, ο οριακός μετανάστης προς την πόλη θεωρεί ότι τα καθαρά εν δυνάμει κέρδη της μετανάστευσης θα είναι θετικά σε όλες τις περιπτώσεις με μικρότερο πληθυσμό από το και θα αγνοήσει την δική του οριακή συμβολή στη μεταβολή του κόστους διαμονής στην πόλη*». Αν λοιπόν αγνοηθεί από όλους, η συμβολής τους στην δημιουργία αρνητικών συνθηκών στην πόλη λόγω της εγκατάστασης τους εκεί, αυτό θα συντελέσει στην αύξηση του πληθυσμού από Q^* σε Q' με τις ανάλογες επιπτώσεις στην ποιότητα ζωής. (Λαμπριανίδης, 2001)

Το μοντέλο όμως αμφισβητήθηκε από πολλούς καθώς είναι σχεδόν αδύνατο να προσδιοριστεί το ακριβές μέγεθος των πληθυσμών Q^* και Q' , επιπλέον το συγκεκριμένο μοντέλο εξετάζει την κάθε πόλη μεμονωμένα, γεγονός που στην πραγματικότητα δεν μπορεί να γίνει καθώς υπάρχει και μετανάστευση μεταξύ των αστικών κέντρων.

3 ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΩΝ SLUMS

3.1 ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ο όρος «slum» έχει χρησιμοποιηθεί σε πολλές μελέτες και έρευνες αλλά και στην παγκόσμια έκθεση του ΟΗΕ «The challenge of slums» με σκοπό να περιγράψει ένα ευρύ φάσμα οικισμών, οι οποίοι κατοικούνται από χαμηλά οικονομικά στρώματα και χαρακτηρίζονται για τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης. Τα slums, στην απλούστερή τους μορφή, είναι «μια πυκνοκατοικημένη αστική περιοχή που χαρακτηρίζεται από ακατάλληλες συνθήκες στέγασης και αθλιότητα». (Slum is «a heavily populated urban area characterized by substandard housing and squalor»). (UN-HABITAT, 2003). Αυτός ο ορισμός συμπυκνώνει τα βασικά χαρακτηριστικά των slums (υψηλή πυκνότητα και χαμηλά πρότυπα κατοικιών (δομή και υπηρεσίες) και αθλιότητα. Τα πρώτα δύο κριτήρια είναι φυσικά και χωρικά, ενώ το τρίτο είναι κοινωνικό, με την ταυτόχρονη ύπαρξη και του οικονομικού καθώς σε αυτές τις περιοχές κατοικούν πολύ χαμηλά οικονομικά στρώματα

Ο όρος slum περιλαμβάνει περιοχές σε κεντρικά σημεία της πόλης όπου οι συνθήκες ήταν καλές για κατοίκηση, στην συνέχεια όμως οι κάτοικοι, που κατά κύριο λόγο ήταν υψηλά στρώματα, απομακρύνθηκαν από το κέντρο για να εγκατασταθούν σε νέες γειτονιές με χαμηλό συντελεστή δόμησης και καλύτερες και νέες εγκαταστάσεις (τα γνωστά προάστια). Τις κατοικίες στο κέντρο κατέλαβαν τα χαμηλά στρώματα όπου πλέον οι συνθήκες ήταν πολύ άσχημες (ρύπανση, εγκληματικότητα, παλαιότητα κτηρίων-δικτύων, έλλειψη συνθηκών υγιεινής κλπ). Στις λεγόμενες «inner city» κατοικίες θα γίνει αναφορά και στην συνέχεια, καθώς αποτελούν χαρακτηριστικό τόσο των αναπτυγμένων όσο των αναπτυσσομένων χωρών, παρόλο που τα τελευταία χρόνια τείνουν να εκλείψουν κυρίως στις αναπτυσσόμενες μετά από διαδικασίες εξευγενισμού (gentrification).

Από την άλλη, αφορά και άτυπους οικισμούς συχνά στην περιφέρεια της πόλης που σχετίζονται με το φαινόμενο της αστικής φτώχειας, που έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο. Ενώ σε αυτούς τους οικισμούς συμπεριλαμβάνονται και οικισμοί λόγω καταπάτησης ή/και παράνομης υποδιαίρεσης. Στους άτυπους αυτούς οικισμούς η πρόσβαση σε νερό, ηλεκτρικό κλπ είναι ακόμα πιο περιορισμένη σε σχέση με τα «inner city».

Παρά το γεγονός ότι ο όρος «παραγκούπολη», μπορεί να γίνει εύκολα κατανοητός, στην πραγματικότητα είναι περισσότερο περίπλοκος καθώς καλύπτει και άλλους που αφορούν μια πληθώρα διαφορετικών οικισμών και κοινοτήτων. Ωστόσο, τα slums μπορούν να χωριστούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: (UN-HABITAT, 2003)

1. **«slums της ελπίδας»(εξέλιξης)** : οι περιοχές όπου κατοικούνται είναι κυρίως νέες, έχουν προέλθει από μια διαδικασία κυρίως παράνομης εγκατάστασης (π.χ. καταλείψεις) και έχουν περιθώρια ανάπτυξης και βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των κατοίκων
2. **«slums της απελπισίας» (παρακμής):** περιοχές όπου οι συνθήκες διαβίωσης, οι υπηρεσίες κλπ βρίσκονται είτε σε υποβαθμισμένο στάδιο είτε είναι ανύπαρκτες. Χαρακτηριστικό τους είναι ότι το βιοτικό επίπεδο βρίσκεται περισσότερο σε διαδικασία εκφυλισμού από ότι σε διαδικασία ανάπτυξης.

Αυτό που πρέπει να τονισθεί είναι ότι η έλλειψη των κατάλληλων παρεμβάσεων στις «slums της ελπίδας» μπορεί εύκολα να τις μετατρέψει σε «slums της απελπισίας».

3.1.1 Η έννοια των slums

Κάνοντας μια ιστορική αναδρομή του όρου θα δούμε ότι εμφανίστηκε κατά την δεκαετία του 1820 στην αγγλική αργκό για να προσδιορίσει τα slums του Λονδίνου, με τις άσχημες συνθήκες στέγασης και τις ανθυγιεινές συνθήκες ζωής των κατοίκων, ενώ συχνά ο όρος αναφερόταν και στις περιθωριακές δραστηριότητες και την εγκληματικότητα και την διακίνηση ναρκωτικών, καθώς και στις επιδημίες. (UN-HABITAT, 2003)

Κατά τον 19ο αιώνα αρχίζει να γίνεται η χρήση του όρου και στον γραπτό λόγο. Στα τέλη του ίδιου αιώνα ο όρος slums σήμαινε «ένα μικρό στενό δρομάκι ή οικοδομικό τετράγωνο το οποίο βρίσκεται σε μια πολυσύχναστη συνοικία μιας πόλης ή μια πόλη που κατοικείται από ανθρώπους με χαμηλό οικονομικό επίπεδο (φτωχούς). Ορισμένα από αυτούς τους δρόμους ή τα οικοδομικά τετράγωνα σχηματίζουν μια πυκνοκατοικημένη γειτονιά ή συνοικία, όπου οι κατοικίες αλλά και οι συνθήκες ζωής είναι άθλιες...ένας βρώμικος δρόμος σε μια υποβαθμισμένη, φτωχή περιοχή...όπως τις slums του Westminster που είναι στέκια για τους κλέφτες» (UN-HABITAT, 2003)

Η στεγαστική μεταρρύθμιση στην Αγγλία του 1880 επαναπροσδιόρισε τον όρο της «παραγκούπολης» (slum) και των κατοικιών που υπάρχουν μέσα σε αυτή ως «κατοικία

από υλικά ακατάλληλα για κατοίκηση», ενώ προσδιόρισε χωρικά τις περιοχές αυτές με σκοπό τον προγραμματισμό και την αναβάθμιση τους.

Τον 20^ο αιώνα ο προσδιορισμός του όρου γίνεται πιο ακριβής λόγω της νομοθεσίας του 1890 αλλά και του 1930 με σκοπό την εξάλειψη του φαινομένου, γεγονός που απαιτεί νομικούς αλλά και τεχνικούς ορισμούς. Έτσι οι προσδιορισμοί της «φτηνής κατοικίας» ή της «περιοχής με φτηνή κατοικία» ή της «υποβαθμισμένης περιοχής» προσπαθούν να ορίσουν το φαινόμενο. Από την άλλη εκείνη την εποχή χρησιμοποιούνται και λέξεις όπως «γειτονιές» ή «κοινότητες» ως αντιπρόταση στον όρο «*slums*» με σκοπό να μην στιγματίζονται οι κάτοικοι των περιοχών αυτών, όπως για παράδειγμα στην Αργεντινή όπου σε μια προσπάθεια των αρχών να απαλλαγούν από την υποτιμητική χροιά της λέξης «*tugurio*» δηλαδή χαμόσπιτο έδωσαν την ονομασία «*pueblos de jovenes*» δηλαδή νέοι οικισμοί. Όμως σε αρκετές περιπτώσεις η «γειτονιά» μετατρεπόταν στην χρήση της λέξης «κάλυμμα» (hood), για να περιγράψει το οξύμωρο του φαινομένου. Έτσι η επικράτηση του όρου «slum» περιλαμβάνει ακόμα και σήμερα αρνητική χροιά και κυρίως για στον αναπτυσσόμενο κόσμο αναφέρεται ως άτυπη κατοικία και χαμηλής ποιότητας στέγασης. (UN-HABITAT, 2003). Εκτός όμως από αυτό τον το όρο χρησιμοποιούνται όρη όπως «άτυπη στέγαση» (informal housing), «κοινότητες χαμηλών εισοδημάτων» (low income community), «παράγκες» (shanty), «εγκατάσταση (οικισμός) σε καταπατημένη γη» (squatter settlement).

Γενικότερα παρατηρείται μια ποικιλομορφία στις λέξεις που μπορούν να περιγράψουν τις περιοχές αυτές. Το πλήθος των λέξεων σε κάθε γλώσσα είναι μεγάλο και συνδέεται με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που μπορεί να έχουν οι περιοχές. Στην Ελλάδα χρησιμοποιούμε κυρίως τον όρο «παραγκούπολη» ή «φτωχογειτονιά» ή «τρώγλη» με τον δεύτερο να είναι πιο κοντά στα ελληνικά δεδομένα. Παρόλα αυτά ο πρώτος είναι εκείνος που έχει επικρατήσει στην βιβλιογραφία

Στην συνέχεια παρουσιάζονται διαφορετικές ονομασίες του φαινομένου όπως αναφέρονται στην βιβλιογραφία των παρακάτω γλωσσών (UN-HABITAT, 2003):

- Γερμανικά: Elendsviertel
- Ισπανικά: asentamientos irregulares, barrio marginal, barraca (Βαρκελώνη), conventillos (Σαν Φρανσίσκο ντε Κίτο-Ισημερινός), colonias populares (Μεξικό), tugurios, solares (Λίμα), bohíos, cuarterias (Cuba), villa miseria (Αργεντινή)
- Γαλλικά: bidonvilles, taudis, habitat précaire, habitat spontané, quartiers irréguliers
- Αραβικά: mudun safi, lahbach, brarek, medina achouaia, foundouks and karyan (Rabat-Sale), carton, safeih, ishash, galoos and shamma (Khartoum), tanake (Beirut), aashwa'i and baladi (Κάιρο)
- Ρώσικα: trushchobi
- Πορτογαλικά: bairros da lata (Πορτογαλία), quartos do slum, favela, morro, cortiço, comunidade, loteamento (Βραζιλία)
- Τούρκικα: gecekondü;
- Αμερικάνικα: hood (Los Angeles), ghetto
- Νότια Ασία: chawls/chalis (Ahmedabad, Mumbai), ahatas (Kanpur), katras (Delhi), bustee (Kolkata), zopadpattis (Maharashtra), cheris (Chennai), katchi abadis (Karachi), watta, pelpath, udukku or pelli gewal
- Αφρικάνικη: umjondolo (Zulu, Durban), mabanda (Kiswahili, Tanzania).

Εκτός όμως από τους διαφορετικούς όρους που μπορεί να συναντήσουμε σε κάθε γλώσσα αρκετές φορές παρατηρούμε διαφορές ακόμα και στην ίδια πόλη ως προς την ονομασία αυτών των περιοχών. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα στην Μανίλα (Φιλιππίνες) όπου η πλειοψηφία των κατοικιών βρίσκεται σε υποβαθμισμένες περιοχές με ελλείψεις υπηρεσίες κλπ. Εκεί λοιπόν πλήθος λέξεων που μπορεί να αποδοθεί για «*παραγκούπολη*», όπως ακριβώς οι Εσκιμώοι έχουν πλήθος λέξεις για αν περιγράψουν το χιόνι. Έτσι στην τοπική γλώσσα χρησιμοποιούνται λέξεις όπως:

- Iskwater: περιοχές διάσπαρτη –άναρχη δόμηση που αν και κατοικούνται από φτωχούς ανθρώπους τα υλικά τους είναι αρκετά καλά ώστε να μην δημιουργούν άσχημη εικόνα.

- Estero: πολύ μικρές κατοικίες σε μέγεθος σε περιοχές κοντά σε αποχετεύσεις που χαρακτηρίζονται από έντονη δυσοσμία
- Eskinita: στενά δρομάκια με πλάτος που επιτρέπει την διέλευση ενός μόνο ατόμου.
- Looban: περιοχή με πολύ πυκνοκατοικημένη δόμηση ώστε να μην είναι ορατές όλες οι κατοικίες από μια γενική άποψη της πόλης
- Dagat-dagatan: περιοχές που πλημμυρίζουν συχνά
- Bedspacer: εκείνοι που νοικιάζουν ένα κρεβάτι σε ένα δωμάτιο με πέντε-έξι ή και παραπάνω άτομα (κυρίως είναι γυναίκες που εγκαταστάθηκαν στην πόλη για αναζήτηση εργασίας)

3.1.2 Προσδιορισμός και μέτρηση των slums

Όπως γίνεται αντιληπτό από την παραπάνω ανάλυση του ορισμού των slums υπάρχει μια δυσκολία στην χρήση ενός ενιαίου ορισμού. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται δυσκολίες στην καταμέτρηση τους, έτσι πολλές έρευνες αναφέρονται στο «ποσοστό της παράνομης στέγασης» ή ακόμα και σε «καταλήψεις» με αποτέλεσμα τα δεδομένα να είναι συγκεχυμένα και να μην επιτρέπεται η σύγκριση τους. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο επικρατεί ότι παραγκούπολη είναι : « είναι ένας συνεχόμενος οικισμός, όπου οι κάτοικοι του χαρακτηρίζονται από ανεπαρκή στέγαση και έλλειψη βασικών υπηρεσιών , όπως τις περισσότερες φορές δεν αναγνωρίζεται ούτε αντιμετωπίζεται διαφορετικά από τις αρχές, αλλά ως ένα αναπόσπαστο τμήμα της πόλης ίσο προς όλα τα άλλα.» (UN-HABITAT, 2003).

Προσπάθειες για ένα ενιαίο ορισμό έχουν γίνει από πολλούς οργανισμούς όπως από τον «Cities Alliance:cities without slums» σύμφωνα με τον οποίο «*Τα slums είναι παραμελημένες περιοχές των πόλεων, όπου οι συνθήκες στέγασης και διαβίωσης είναι πολύ εξαιρετικά υποβαθμισμένες .Τα slums ποικίλουν, περιλαμβάνουν από υψηλής πυκνότητας, υποβαθμισμένες κεντρικές κατοικίες της πόλης μέχρι αυθόρμητες καταλήψεις, ή οικισμούς χωρίς νομική αναγνώριση και δικαιώματα στην περιφέρεια της πόλης. Ενώ μπορούμε να τις συναντήσουμε με διαφορετικά ονόματα (favelas, kampungs, bidonvilles,tugurios,), τα βασικά χαρακτηριστικά των άσχημων συνθηκών διαβίωσης είναι κοινά σε όλες»* (<http://www.citiesalliance.org/ca>)

Εκτός όμως από ποιοτικούς ορισμούς, αρκετές ήταν και οι προσπάθειες προσδιορισμού των slums με ποσοτικούς ορισμούς. Η δημιουργία δεικτών και χαρακτηριστικών ποσοτικού χαρακτήρα φαινομενικά μπορεί να κάνει πιο απλά τα πράγματα, στην πραγματικότητα όμως κάτι τέτοιο είναι αρκετά δύσκολο. Στην παγκόσμια έκθεση του ΟΗΕ «*The challenge of slums*» διατυπώνονται κάποια χαρακτηριστικά των slums που στην ουσία είναι εκείνα που δυσκολεύουν τον ορισμό μέσω ποσοτικών μεθόδων. (UN-HABITAT, 2003):

- Τα slums είναι ένα πολυσύνθετο φαινόμενο για να μπορεί να καθοριστεί σύμφωνα με μία και μοναδική μόνο παράμετρο.
- Τα slums είναι μια σχετική έννοια γι αυτό το λόγο περιοχές που θεωρούνται ως slums σε μια πόλη σε μια άλλη πόλη μπορεί να μην χαρακτηρίζονται έτσι.
- Οι τοπικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των slums είναι πολύ μεγάλες για τον καθορισμό καθολικής εφαρμογής κριτηρίων.
- Τα δεδομένα των slums αλλάζουν πολύ γρήγορα επομένως τα κριτήρια δεν μπορούν να ισχύουν για μεγάλο χρονικό διάστημα.
- Η χωρική διάσταση των slums δεν μπορεί εύκολα να προσδιοριστεί, και το μέγεθος κάποιων συγκεκριμένων εξ αυτών είναι ευάλωτο σε αλλαγές που αφορούν σε ζητήματα δικαιοδοσίας ή συσσώρευσης πληθυσμού στην περιοχή.

Η ανάγκη για ένα ενιαίο και αντικειμενικό ορισμό με σκοπό την σωστή καταγραφή των δεδομένων οδήγησε στην διατύπωση ενός πιο λειτουργικού και διεθνή ορισμού για να αποφευχθούν τα προβλήματα που δημιουργούν οι ποιοτικοί. Σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη (UN-HABITAT, 2003) καθορίζεται ως slums μια περιοχή που συνδυάζει έστω και σε διαφορετικούς βαθμούς τα παρακάτω:

- Ανεπαρκή πρόσβαση σε πόσιμο νερό
- Ανεπαρκή πρόσβαση σε υγειονομικές και όχι μόνο υποδομές
- Χαμηλή ποιότητα των συνθηκών στέγασης
- Υπερσυγκέντρωση πληθυσμού
- Μόνιμη αίσθημα ανασφάλειας

Τα παραπάνω αναφέρονται σε χαρακτηριστικά που μπορούν να μετρηθούν με τον καθορισμό δεικτών, ενώ δεν γίνεται αναφορά σε κοινωνικά χαρακτηριστικά που είναι σαφώς πιο δύσκολος ο προσδιορισμός στους.

3.2 ΒΑΣΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ-ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολλές δυσκολίες στον προσδιορισμό των slums σε διεθνή επίπεδο, και παρά το πλήθος των διαφορετικών ονομασιών που μπορεί να λάβουν, τα slums και οι κάτοικοι (που κατά κοινή ομολογία είναι φτωχοί σύμφωνα με το 2^ο κεφάλαιο) τους αντιμετωπίζουν μια σειρά από βασικά ζητήματα που επηρεάζουν την καθημερινή τους ζωή.

Οι συνθήκες διαβίωσης στα slums είναι πολύ άσχημες ανεξαρτήτως της χώρα στην οποία ανήκουν. Οι «*φτωχοί των αστικών κέντρων*» αντιμετωπίζουν τις ίδιες προκλήσεις με εκείνους τον αγροτικών περιοχών με την με την πρόσθετη επιβάρυνση του συνωστισμού και τις ανθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης. Σε γενικές γραμμές τείνουν οι δαπάνες για την στέγασή τους στα αστικά κέντρα να είναι πιο υψηλές, λόγω των υψηλότερων τιμών της γης στο πλαίσιο στις πόλεις. Ένα μεγάλο ποσοστό των φτωχών του αστικού χώρου κατοικεί σε slums, σύμφωνα με τον ΟΗΕ σχεδόν το ένα τρίτο του αστικού πληθυσμού ζει σε slums δηλαδή περίπου ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι.(UN-HABITAT, 2003) Σε τέτοιου είδους γειτονιές η έλλειψη πόσιμου νερού, ηλεκτρικού, αποχέτευσης, θέρμανσης κλπ είναι πολύ συνηθισμένο φαινόμενο, ενώ αξιολογούμενα είναι τόσο τα υλικά με τα οποία κατασκευάζονται οι κατοικίες όσο και το γεγονός ότι διαμένουν στον ίδιο δωμάτιο πολλά άτομα. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι και εκείνα που κατατάσσουν τους οικισμούς σε slums όπως θα δούμε στην συνέχεια.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε σε πέντε στοιχεία που η έλλειψη ή η παρουσία των οποίων είναι κρίσιμη, καθώς πολλά από αυτά έχουν αναφερθεί και παραπάνω ως κριτήρια για την ένταξη ή όχι κάποιων περιοχών στην κατηγορία των slums.

3.2.1 Εισόδημα και απασχόληση

Ένα από τα βασικότερα ζητήματα για τους κατοίκους των slums είναι η περιορισμένη πρόσβαση σε εισόδημα αλλά και σε ευκαιρίες για απασχόληση. Ενώ η οικονομία των πόλεων θεωρητικά προσφέρει αρκετές ευκαιρίες για πολλούς και αποτελεί τη βάση για ανάπτυξη και δημιουργία θέσεων εργασίας, δεν είναι επωφελούνται των ευκαιριών αυτών όλοι όσοι ζουν στις πόλεις.

Οι φτωχοί των πόλεων αντιμετωπίζουν προκλήσεις όπως το «χαμηλό επίπεδο δεξιοτήτων» τους (έλλειψη εκπαίδευσης), τους χαμηλούς μισθούς, την ανεργία και

την υποαπασχόληση, την έλλειψη κοινωνικής ασφάλισης και τις ανικανοποιητικές συνθήκες εργασίας. Σε ορισμένες χώρες, η θέση των slums (μακριά από το κέντρο), οι ανεπαρκείς υποδομές, και ο στιγματισμός είναι επίσης στοιχεία που περιορίζουν τις ευκαιρίες για απασχόληση.

Η πλειοψηφία των φτωχών των αστικών κέντρων εργάζονται άτυπα. Οι διαθέσιμες εκτιμήσεις δείχνουν ότι η εργασία αυτή μπορεί να αποτελεί από 30% μέχρι 70% του ΑΕΠ στις αναπτυσσόμενες χώρες. Καθώς ακμάζει η ανεπίσημη εργασία, αρκετοί είναι εκείνοι που αντιμετωπίζουν την ανεργία την, έλλειψη κοινωνικής ασφάλειας, και τις άσχημες συνθήκες εργασίας. Υψηλά είναι τα ποσοστά των άνεργων νέων που σε ορισμένες περιπτώσεις φτάνει το 25% όπως στην Μέση και Βόρεια Αφρική για το 2003 αλλά και των γυναικών που η ανεργία αγγίζει το 25% για τις αναπτυσσόμενες χώρες σε σχέση με το 12% στην ανεπτυγμένες. (International Labour Office, 2004)

Ένα ακόμα σημαντικό θέμα είναι εκείνο που σχετίζεται με την παιδική εργασία. Σε πολλές Αφρικανικές χώρες υπολογίζεται ότι πάνω από το 25% (2004) των παιδιών ηλικίας 5 με 14 είναι οικονομικά ενεργά. Ενώ η εργασία των παιδιών συνήθως είναι ένα αγροτικό φαινόμενο και αφορά παιδιά που εργάζονται με τις οικογένειες τους, τα παιδιά στις πόλεις εργάζονται στον τομέα των υπηρεσιών, των κατασκευών και της μεταποίησης έξω από το περιβάλλον της οικογένειας που συχνά οι συνθήκες είναι πολύ πιο σκληρές. Τα υψηλά επίπεδα της παιδικής εργασίας μεταφράζονται σε πολύ χαμηλά επίπεδα παρακολούθησης στο σχολείο, που επηρεάζει στην συνέχεια τις ευκαιρίες για βελτίωση της ζωής τους. (International Labour Office, 2004).

Τέλος στον τομέα της απασχόλησης και του εισοδήματος πρέπει να αναφέρουμε ότι η άτυπη εργασία σε πάρα πολλές περιπτώσεις αφορά την διακίνηση ναρκωτικών ή όπλων. Σε πολλές περιοχές η εγκληματικότητα είναι αρκετά υψηλή και η δημιουργία «γκέτο» και «συμμοριών» εμποδίζει την είσοδο της αστυνομίας στις περιοχές αυτές με αποτέλεσμα να επικρατούν οι νόμοι του ισχυρού. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Ρίο ντε Τζανέιρο, τον Νοέμβριο του 2010 σε μια επιχείρηση της αστυνομίας (ενόψει των Ολυμπιακών αγώνων του 2016) να πατάξει την βία και την διακίνηση ναρκωτικών και όπλων εισέβαλε στην favela Complexo do Alemão και μετά από συμπλοκές σκοτώθηκαν 42 άτομα. (<http://www.boston.com>)

3.2.2 Υποδομές και υπηρεσίες:

Οι ανάγκες σε υποδομές έχουν αυξηθεί κατά πολύ τα τελευταία χρόνια λόγω της αστικής ανάπτυξης. Οι ανάγκες για στέγαση, ύδρευση, αποχέτευση, μεταφορές ενέργεια, τηλεπικοινωνίες κτλ είναι μεγάλες και αρκετές είναι οι πόλεις που δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες αυτές με αποτέλεσμα να τις άσχημες συνθήκες ζωής που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη παράγραφο.

Για την καθολική κάλυψη των απαιτούμενων αναγκών σε υπηρεσίες ύδρευσης και αποχέτευσης, στις πόλεις των αναπτυσσόμενων χωρών υπολογίζεται ότι χρειάζεται περίπου το 5% του ΑΕΠ τις κάθε χώρας. (Foster, Gomez-Lobo, και Halpern, 2000). Αν και τα προβλήματα πρόσβασης είναι ιδιαίτερα οξυμένα στις αγροτικές περιοχές σε σχέση με τις αστικές, όπου οι υποδομές και οι υπηρεσίες είναι πιο αυξημένες, στην πραγματικότητα αυτό αποτελεί ένα μύθο. Σε πολλές περιοχές των πόλεων η πρόσβαση σε νερό είναι εξίσου χαμηλή ή και χαμηλότερη σε σχέση με τις αγροτικές, κυρίως στις λεγόμενες γειτονιές των φτωχών. Αρκετά είναι τα παραδείγματα όπου μπορεί η παροχή νερού να είναι για ορισμένες ώρες τις ημέρας, έτσι δημιουργούνται το πλαίσιο για την ανάπτυξη δημόσιων βρυσών, λουτρών κλπ καθώς εμφανίζονται και επαγγέλματα όπως του πωλητή νερού, που τις περισσότερες φορές είναι αμφιβόλου ποιότητας και τιμή αυξημένη μέχρι και 12 φορές σε σχέση με το δημόσιο δίκτυο. (Karuiiki και Schwartz, 2005)

Οι δαπάνες των νοικοκυριών που βρίσκονται κάτω από το όριο της φτώχειας, για υπηρεσίες κοινής ωφέλειας είναι πολύ αυξημένες. Στην Αργεντινή τα φτωχά νοικοκυριά αφιερώνουν το 16% των δαπανών τους για τέτοιου είδους υπηρεσίες, όταν το αντίστοιχο ποσοστό για τα πλούσια οικονομικά στρώματα είναι μόλις 11%. (Foster και άλλοι, 2003). Αντίστοιχα υψηλά είναι και τα έξοδα για την σύνδεση στα δίκτυα παροχής των υπηρεσιών αυτών, γεγονός που πολλές φορές αποτελεί ανατρεπτικό παράγοντα για όσους δεν μπορούν να επωμιστούν τα έξοδα αυτά.

3.2.3 Κίνδυνοι

Ένα ακόμα ζήτημα πολύ σημαντικό είναι το ζήτημα των κινδύνων. Η ανάγκη για στέγαση οδηγεί πολλούς ανθρώπους στην δημιουργία οικισμών σε ακατάλληλα σημεία, με αποτέλεσμα να διατρέχουν πολλούς κινδύνους, από φυσικές και περιβαλλοντικές καταστροφές, τόσο για την υγεία τους όσο και για την σωματική τους ακεραιότητα.

Η εικόνα οικισμών κτισμένων πάνω σε λόφους, όπου η κλίση αλλά και το έδαφος είναι ακατάλληλα, μας είναι πολύ οικεία. Οι περιοχές αυτές είναι ευάλωτες σε πλημμύρες και κατολισθήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι τελευταίες κατολισθήσεις στο Ρίο Ντε Τζανέιρο (Ιανουάριος του 2011) όπου καταστράφηκαν ολόκληροι οικισμοί, ενώ έχασαν την ζωή τους πάνω από 1.000 άτομα (<http://article.wn.com>).

Υψηλός είναι ακόμα και ο κίνδυνος πυρκαγιάς ή κατάρρευσης των κατοικιών λόγω της χρήσης φτηνών υλικών που είναι ακατάλληλα αλλά και την έλλειψη συνθηκών ασφαλείας. Η ανάκαμψη από τέτοιου είδους καταστροφές είναι ιδιαίτερα δύσκολη για τους φτωχούς, δεδομένου ότι δεν έχουν τα επαρκή μέσα και δίκτυα ασφαλείας, αλλά και εξαιτίας των πολιτικών που ακολουθούν οι αρμόδιοι φορείς, που τις περισσότερες φορές δεν συμπίπτουν με τις ανάγκες τους. (Fay, Ghesquiere, και Solo, 2003)

Ένας ακόμα κίνδυνος που καλούνται να αντιμετωπίσουν κάτοικοι των παραγκουπόλεων είναι τα προβλήματα υγείας. Η μεγάλες συγκεντρώσεις σε ακατάλληλες περιοχές για κατοικίας όπως κοντά σε μολυσμένα εδάφη, σε χωματερές, βιομηχανικές περιοχές κλπ, η έλλειψη εγκαταστάσεων υγιεινής (επαρκή αποχετευτικό δίκτυο) και γενικότερα η κακή διαχείριση υγρών και στερεών αποβλήτων, η κατανάλωση ακατάλληλων τροφών που πολλές φορές προέρχονται από τα σκουπίδια καθώς και η έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, συμβάλουν στην ανάπτυξη πολλών παθήσεων αλλά στην εξάπλωση αρκετών λοιμωδών νόσων (ηπατίτιδα, ελονοσία κλπ), ενώ αυξημένα είναι και τα ποσοστά του HIV / AIDS. Στο τελευταίο συμβάλει πολύ και η έλλειψη εκπαίδευσης των κατοίκων. Επιπλέον υψηλά είναι και τα επίπεδα βρεφικής θνησιμότητας, αλλά και του υποσιτισμού των παιδιών, κάτι που προκαλεί επιπλέον προβλήματα στην υγεία τους.

Οι κίνδυνοι που πρέπει να αντιμετωπιστούν μέχρι στιγμής είναι αρκετοί, και αναμένετε να αυξηθούν με τις επερχόμενες κλιματικές αλλαγές, που θα επηρεάσουν πολλές περιοχές. Η αύξηση της στάθμης της θάλασσας, τα ακραία καιρικά φαινόμενα, η περιβαλλοντική μόλυνση είναι δεδομένα τα οποία αν δεν παρθούν κατάλληλες πολιτικές θα βάζουν σε ολόένα και μεγαλύτερο κίνδυνο τις ζωές των οικονομικά ασθενέστερων.

3.2.4 Τοποθεσία, κινητικότητα και μεταφορές:

Αν και το χωρικό πρότυπο της εγκατάστασης των χαμηλά οικονομικά στρωμάτων διαφέρει από πόλη σε πόλη, υπάρχουν κάποια βασικά χαρακτηριστικά που τα συναντάμε στην πλειοψηφία των περιπτώσεων. Ένα από αυτά είναι και η εγκατάσταση, όπως ήδη έχει αναφερθεί, των στρωμάτων αυτών σε περιοχές που είναι λιγότερο ελκυστικές και πολλές φορές ακατάλληλες για κατοίκηση. Αυτό γίνεται κατά κύριο λόγο γιατί σε αυτές η περιοχή η αξία γης είναι πολύ χαμηλότερη σε σχέση με της κεντρικές. Οι περιοχές αυτές βρίσκονται κυρίως στον περαστικό ιστό μακριά από το κέντρο, όπου η πρόσβαση στις αγορές εργασίας είναι πολύ πιο δύσκολη.

Η απόσταση από το κέντρο συνεπάγεται αυξημένα έξοδα μεταφορών αλλά και σπατάλη χρόνου. Ενώ αρκετές φορές το δίκτυο μεταφορών όσο απομακρυνόμαστε από το κέντρο εξασθενεί. Αυτό σημαίνει τον αποκλεισμό ορισμένων ανθρώπων όχι μόνο στην εργασία αλλά και σε άλλες υπηρεσίες, εγκαταστάσεις και επομένως έτσι αυξάνονται τα προβλήματα κοινωνικού αποκλεισμού που αναλύονται παρακάτω. Αξιοσημείωτο είναι ότι σε ορισμένες πόλεις της Λατινικής Αμερικής, όπως η Lima, και του Rio de Janeiro, οι φτωχοί ζουν περίπου 30 ή 40 χιλιόμετρα έξω από τα κέντρα με αποτέλεσμα να ξοδεύουν μέχρι και 3 ώρες για την μεταφορά τους από και προς την εργασία με την δημόσια συγκοινωνία. Σε άλλες περιοχές η εγγύτητα μεταξύ των αναπτυσσόμενων γειτονιών του κέντρου και των φτωχών της περιφέρειας είναι μεγάλη, το περπάτημα είναι κυρίαρχος τρόπος μετακίνησης των κατοίκων. Στην Βομβάη τα δύο τρίτα των κάτοικων πραγματοποιούν τις καθημερινές τους μετακινήσεις με τα πόδια, καθώς το κόστος για τις συγκοινωνίες είναι μεγάλο. (Baker και άλλοι, 2005)

3.2.5 Ανισότητα:

Ανισότητα στην πρόσβαση στις υπηρεσίες, τη στέγαση, τη γη, την εκπαίδευση, την υγειονομική περίθαλψη, και την απασχόληση μπορεί να έχει κοινωνικό-οικονομικές, περιβαλλοντικές και πολιτικές επιπτώσεις. Αρκετοί ισχυρίζονται ότι η ανισότητα φαίνεται να αυξάνεται καθώς αυξάνεται το μέγεθος της πόλης. Πολλές φορές παρατηρείται το φαινόμενο τις γειτνίασης πλούσιων περιοχών με slums, γεγονός που κάνει τις ανισότητες σε όλους τους παραπάνω τομέας και το φαινόμενο του αποκλεισμού από υπηρεσίες και υποδομές να φαίνονται ακόμη πιο έντονα.

Οι διαστάσεις του αποκλεισμού, όπως ορίζονται στη βιβλιογραφία κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες:

1. τον οικονομικό αποκλεισμό στην ισότιμη πρόσβαση στους οικονομικούς, κοινωνικούς και φυσικά πόρους
2. τον αποκλεισμό από την πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες, και
3. τον κοινωνικό αποκλεισμό που περιορίζει την συμμετοχή, με δίκαιους όρους στην τοπική και εθνική κοινωνική ζωή (World Bank, 2000). Για τους φτωχούς των αστικών κέντρων, ο αποκλεισμός είναι εξαιρετικά εμφανής στην καθημερινή ζωή από την εκπαιδευτική ανισότητα μεταξύ των σχολείων μέχρι και την ανισότητα στην πρόσβαση εργασίας.

Ενώ δεν υπάρχει καμία άμεση αιτιώδης σχέση μεταξύ της ανισότητας, του αποκλεισμού και της εγκληματικότητας και βίας, φαίνεται να υπάρχει μια σύνδεση. Το έγκλημα και η βία φαίνεται να συμβαίνουν συχνότερα σε περιβάλλον όπου υπάρχει άνιση κατανομή των πόρων σε συνδυασμό με την αδυναμία του θεσμικού ελέγχου (UN-HABITAT, 2003). Τα αυτά φαινόμενα δημιουργούν ανασφάλεια, αβεβαιότητα και πολλές φορές καταλήγουν σε ρατσιστικές συμπεριφορές.

3.3 ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Όπως αναφέραμε η δυσκολία προσδιορισμού των slums είναι μεγάλη καθώς είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο. Όμως σύμφωνα με τα Ηνωμένα Έθνη (2003) κάτοικοι των slums είναι εκείνοι που αντιμετωπίζουν καθημερινά τα ζητήματα που αναφέραμε παραπάνω (ανεπαρκή πρόσβαση σε πόσιμο νερό και υποδομές και χαμηλή ποιότητα

στέγασης και αίσθημα ανασφάλειας). Με βάση, λοιπόν, τα χαρακτηριστικά αυτά αλλά και με τις επιφυλάξεις ότι οι έρευνες για την καταγραφή των slums έχουν την τα περιθώρια για μεγάλες βελτιώσεις, ο ΟΗΕ εκτίμησε τον πληθυσμό των κατοίκων των slums.

Ο παρακάτω πίνακας δείχνει ότι το 31,6% του αστικού πληθυσμού ζει σε ανεπαρκή συνθήκες στέγασης. Στις αναπτυσσόμενες χώρες το ποσοστό υπολογίζεται στο 43% ενώ στις αναπτυγμένες το ποσοστό είναι μόλις 6%. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην υποσαχάρια Αφρική το ποσοστό φτάνει το 71,9%. Στην συνέχεια παρουσιάζονται κάποια διαγράμματα ώστε να γίνει κατανοητό το μέγεθος του φαινομένου με αριθμούς. Σχεδόν το ένα έκτο του παγκόσμιου πληθυσμού κάτοικοι σε slums και δυστυχώς τα στοιχεία δείχνουν ότι τα ποσοστά αυτά συνεχώς αυξάνονται ενώ το 2030 πολύ ισχυρίζονται ότι ο πληθυσμός αυτός θα διπλασιαστεί.

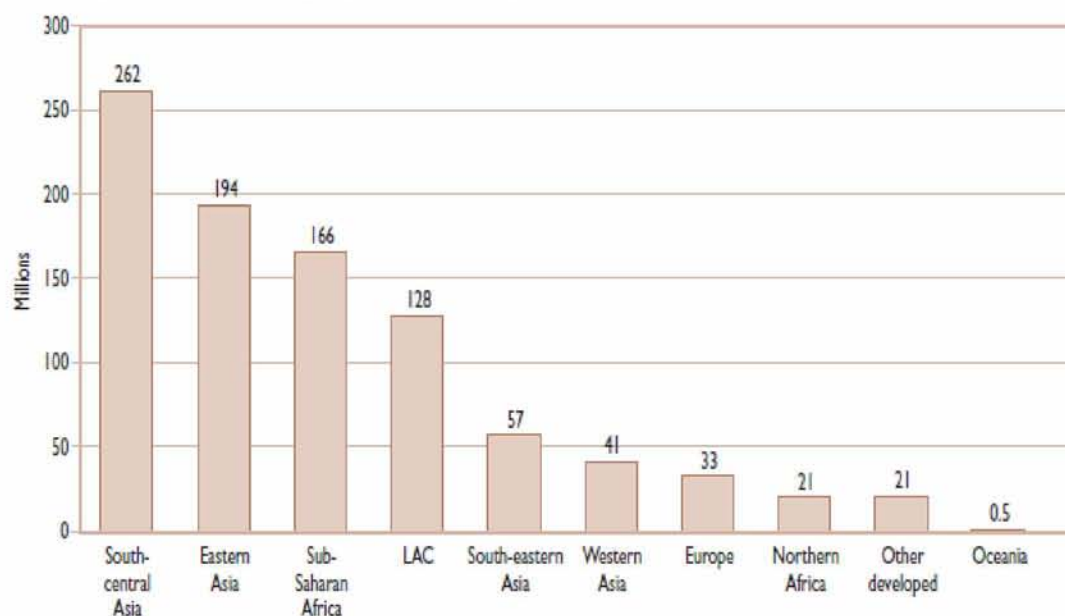
Φυσικά η έλλειψη στοιχείων και ο προσδιορισμός των δεδομένων δεν μας δίνει την δυνατότητα να έχουμε συγκριτικές μελέτες με βάση προηγούμενες καταγραφές όμως όπως ισχυρίζεται ο ΟΗΕ η μεγέθυνση του φαινομένου είναι προφανής και υπολογίζεται στο 36% σε σχέση με το 1990 (<http://www.typos.com.cy>). Όμως η αύξηση της φτώχειας και της εσωτερικής μετανάστευσης καθώς και η δεδομένη σχεδόν στασιμότητα όσο αναφορά τις συνθήκες στις περιοχές αυτές συντελούν στην αμφισβήτηση του ποσοστού αυτού. Παράλληλα με αυτό γεγονός όπως η μαζική νομιμοποίηση κάποιων οικισμών σε της Λατινικής Αμερικής θα μείωναν το ποσοστό των slums με βάση κάποιους ορισμούς. Ότι και να συμβαίνει αυτό που σίγουρα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί είναι το μέγεθος του φαινομένου αυτού.

Πίνακας 6: Συνολικός, αστικός κα εκτιμούμενος πληθυσμός των slums για κάθε γεωγραφική ενότητα, 2001

Major area, region	Total population (millions) ^a	Urban population		Estimated slum population	
		(millions) ^a	Percentage of total population ^a	(thousands) ^b	Percentage of urban population ^b
World	6134	2923	47.7	923,986	31.6
Developed regions	1194	902	75.5	54,068	6.0
Europe	726	534	73.6	33,062	6.2
Other	467	367	78.6	21,006	5.7
Developing regions	4940	2022	40.9	869,918	43.0
Northern Africa	146	76	52.0	21,355	28.2
Sub-Saharan Africa	667	231	34.6	166,208	71.9
Latin America and the Caribbean (LAC)	527	399	75.8	127,567	31.9
Eastern Asia	1364	533	39.1	193,824	36.4
South-central Asia	1507	452	30.0	262,354	58.8
South-eastern Asia	530	203	38.3	56,781	28.0
Western Asia	192	125	64.9	41,331	33.1
Oceania	8	2	26.7	499	24.1
Least developed countries (LDCs)	685	179	26.2	140,114	78.2
Landlocked developing countries (LLDCs)	275	84	30.4	47,303	56.5
Small island developing states (SIDS)	52	30	57.9	7,321	24.4

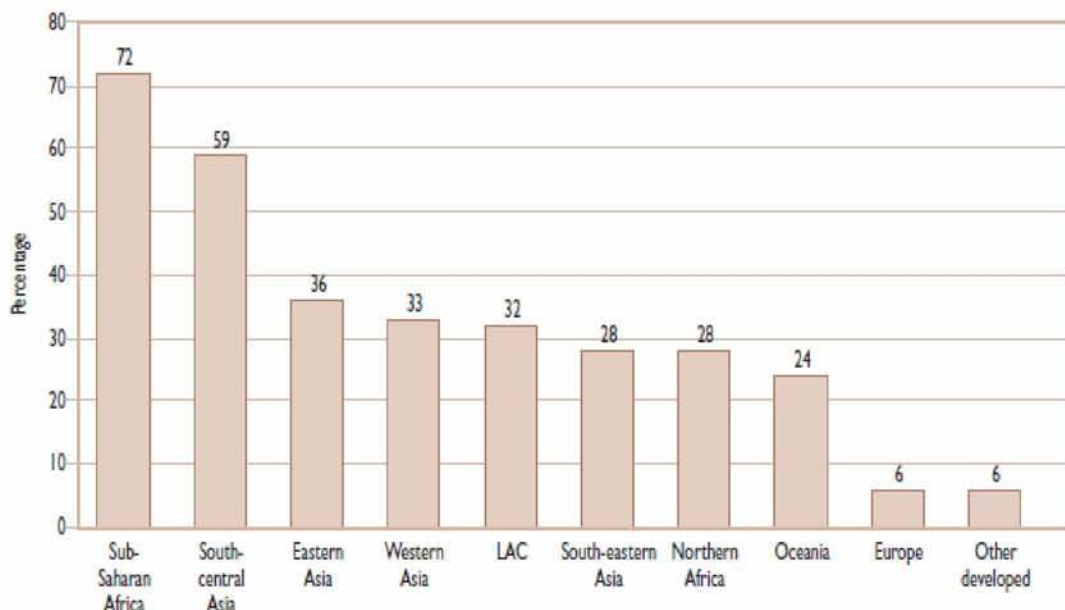
Πηγή: UN- HABITAT, 2003

Διάγραμμα 9: Πληθυσμός των slums για κάθε γεωγραφική ενότητα, 2001

Πηγή: UN- HABITAT, 2003

Διάγραμμα 10: Πληθυσμός των slums ως ποσοστό του συνολικού αστικού πληθυσμού για κάθε γεωγραφική ενότητα, 2001

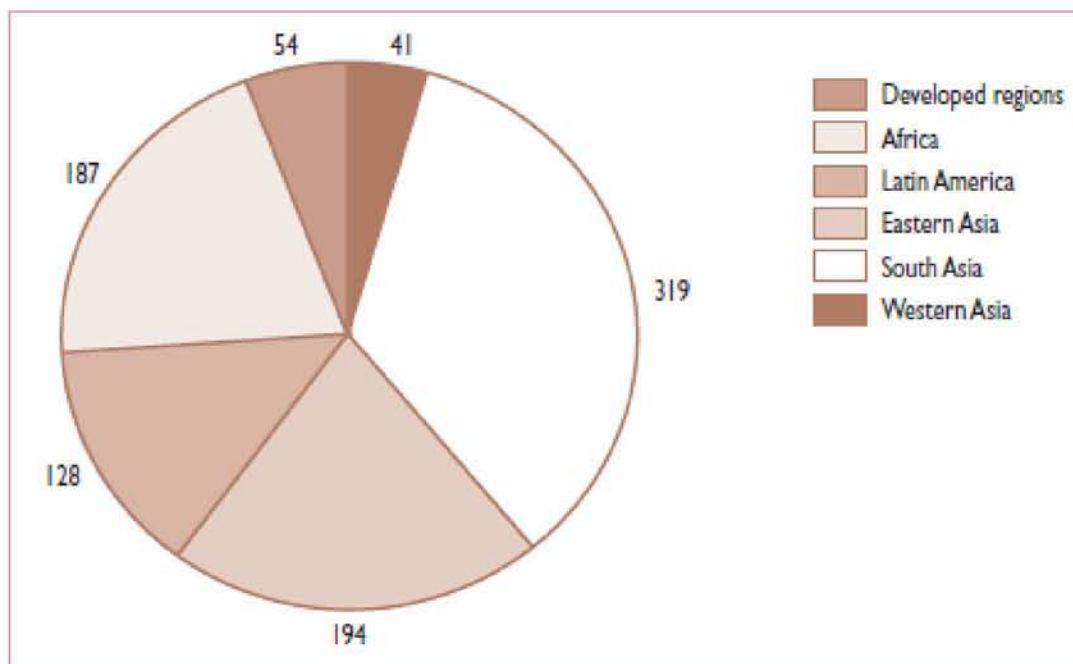
Πηγή: UN- HABITAT, 2003

Διάγραμμα 11 : Αναλογία πληθυσμού των slums στον αστικού πληθυσμό για κάθε γεωγραφική ενότητα, 2001

Πηγή: UN- HABITAT, 2003

Διάγραμμα 12: Αναλογία πληθυσμού των slums στον αστικό πληθυσμό για κάθε γεωγραφική ενότητα (συγκεντρωτικά), 2001

Πηγή: UN- HABITAT, 2003

3.4 ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ

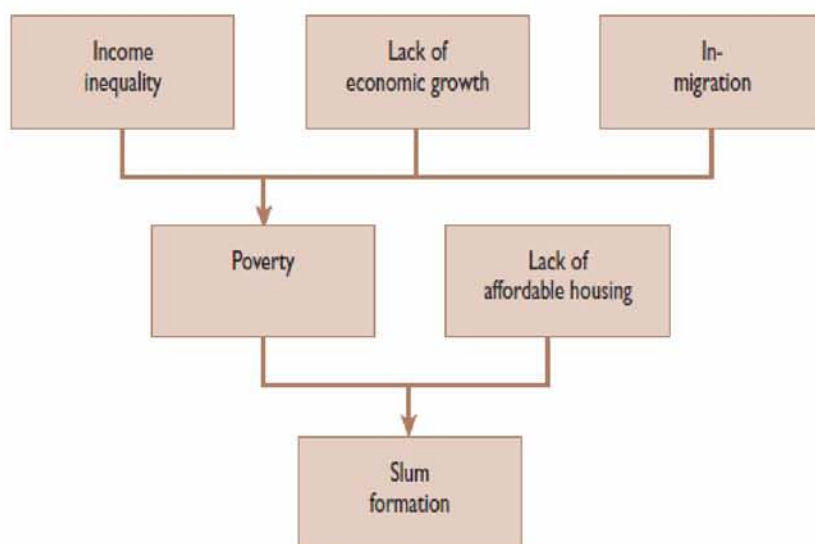
Το φαινόμενο των slums δεν είναι στατικό, αλλά είναι ένα φαινόμενο που εξελίσσεται με το πέρασμα των χρόνων. Τον τελευταίο καιρό το χάσμα μεταξύ των οικονομικών στρωμάτων αμβλύνεται, οι οικονομικές ανισότητες, η μετανάστευση και η ανεργία παίρνουν τεράστιες διαστάσεις τόσο στον αναπτυγμένο όσο και στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Τα νέα, λοιπόν, δεδομένα στις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις έχουν οδηγήσει πολλούς στην αναφορά των slums και στις αιτίες δημιουργίας.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο αναλύσαμε δύο από τους βασικότερους παράγοντες δημιουργίας των slums. Οι αυξημένοι ρυθμοί αστικοποίησης και η επαγωγή ταχύτατη αύξηση των αναγκών κατοικίας, η αστική φτώχεια, και οι άνισες ευκαιρίες (εκπαίδευση, εργασία κλπ) των κατώτερων οικονομικών στρωμάτων σε συνδυασμό με την έλλειψη πολιτικών για την βελτίωση των παραπάνω οδηγούν τελικά στην δημιουργία των slums.

Η διεθνής έκθεση του ΟΗΕ (2003) για την κατοικία «The challenge of slums» σε μια προσπάθεια να εξηγήσει τις δυνάμεις που συντελούν στην διαμόρφωση των slums παραθέτει το παρακάτω σχήμα. Στην κορυφή ως κινητήριες δυνάμεις αναφέρεται ο

συνδυασμός της εισοδηματικής ανισότητας (income inequality), της έλλειψη οικονομικής ανάπτυξης (lack of economic growth) και της εσωτερικής μετανάστευσης (in-migration), αυτά οδηγούν στην φτώχεια (poverty) αλλά και στην έλλειψη προσιτής στέγης (lack of affordable housing), τέλος τα παραπάνω είναι εκείνα που συμβάλλουν στην δημιουργία των slums (slum formation). Η ανεπάρκεια του συστήματος παροχής στέγης σε προσιτές τιμές σε συνδυασμό με την ανέχεια στην οποία βρίσκονται, οδηγεί τον πληθυσμό αυτό στην αναζήτηση καταλύματος σε περιοχές όπου οι τιμές είναι οι ελάχιστες ή δεν υπάρχουν. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι περιοχές αυτές βρίσκονται στην περιφέρεια της πόλης καθώς στο κέντρο οι τιμές είναι πολύ υψηλές (ιδιαίτερα μετά από επεμβάσεις- αναπλάσεις (gentrification)). Παρόλα αυτά αρκετές φορές παρατηρούνται άτυπες κατοικίες σε κεντρικά τμήματα, οι οποίες όμως είναι μεμονωμένες και δεν έχουν την μαζικότητα που συναντάμε στην περιφέρεια. Φυσικά αυτό που πρέπει να τονισθεί είναι ότι παράλληλα με τις φυσικές κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες διαμόρφωσης σημαντικό ρόλο παίζουν και οι πολιτικές επιλογές των διεθνών, εθνικών και τοπικών αρχών, σε όλα τα στάδια εξέλιξης και ανάπτυξης του φαινομένου. Είναι εκείνοι που στην ουσία διαμορφώνουν τα δρώμενα ή ακόμα και αν αυτό δεν είναι πλήρως αληθές σίγουρα είναι εκείνοι που μπορούν να συμβάλουν στην μείωση του φαινομένου ακολουθώντας κάποιες πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση, μειώνοντας τις ανισότητες σε όλους τους τομείς.

Διάγραμμα 13: Σχηματισμός slums

Πηγή: UN- HABITAT, 2003

3.5 ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ SLUMS

Οι ποικιλία των ορισμών, που αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο προδίδει κατά κάποιο τρόπο και την ποικιλία στις διαφορετικές μορφές των slums και των φτωχογειτονιών. Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών αντιμετωπίζουν κοινά προβλήματα που αφορούν την αστική φτώχεια και την ανεπάρκεια υποδομών και υπηρεσιών και φυσικά σε μια πιο ευρεία κλίμακα οι δυνάμεις που συντελούν στον σχηματισμό τους είναι κοινές. Παρόλα όμως τα κοινά θα ήταν παράληψη να μην γίνει αναφορά στην διαφορετικότητα των περιοχών αυτών. Σίγουρα οι τομείς που μπορούν να εντοπιστούν διαφορές είναι πολλοί, καθώς κάθε περιοχή ακόμα και στην ίδια χώρα ή και στην ίδια πόλη έχει τις δικές τις ιδιαιτερότητες και τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Ο παρακάτω πίνακας έχει κάποιες βασικές κατηγορίες που αφορούν κυρίως την χωρική και ιδιοκτησιακή διάσταση του φαινομένου. Είναι κατανοητό ότι υπάρχουν καλύψεις μεταξύ των κατηγοριών αυτών ή ακόμα και υποδεέστερες κατηγορίες, και φυσικά δεν θα μπορούσαν σε καμία περίπτωση να αποτελούν κανόνα για την κατηγοριοποίηση περιοχών. Στην ουσία συντελούν σε μια πιο ολοκληρωμένη και συγκριτική προσέγγιση που βοηθά στη κατανόηση του φαινομένου με πολλά περιθώρια συζητήσεων και αλλαγών.

Πίνακας 7: Βασικές κατηγορίες της χωρικής διάστασης των slums

Σχηματισμός και ηλικία	Slums στο ιστορικό κέντρο της πόλης Συγκροτήματα κατοικιών Ανεπίσημα παγιωμένα slums Πρόσφατα slums
Τοποθεσία και όρια	Κεντρικά slums Διάσπαρτες νησίδες άτυπης κατοικίας Περιφερειακά slums
Μέγεθος και Κλίμακα	Μεγάλα slums Μεσαίου μεγέθους slums Μικρά slums
Νομικό Καθεστώς	Παράνομες slums Άτυπα slums

Πηγή: UN- HABITAT, 2003

3.5.1 Σχηματισμός και ηλικία

Η πρώτη κατηγορία αφορά την διαδικασία σχηματισμού και την ηλικία των περιοχών αυτών. Αναφέρεται στα κτηριακά στοιχεία που έχει ενσωματώσει, στον τρόπο δημιουργίας τους και κατ' επέκταση στην ηλικία καθώς και στην κοινότητα που έχει δημιουργηθεί ή ενσωματωθεί μέσα στα πλαίσια μιας τέτοιας περιοχής. Τα κτήρια που μπορεί να περιλαμβάνονται μέσα σε μια παραγκούπολη είναι βασικά στοιχεία για την διαμόρφωση που έχει αλλά και για την εξέλιξη της.

Παράλληλα με αυτά όμως αναφέρεται έμμεσα και στην τοποθεσία χωρίς όμως να είναι ο βασικός στόχος της συγκεκριμένης κατηγορίας παρόλα αυτά είναι δύσκολο να γίνει διαχωρισμός καθώς υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ της τοποθεσίας της διαδικασίας σχηματισμού αλλά και της ηλικίας μιας τέτοιας περιοχής. Διακρίνονται λοιπόν τέσσερις υποκατηγορίες:

3.5.1.1 *Slums στο ιστορικό κέντρο της πόλης* (Historic city center slums)

Οι περισσότερες αποικιοκρατούμενες πόλεις κυρίως της Αφρικής και της Ασίας, διατήρησαν το ιστορικό κέντρο σε μεγάλο βαθμό ανέπαφο. Τις περισσότερες φορές η πόλη και μετά την αποικιοκρατία διαιρείται σε δύο τμήματα το αρχικό και μεταγενέστερο. Τα δύο αυτά τμήματα συχνά έχουν σαφή όρια είτε είναι τεχνητά (τείχη) είτε φυσικά (λόφος, ποτάμι). Όπως και να έχει η διαφοροποίηση των περιοχών είναι έντονη και αρκετά αισθητή. Το ιστορικό κέντρο είναι εκείνο που συγκεντρώνει παλιά κτήρια, υψηλή πυκνότητα, στενούς δρόμους και άρα δυσκολία η και αδύνατη κίνηση του αυτοκινήτου, και μειωμένη πρόσβαση σε υπηρεσίες γεγονός που εξηγείτε και από το γεγονός ότι είναι το παλαιότερο τμήμα. Οι κάτοικοι είναι οι οικονομικά ασθενέστεροι που δεν έχουν την δυνατότητα να ζήσουν σε πιο αναπτυγμένες περιοχές με καλύτερες κτηριακές εγκαταστάσεις και δίκτυα, ενώ αντίθετα τα υψηλότερα στρώματα συγκεντρώνονται είναι εκείνα που τελικά συγκεντρώνονται σε αυτές τις νέες περιοχές.

Πρέπει να τονιστεί ότι πολύ συχνά οι περιοχές του κέντρου δεν ανήκουν στους πληθυσμούς που τις κατοικούν αλλά ενοικιάζονται από τους ιδιοκτήτες που επιλέγουν να μείνουν σε πιο αναβαθμισμένες περιοχές. Αυτό φυσικά δημιουργεί προβλήματα καθώς με σκοπό το κέρδος γίνονται πολλές κατατμήσεις ή υπενοικιάσεις με αποτέλεσμα να επιδίδονται οι συνθήκες διαβίωσης. Στις slums του κέντρου φυσικά μπορούν να βελτιωθούν αρκετά πράγματα με επέκταση των δικτύων και τοπικές αναπλάσεις. Αυτό βέβαια ελλοχεύει τον κίνδυνο να αυξηθούν οι αξίες γης και επομένως να καταστηθούν απλησίαστες για τα χαμηλά στρώματα, και έτσι να δημιουργηθούν ακόμα μεγαλύτερες αντιθέσεις και κοινωνικά προβλήματα.

3.5.1.2 *Συγκροτήματα κατοικιών* (Slum estates)

Η κατηγορία αυτή διαφέρει από την παραδοσιακή φτωχογειτονιά στο κέντρο της πόλης καθώς είναι σχετικά πιο νέα όσο αναφορά της δομής της και επιπλέον δεν αφορά την ιδιωτική ιδιοκτησία. Αφορά κυρίως την κοινωνική κατοικία που σε κάποιες χώρες από την δεκαετία του 1950 μέχρι και το 1970 ήταν αρκετά δημοφιλής. Αρκετά ήταν τα συγκροτήματα κατοικιών που δημιουργήθηκαν από τους τοπικούς φορείς για να στεγάσουν τόσο τον νέο αστικοποιημένο πληθυσμό που συγκεντρωνόταν στις πόλεις με την εκβιομηχάνιση όσο και κατοίκους του κέντρου το οποίο ασφυκτιούσε. Επίσης αρκετές από αυτές τις κατοικίες δημιουργήθηκαν από

ιδιώτες και λειτούργησαν σαν μαζική στέγαση εργαζομένων σε διάφορες βιομηχανίες, ορυχεία κλπ.

Οι εγκαταστάσεις των κατοικιών αυτών εξαιτίας της μαζικότητας της παραγωγής τους καθώς και του γεγονότος ότι προορίζονταν για χαμηλά οικονομικά στρώματα ήταν πολύ χαμηλής ποιότητας για εξοικονόμηση χρημάτων. Τα μειονεκτήματα όμως των κατοικιών αυτών είναι πολλά και δεν περιορίζονται μόνο στην έλλειψη εγκαταστάσεων, δικτύων, υπηρεσιών κλπ. Αντιθέτως η έλλειψη κατάλληλου ελέγχου και διαχείρισης των συγκροτημάτων δημιουργεί συνθήκες για ανάπτυξης της εγκληματικότητας. Επιπρόσθετα στην πλειοψηφία τους οι κατοικίες αυτές κατασκευάζονται στην περιφέρεια των πόλεων καθώς τα κέντρα είναι κορεσμένα από κτηριακό δυναμικό, αυτή η απομόνωση σημαίνει ότι το κόστος μεταφοράς είναι υπερβολικά υψηλό και φυσικά δυσκολεύει την πρόσβαση στην αγορά εργασίας (για τις κατοικίες που δεν προορίζονται σε εργάτες βιομηχανιών κλπ) και επομένως την αύξηση της ενεργείας και φυσικά την επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης.

Παράλληλα συχνά ήταν και τα φαινόμενα δημιουργίας άτυπων κατοικιών στις περιοχές σε αυτές, από νέους αγροτικούς πληθυσμούς που συνεχίζουν να εισέρχονται στην πόλη, μειώνοντας τους κοινόχρηστους χώρους και δημιουργώντας ακόμα περισσότερα προβλήματα.

3.5.1.3 Ανεπίσημα παγιωμένα *slums* (consolidating informal settlements)

: Ένα μεγάλο μέρος της αστικής ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων πόλεων οφείλεται στους ανεπίσημους οικισμούς, στους οποίους η γη έχει ανεπίσημα υποδιαιρεθεί για να πουληθεί ή για να ενοικιαστεί σε χαμηλή τιμή σε όσους θέλουν να κτίσουν τις δικές τους κατοικίες. Το φαινόμενο αυτό εμφανίζεται όπως και στην προηγούμενη κατηγορία περίπου το 1950. Πολλές φορές αυτή η γη κρίνεται ακατάλληλη για κατοίκηση. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα στις πόλεις *Guayaquil* και *Cartagena* στο Εκουαδόρ και την Κολομβία αντίστοιχα όπου υπάρχουν οικισμοί κτισμένοι κυριολεκτικά πάνω σε βάλτους, ποτάμια κλπ με την στήριξη ξύλινων δοκαριών. Φυσικά οι οικισμοί αυτοί είναι επισφαλείς καθώς εκτός των άλλων προβλημάτων (έντομα, μολύνσεις κλπ) συχνά καταστρέφονται από την παλίρροια ή την αύξηση της στάθμης των νερών. Ακόμα αυτές οι *slums* εμφανίζονται σε περιοχές γύρω από οδικούς άξονες, αεροδρόμια, κανάλια και γενικότερα εγκαταστάσεις που δίνουν κάποιο χαρακτήρα ανάπτυξης στην περιοχή.

Αρχικά οι οικισμοί αυτοί δεν αναγνωρίζονταν από τις τοπικές αρχές και πολλές φορές ακόμα και σήμερα παραμένουν ανεπίσημοι ενώ υφίστανται και πολλές προσπάθειες εκτοπισμού τους. Αντίθετα όμως υπάρχουν περιπτώσεις που οι αρχές αναγνώρισαν τους οικισμούς και προσπάθησαν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής επεμβαίνοντας όχι πάντα επιτυχημένα και αποτελεσματικά.

Βέβαια σε πολλές χώρες οι παραδοσιακές δομές έχουν την εξουσία σε αυτούς τους οικισμούς πάνω από το κράτος και κάθε οργανισμό. Πολλές εκτάσεις κατατέμνονται από ιδιώτες κυρίως γαιοκτήμονες χωρίς την έκκριση των αρχών και με παράνομες διαδικασίες εκμεταλλεύονται την ανάγκη κάποιων πληθυσμών για εύρεση φτηνής στέγης.

Η πλειοψηφία των κατοικιών είναι με ανθεκτικά υλικά παράλληλα όμως υπάρχουν και άλλες με χαμηλότερη ποιότητα. Γενικά χαρακτηρίζονται από έλλειψη κοινωνικών υπηρεσιών και δικτύων (καθώς δεν αναγνωρίζονται από το κράτος). Ενώ φτωχοί είναι οι κοινόχρηστοι χώροι και το οδικό δίκτυο σε μία προσπάθεια για την μεγαλύτερη αξιοποίηση της γης. Μεγάλο μέρος των κατοίκων είναι χωρίς εργασία αφού βρίσκονται σε απομακρυσμένες περιοχές, παρόλα αυτά υπάρχουν κάποιες βιοτεχνίες που περιορίζονται σε οικογενειακό επίπεδο. Τέλος συχνά οι άτυποι οικισμοί πέφτουν θύματα πολιτικής εκμετάλλευσης κυρίως στην προεκλογική περίοδο. (M. Davis, 2006)

3.5.1.4 *Πρόσφατα slums* (recent slums)

Η κατηγορία αυτή παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την προηγούμενη, με την διαφορά ότι είναι νεότερες σε ηλικία και επομένως δεν είναι παγιωμένες όσο οι προηγούμενες. Διάφορες επίσης παρουσιάζονται και στην κατασκευή των κατοικιών που είναι πιο προσωρινή και γίνεται με πιο ελαφριά υλικά (ξύλο, χαρτί κλπ). Σε περιπτώσεις όμως που οι αρχές είναι πιο ελαστικές ή είναι προεκλογική περίοδος η κατασκευές μπορεί να είναι πιο ανθεκτικές.

Οι νέες *slums* τείνουν να έχουν χαμηλότερες πυκνότητες και επιπλέον η έκταση που κατέχει το κάθε νοικοκυριό είναι πιο μικρή σε σύγκριση με την προηγούμενη κατηγορία. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι δεν υπάρχουν κατατιμήσεις και κανονισμοί για την έκταση που πρέπει να έχει κάθε οικογένεια, επομένως κάθε νοικοκυριό έχει τόσο όσο να καλύπτει τις ανάγκες του. Οι νεότερες γειτονιές τέτοιου είδους συγκεντρώνονται στην περιφέρεια αλλά και σε περιθωριακές εκτάσεις

ανάμεσα στις ανεπίσημα παγιωμένες slums και επομένως οι συνθήκες ζωής και η πρόσβαση σε υπηρεσίες και δίκτυα είναι σχεδόν αδύνατη.

3.5.2 Τοποθεσία και όρια

Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας και της τοποθεσίας. Σε γενικές γραμμές οι παλαιότερες slums βρίσκονται στο κέντρο της πόλης ενώ οι νεότερες στην περιφέρεια. χωρίς αυτό όμως να αποτελεί τον κανόνα. Για παράδειγμα σε μια σχετικά νέα πόλη, που αναπτύσσεται με μεγάλους ρυθμούς θα μπορούσαν οι παλαιότερες slums να βρίσκονται στην εκτός κέντρου. Ανεξάρτητα λοιπόν από την ηλικία κάθε γειτονιάς η τοποθεσία προσδίδει πολλά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που αξίζει να αναφερθούν

3.5.2.1 Κεντρικά slums (central)

Η διαδικασία ανάπτυξης αυτής της κατηγορίας έχει αναλυθεί παραπάνω στην ενότητα «slums στο ιστορικό κέντρο». Αναφέρεται δηλαδή ότι οι κεντρικές περιοχές αρχικά κατοικούνταν από εύπορες οικογένειες στην συνέχεια λόγω της επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης αλλά και της δυνατότητας να μετακομίσουν σε πιο αναβαθμισμένες και νέες γειτονιές, εγκαταλείφθηκαν, και άρχισαν να κατοικούνται από χαμηλά οικονομικά στρώματα. Μπορεί το βιοτικό επίπεδο να μην είναι καλό όμως υπάρχει ευκολότερη πρόσβαση για εργασία.

Η κεντρικότητα παρόλα αυτά δεν συνεπάγεται απαραίτητα την παλιά πόλη ή την κεντρική επιχειρηματική περιοχή ή ακόμα το εμπορικό κέντρο μιας πόλης. Μπορεί να περιλαμβάνει βιομηχανικές περιοχές, περιοχές γύρω από λιμάνια η ακόμα και αγορές χονδρικής πώλησης. Οι κάτοικοι σε αυτές τις περιοχές έχουν καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης σε σχέση με τις περιφερειακές slums καθώς η ανειδίκευτη ή/και περιστασιακή εργασία ακμάζουν. Η κεντρικότητα επομένως είναι μια κατηγορία αρκετά ευρεία, και παρουσιάζει αρκετές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της, γι αυτό καλό είναι να εξετάζεται συγκριτικά με τις περιφερειακές slums ώστε να είναι πιο κατανοητή.

Όπως αναφέρθηκε η πλειοψηφία των κεντρικών κατοικιών ανήκουν σε υψηλά στρώματα, πράγμα που σημαίνει τον έλεγχο των ενοικίων. Για να κρατηθούν χαμηλά τα ενοίκια ώστε να είναι προσιτά στα χαμηλότερα στρώματα, δεν συντηρούνται και δεν βελτιώνονται καθόλου οι συνθήκες στις κεντρικές περιοχές, που ομολογουμένως λόγω παλαιότητας κρίνεται αναγκαίο. Στις πόλεις της δυτικής Αφρικής, στις

κεντρικές περιοχές συνήθως κυριαρχεί η παραδοσιακή κατοικία που έχει συλλογική ιδιοκτησία πολλών ατόμων μιας οικογένειας και κατοικείται από ηλικιωμένους ή φτωχά μέλη της οικογένειας. Αυτό συνεπάγεται ότι είναι και λιγότερο ικανοί να τη διατηρήσουν. Από την άλλη δεν τους ανήκει επομένως δεν μπορούν να την πουλήσουν ή να της αλλάξουν χρήση πχ εμπορική, επομένως δεν μπορούν να την εκμεταλλευτούν οικονομικά και να βελτιώσουν το επίπεδο τους.

Οι κεντρικές slums είναι πιο επιρρεπής στον έλεγχο από συμμορίες αφού εκείνες συχνά ελέγχουν τις θέσεις εργασίας, όπως για παράδειγμα στις κεντρικές slums του Ρίο ντε Τζανέιρο όπου οι περιοχές ελέγχονται από τους βαρόνους των ναρκωτικών. Αρκετές οικογένειες δουλεύουν για αυτούς με αντάλλαγμα την κατοικία ή ακόμα και την ζωή τους.

Στις πιο κοινωνικά και οικονομικά αναπτυσσόμενες χώρες κυρίως στην Λατινική Αμερική οι κάτοικοι των κεντρικών slums, σταδιακά εγκαταλείπουν τις κεντρικές περιοχές και συγκεντρώνονται σε περιφερειακές περιοχές. Εκεί αναζητούν πιο ασφαλή κατοικία και κυρίως πιο μόνιμη, αφού στο κέντρο δέχονται πιέσεις από εύπορες οικογένειες, οι οποίες θέλουν να επιστρέψουν κυρίως μετά από αναπλάσεις και διαδικασίες «εξευγενισμού». Αυτό το φαινόμενο αξίζει να σημειωθεί ότι εμφανίστηκε αρχικά στον ανεπτυγμένο κόσμο και πλέον συναντάτε ολόένα και πιο συχνά στον αναπτυσσόμενο.

3.5.2.2 Διάσπαρτες νησίδες άτυπης κατοικίας (scattered slum islands)

Η ανάπτυξη της άτυπης κατοικίας δεν είναι απαραίτητο να γίνει στο κέντρο ή στην περιφέρεια της πόλης. Συχνά συναντάμε μικρές νησίδες άτυπων κατοικιών μέσα στην πόλη σε διάσπαρτα τμήματα της, γεγονός που δεν μας επιτρέπει την κατηγοριοποίηση τους σε μια από τις προαναφερθείσες κατηγορίες. Οι νησίδες αυτές συνήθως εκμεταλλεύονται ελεύθερους χώρους όπως είναι οι χώροι πρασίνου μέσα στην πόλη και γενικά οι κατοικίες κατασκευάζονται από λιγότερο μόνιμα υλικά, καθώς υπάρχει πάντα ο κίνδυνος της κατεδάφισης. Λόγω της μικρής έκτασης που καταλαμβάνουν, αποτελούνται και από λίγες κατοικίες από (περίπου με 5 -15). Φυσικά δεν είναι δυνατό να έχουν δικές τους υποδομές αλλά ούτε και δίκτυα, επομένως χρησιμοποιούν εκείνα των γειτονικών περιοχών, ενώ ο με κίνδυνο για την υγεία των κατοίκων είναι υψηλός καθώς πολύ συχνά χρησιμοποιούν νερό από αποχετεύσεις κλπ. Όσο αναφορά

την πρόσβαση στις υπηρεσίες και εγκαταστάσεις πρέπει να τονιστεί ο αποκλεισμός τον οποία συχνά υφίστανται.

Οι νησίδες άτυπων κατοικιών όπως αναφέραμε μπορεί να βρίσκονται σε κεντρικές περιοχές και επομένως να έχουν αρκετά από τα χαρακτηριστικά των κεντρικών φτωχογειτονιών που αναφέρθηκαν παραπάνω. Από την άλλη μπορεί να είναι φυσικά απομονωμένες εξαιτίας κάποιου εμποδίου όπως ένα ποτάμι, σιδηροδρομικές γραμμές, κάποιος λόφος ή ακόμα και ένας αυτοκινητόδρομος και επομένως να μην μπορούν να εκμεταλλευτούν τα θετικά που έχει το κέντρο.

3.5.2.3 Περιφερικά *Slums* (peripheral)

Η κατηγορία αυτή έχει κατά κάποιο τρόπο αναλυθεί και παραπάνω στις «ανεπίσημες παγιωμένες *slums*» και στις «πρόσφατες *slums*». Αφορά γη που έχει καταπατηθεί κυρίως δημόσια ή υποδιαίρεσεις κατά κυρίως λόγω παράνομες ενώ στην συνέχεια έπεται κάποιος διακανονισμό με τον ιδιοκτήτη. Επίσης μπορεί να αφορά και συγκροτήματα κατοικιών που έχουν παραχωρηθεί από τον ιδιωτικό ή τον δημόσιο τομέα αυτή όμως είναι μια ιδιαίτερη περίπτωση όπως έχουμε προαναφέρει.

Η δυνατότητα ως ένα βαθμό γεωγραφικής επέκτασης που προσφέρει ο εξωαστικός χώρος -συγκριτικά πάντα με το κέντρο- οδηγεί σε μειωμένη ανταγωνιστικότητα όσο αναφορά την κατοχή γης, επιτρέπει δυνητικά σχετικά μια καλύτερη ποιότητα και ένα μεγαλύτερο μέγεθος κατοικίας. Φυσικά η ταχεία ανάπτυξη των περιοχών αυτών συχνά αλλάζει τα παραπάνω δεδομένα και αυξάνει τον ανταγωνισμό.

Παρ' όλα τα «θετικά», η απομάκρυνση από το κέντρο δημιουργεί μειωμένη πρόσβαση στην αγορά εργασίας αλλά και σε άλλες υπηρεσίες (εκπαίδευση, υγεία κλπ), επίσης τα δίκτυα πολλές φορές είναι ανεπαρκή αφού δεν αποτελούν τμήμα της πόλης. Οι μεταφορές είναι πολύ δύσκολες, εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι αρκετοί κάτοικοι ξοδεύουν τρεις με τέσσερις ώρες με τα πόδια από και προς την εργασία τους, αν και συχνά παραμένουν άνεργοι, ενώ έρευνες δείχνουν ότι σπαταλάτε περίπου 30% του μειωμένου εισοδήματός τους για τις μεταφορές.

Η απόσταση από την αγορά εργασίας έχει συμβάλει στην ανάπτυξη άτυπης εργασίας κυρίως των γυναικών και των παιδιών. Αρκετοί βιοτέχνες εκμεταλλεύονται τις παραπάνω πληθυσμιακές ομάδες, οι οποίες εργάζονται για την παραγωγή προϊόντων στον χώρο τους, αφού φυσικά οι εκμεταλλευτές τις έχουν προμηθεύσει με τις πρώτες

ύλες. Το κέρδος για τους εργαζόμενους είναι ελάχιστο, όμως η έλλειψη έλεγχου διογκώνει το πρόβλημα.

Ένα πολύ σημαντικό χαρακτηριστικό των περιφερειακών φτωχογειτονιών, όπως θα αναφερθεί σε επόμενο τομέα, είναι η δυνατότητα βελτίωσης των υποδομών και γενικότερα των συνθηκών. Γεγονός που συχνά γίνεται αντικείμενο εκμετάλλευσης από πολιτικά και κομματικά συμφέροντα. Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει προσπάθειες για βελτιώσεις κυρίως από μη κυβερνητικούς οργανισμούς, κυρίως μέσω στρατηγικών ώστε να δημιουργηθούν κατάλληλες προϋποθέσεις σε περιοχές πριν την επέκταση ή την δημιουργία φτωχογειτονιών.

3.5.3 Μέγεθος

Το μέγεθος είναι επίσης ένα βασικό χαρακτηριστικό που πρέπει να αναφερθεί, αφού επηρεάζει την κοινωνική οργάνωση και συνοχή αλλά και τις αναπτυξιακές προοπτικές των περιοχών. Όταν αναφερόμαστε στο μέγεθος εξετάζουμε τόσο τον πληθυσμό που κατοικεί στην περιοχή όσο και την έκταση που καταλαμβάνει επομένως σχετίζεται άμεσα και με την τοποθεσία την οποία βρίσκεται η παραγκούπολη.

3.5.3.1 *Slums μεγάλου μεγέθους* (large slum settlements)

Υπάρχουν πολλές slums που το μέγεθος τους ισοδυναμεί ή ακόμα και ξεπερνάει το μέγεθος της πόλης στην οποία ανήκουν. Στο παρακάτω πίνακα καταγράφονται οι 30 μεγαλύτερες slums από πληθυσμιακή άποψη.

Πίνακας 8: Τα 30 μεγαλύτερα slums σε πληθυσμό (εκατομμύρια)

1. <i>Neza/Chalco/Isztla</i> (Mexico City)	4.0	16. <i>Dharavi</i> (Mumbai)	0.8
2. <i>Libertador</i> (Caracas)	2.2	17. <i>Kibera</i> (Nairobi)	0.8
3. <i>El Sur/Ciudad Bolivar</i> (Bogotá)	2.0	18. <i>El Alto</i> (La Paz)	0.8
4. <i>San Juan de Lurigancho</i> (Lima)	1.5	19. <i>City of the Dead</i> (Cairo)	0.8
5. <i>Cono Sur</i> (Lima)	1.5	20. <i>Sucre</i> (Caracas)	0.6
6. <i>Ajegunle</i> (Lagos)	1.5	21. <i>Islamshabr</i> (Tehran)	0.6
7. <i>Sadr City</i> (Baghdad)	1.5	22. <i>Tlalpan</i> (Mexico City)	0.6
8. <i>Soweto</i> (Gauteng)	1.5	23. <i>Inanda INK</i> (Durban)	0.5
9. <i>Gaza</i> (Palestine)	1.3	24. <i>Manshiet Nasr</i> (Cairo)	0.5
10. <i>Orangi Township</i> (Karachi)	1.2	25. <i>Altındağ</i> (Ankara)	0.5
11. <i>Cape Flats</i> (Cape Town)	1.2	26. <i>Mathare</i> (Nairobi)	0.5
12. <i>Pikine</i> (Dakar)	1.2	27. <i>Aguas Blancas</i> (Cali)	0.5
13. <i>Imbaba</i> (Cairo)	1.0	28. <i>Agege</i> (Lagos)	0.5
14. <i>Ezbet El-Haggana</i> (Cairo)	1.0	29. <i>Cité-Soleil</i> (Port-au-Prince)	0.5
15. <i>Cazenga</i> (Luanda)	0.8	30. <i>Masina</i> (Kinshasa)	0.5

Πηγή: M. Davis, 2006

Τα δεδομένα αναδिकνύουν την ανάγκη που έχουν οι περιοχές αυτές για σωστή τοπική διαχείριση και κοινωνική οργάνωση. Το μέγεθος των περιοχών αυτών πολλές φορές φιλοξενεί διαφορετικές φυλετικές, θρησκευτικές και κοινωνικές ομάδες, που μπορεί να έχουν ως κοινό παρανομαστή την παραγκούπολη, στην πραγματικότητα όμως μπορεί να διαφέρουν, όπως τις δυνήθηκες εργασίας, στέγασης, την πρόσβαση σε δίκτυα και υπηρεσίες. Είναι γεγονός ότι σε εθνικό επίπεδο συχνά τα slums εξετάζονται ενιαία, γεγονός που δεν επιτρέπει τον εντοπισμό των ιδιαιτεροτήτων κάθε υπό-περιοχής (παρόλο που μπορεί να είναι έντονες) και επομένως και την αντιμετώπιση των ιδιαίτερων προβλήματων τους.

Η slums μεγάλου μεγέθους αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα λόγω πυκνότητας αλλά και ανταγωνισμού σε διάφορους τομείς (κατοικία, νερό, μεταφορές κλπ). Όμως το μέγεθος συμβάλει στην ανάπτυξη οικονομικών κλίμακας και την δημιουργία αγορών για την κάλυψη των αναγκών των πληθυσμών. Η εύρεση εργασίας δεν είναι αδύνατη και φυσικά η μεταφορά στο κέντρο είναι λιγότερη αναγκαία. Είναι με λίγα λόγια οι μεγάλες slums πιο αυτάρκης ενώ πολλές φορές προσελκύουν και πελάτες εκτός παραγκούπολης καθώς οι τιμές που επικρατούν είναι χαμηλότερες.

3.5.3.2 *Slums μεσαίου μεγέθους* (medium-size slum estates)

Το συγκεκριμένο μέγεθος που φανερώνει μια μέση κατάσταση είναι μάλλον το πιο συνηθισμένο. Μπορεί να βρίσκεται τόσο σε κεντρικές περιοχές όσο και σε περιφερειακές. Συχνά οι περιοχές αυτές που για κάποιους λόγους (περιβαλλοντικούς, στατικούς κλπ) δεν είναι ελκυστικές για κατοίκηση (από όσους φυσικά έχουν την δυνατότητα επιλογής), είναι βαλτώδεις περιοχές, περιοχές με μεγάλες κλίσεις κλπ.

Το βασικό χαρακτηριστικό του μεγέθους αυτού είναι ότι υπάρχει η δυνατότητα σχηματισμού μιας ισχυρής κοινότητας. Το πληθυσμιακό μέγεθος είναι αρκετό τόσο για την οργάνωση του όσο και για αντίσταση σε πολιτικές πιέσεις για μετεγκατάσταση ή/ και κατεδάφιση.

3.5.3.3 *Slums μικρού μεγέθους* (small slums)

Οι μικρές slums ταυτίζονται με τις «Διασκορπισμένες νησίδες άτυπης κατοικίας» που έγινε αναφορά παραπάνω. Είναι διάσπαρτες μέσα στην πόλη και το μέγεθος τους δεν μπορούν να στηρίξουν κοινωνικές υπηρεσίες και επομένως εκμεταλλεύονται την κεντρικότητα τους ώστε να χρησιμοποιούν εκείνες των γειτονικών περιοχών. Πιθανά σημεία εγκατάστασης είναι οι περιοχές κάτω από γέφυρες, πεζοδρόμια, στοές, χώρους πρασίνου κτλ. Τα υλικά που χρησιμοποιούνται είναι πολύ «ελαφριά» π. χ χαρτόκουτες αφού με αυτό τον τρόπο «στήνονται» και «ξεστήνονται» εύκολα, αφού η μονιμότητα της κατοικίας σε αυτή την περίπτωση δεν ισχύει. Πολλές φορές αυτή η διαδικασία μπορεί να αποτελεί μια καθημερινή ρουτίνα καθώς συχνά οι περιοχές καταλαμβάνονται μόνο κατά την διάρκεια της νύχτας. Είναι αξιοσημείωτο ότι άτυπη κατοικία μικρού μεγέθους είναι συχνό φαινόμενο και στον αναπτυσσόμενο κόσμο σε μεγάλα αστικά κέντρα (Μαδρίτη- Plaza Mayor)

3.5.4 **Νομικό Καθεστώς**

Το νομικό καθεστώς στις περιοχές των slums ποικίλει. Παρακάτω θα αναφερθούμε στους παράνομους οικισμούς λόγω καταπάτησης ή παράνομων υποδιαίρέσεων και στους άτυπους όπου δεν έχουν διαπραχτεί προνομίες παρόλα αυτά για διάφορους λόγους δεν έχουν αναγνωριστεί από τους αρμόδιους φορείς ως νόμιμοι οικισμοί. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς και η νομιμότητα είναι βασικά κριτήρια για οποιαδήποτε αναβάθμιση και επέμβαση στην περιοχή και γι αυτό κρίνεται τόσο σημαντική.

3.5.4.1 Παράνομα Slums (illegal)

Υπάρχουν slums που είναι παράνομες γιατί έχει γίνει κατάληψη εκτάσεων, δηλαδή χωρίς την άδεια του ιδιοκτήτη. Οι καταλήψεις αφορούν κατά κύριο λόγο σε δημοτικές ή δημόσιες εκτάσεις το μέγεθος των οποίων ποικίλει από ένα μικρό χώρο πράσινου ως και μεγάλες εκτάσεις στην περιφέρεια της πόλης. Το φαινόμενο γίνεται ακόμα πιο έντονο όταν δεν είναι καθορισμένα τα όρια των οικισμών και δεν υπάρχουν ξεκάθαροι τίτλοι ιδιοκτησίας και χρήσης γης των περιοχών, κάτι που συμβαίνει συχνά στον αναπτυσσόμενο κόσμο

Οι κάτοικοι των παράνομων slums είναι πολύ ευάλωτοι σε εξώσεις και κατεδαφίσεις. Αυτό το θέμα δημιουργεί πολλά προβλήματα στην ζωή των κατοίκων καθώς το αίσθημα ανασφάλειας και προσωρινότητας δεν ευνοεί στην ανάπτυξη των περιοχών και στην εσωτερικής οικονομίας κλίμακα, ενώ ταυτόχρονα οι κάτοικοι λειτουργούν πιο ενιαία ώστε να μπορούν να αντιμετωπίσουν τέτοιου ίδιους απειλές.

Πολλά slums έχουν κτιστεί σε περιοχές που έχουν οριστεί για στέγαση, και οι κάτοικοι έχουν νόμιμο δικαίωμα να βρίσκονται εκεί. Όμως η διάταξη ή το είδος κατοικιών μπορεί να μην υπακούν στην νομοθεσία και σε ότι έχει οριστεί. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μην υπάρχει πρόσβαση στα δίκτυα και στις αστικές υποδομές.

Η έλλειψη επίσης νομιμότητας των οικισμών δεν επιβαρύνει μόνο τις επεμβάσεις για αναβάθμιση αλλά δυσκολεύει στην μεταβίβαση των κατοικιών και γενικότερα στην οποιαδήποτε εκμετάλλευση τους πέραν της κατοικίας π. χ πώληση, υποθήκη κλπ

3.5.4.2 Άτυπα Slums (informal)

Στις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου όπως αναφέραμε υπάρχουν κάποια κενά όσο αναφορά τους τίτλους ιδιοκτησίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να έχουν δημιουργηθεί πολλοί οικισμοί αλλά και κατοικίες επί αυτών χωρίς καμία επίσημη αναγνώριση. Αυτές λοιπόν οι slums θεωρούνται άτυπες και είναι συχνό φαινόμενο κυρίως στις περιαστικές περιοχές Αφρικανικών χωρών.

Στην πραγματικότητα οι άτυποι οικισμοί είναι παράνομοι όμως είναι απίθανο οι αρχές να κινηθούν δικαστικά για να διεκδικηθούν τέτοιες εκτάσεις καθώς είναι άγραφος κανόνας ότι ανήκουν στους κατοίκους τους. Όπως και στα παράνομες έτσι και στα άτυπα slums η έλλειψη πιστοποιητικών που να αποδεικνύουν την κατοχή της γης αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την ένταξη σε δίκτυα και την γενικότερη βελτίωση καθώς και για διαδικασίες πώλησης κλπ. Παρόλα αυτά υπάρχουν και τα

φαινόμενα εκμετάλευσης από «ξένους επενδυτές» οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι την άγνοια αλλά και την ανάγκη χρημάτων αγοράζουν μεγάλες εκτάσεις από τους κατοίκους με ελάχιστο κόστος.

4 ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ:SAO PAULO BRAZILIA

4.1 Η Αστικοποίηση στην Λατινική Αμερική

Η αστικοποίηση στην Λ. Αμερική παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί αποτελεί μία περίπτωση αστικοποίησης, της οποίας οι διαδικασίες έγιναν κάτω από ειδικού τύπου εκβιομηχάνιση. *«Μια εκβιομηχάνιση και αστικοποίηση που έφτασε στο όριο των κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών και λειτουργικών επιπτώσεων. Μια ενδιαφέρουσα πορεία και κατάσταση, αν λάβει κανείς υπόψη ότι πολλές χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου είναι στη αρχή, ή στη μέση, αυτού του λατινοαμερικανικού δρόμου, ενώ ορισμένες άλλες είναι ολοκληρωτικά εγκλωβισμένες προς τη κατεύθυνση αυτή. (όπως η Νιγηρία, οι Φιλιππίνες κλπ)».* (Ogunshakin, L., 1988)

Η κατανόηση των μηχανισμών που οδήγησαν στην διαδικασία της αστικοποίησης στη Λατινική Αμερική προσκρούει σε δυσκολίες, δεδομένου ότι υπάρχει μεγάλη ανομοιογένεια μεταξύ των χωρών όσον αφορά τον πληθυσμό, το έδαφός τους και κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά. Κατά το έτος 2000 βλέπουμε χώρες με πληθυσμό περίπου 100 εκατομμύρια κατοίκους (Βραζιλία και Μεξικό) και άλλες με λιγότερο από πέντε εκατομμύρια (Ουρουγουάη, Τζαμάικα Παναμάς) όπως φαίνεται στο πίνακα 9.

Η Λ. Αμερική φυσικά αποτελείται από πολλές χώρες, κάθε μια από τις οποίες πρέπει να αντιμετωπίζεται ξεχωριστά. Η γενίκευση επομένως δεν είναι σωστή και δεν οδηγεί σε ορθά συμπεράσματα. Παρόλα αυτά, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι κάποιες χώρες της Λ. Αμερικής έχουν κοινά χαρακτηριστικά και κατά πολλούς αποτελούν το «σύμβολο» και το «μοντέλο» της αστικοποίησης του αναπτυσσόμενου κόσμου, όπως η Αργεντινή, το Μεξικό, η Βραζιλία, η Χιλή, η Κολομβία, η Βενεζουέλα, το Περού είναι κάποιες από αυτές. Σε αυτές της χώρες, καθοριστικό ρόλο για την αστικοποίηση τους έπαιξαν οι πολιτικό-ιδεολογικοί προσανατολισμοί αλλά και οι κοινωνικό-οικονομικές συνιστώσες. Η ταυτόχρονη σχεδόν ανεξαρτησία τους και οι μεταβολές που επήλθαν λόγω αυτής καθώς και η γεωγραφική τους θέση αποτελούν κοινούς παράγοντες που επέδρασαν καθοριστικά στην διαδικασία και την επιτάχυνση τόσο του ρυθμού όσο και του επίπεδου της αστικοποίησης. (Rodriguez, 2002)

Πίνακας 9: Λατινική Αμερική και Καραϊβική: Επιλεγμένα δημογραφικά στοιχεία

	Population 2000 (in thousands)	Demographic Density 2000	Percentage urban 2000	Percentage over LA population ¹		Growth rate 1950-2000
				1950	2000	
South America						
Argentina	37 032	13.31	89.92	10.42	7.26	1.54
Bolivia	8 329	7.67	62.47	1.98	1.63	2.24
Brazil	170 115	19.35	81.28	33.76	33.37	2.29
Chile	15 211	20.75	85.67	3.89	2.98	1.83
Colombia	42 321	37.23	73.90	7.82	8.30	2.43
Ecuador	12 646	49.09	65.33	2.10	2.48	2.63
Paraguay	5 496	13.66	55.99	0.87	1.08	2.61
Perú	25 662	19.87	72.77	4.08	5.03	2.42
Uruguay	3 337	18.25	91.25	1.70	0.65	0.80
Venezuela	24 170	26.22	86.93	3.30	4.74	3.11
Mesoamerica						
Costa Rica	4 023	80.52	47.85	0.53	0.79	3.08
Cuba	11 201	101.55	75.31	3.13	2.20	1.30
El Salvador	6 276	315.50	46.64	1.22	1.23	2.34
Guatemala	11 385	104.39	39.66	1.83	2.23	2.69
Haiti	8 222	303.67	35.70	2.03	1.61	1.85
Honduras	6 485	57.75	52.74	0.90	1.27	3.09
Jamaica	2 583	235.01	56.10	0.92	0.51	1.22
México	98 881	50.89	74.39	16.90	19.40	2.54
Nicaragua	5 074	40.12	56.13	0.69	1.00	2.99
Panamá	2 856	39.55	56.23	0.53	0.56	2.40
Rep. Dominicana	8 495	175.89	65.05	1.40	1.67	2.57

Πηγή: Cunha Pinto, 2002 ¹ του συνόλου των χωρών του πίνακα

Η αστικοποίηση στην Λ. Αμερική πέρασε τρεις βασικές φάσεις: τη αποικιακή, την μετά-αποικιακή και την μεταπολεμική. Όπως αναφέραμε στο 2^ο κεφάλαιο της εργασίας αυτής, ο αστικός κύκλος παρουσιάζει μεγάλες διαφοροποιήσεις μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, αλλά και μεταξύ των χωρών που σχηματίζουν της κατηγορίες αυτές. Οι φάσεις αυτές μπορούν να συγκριθούν με τις διαχρονικές φάσεις οικονομίας του καπιταλισμού και της αποικιακής αστικοποίησης όπως αυτές διατυπώθηκαν από τον Drakakis-Smith D. (2002) και φαίνονται στον πίνακα 2 του 2^{ου} κεφαλαίου.

Η αποικιακή φάση αναφέρεται στην εμπορική αποικιοκρατία όπου η αστικοποίηση περιορίζεται στους υφιστάμενους οικισμούς, η μετά-αποικιακή φάση αντιστοιχεί στην βιομηχανική αποικιοκρατία και η όψιμη αποικιοκρατία με επέκταση και δημιουργία νέων αστικών ιεραρχιών. Τέλος, η μεταπολεμική φάση ταυτίζεται χρονολογικά με την νεοαποικιοκρατία μετά το 1945 και εντατικοποιείται μετά το 1960.

Η τελευταία φάση αποτελεί και το απόγειο της αστικοποίησης στις χώρες αυτές. Η αστικοποίηση στις χώρες που αναφέρθηκαν παραπάνω παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα, η οποία εντοπίζεται κυρίως στην «ειδικού τύπου εκβιομηχάνιση», που διαφέρει από εκείνες των άλλων αναπτυσσόμενων χωρών, χωρίς όμως να διαφοροποιείται στα βασικά χαρακτηριστικά. «*Η εκβιομηχάνιση αυτή πυροδότησε την αστική ανάπτυξη έξω από κάθε οικονομική δυνατότητα*». (Ogunshakin, L., 1988) Στην διεθνή βιβλιογραφία συχνά το φαινόμενο αυτού του τύπου της εκβιομηχάνισης θα το συναντήσουμε και ως «εξαρτημένη εκβιομηχάνιση», η έννοια της οποίας σύμφωνα με τον Sutcliffe B. στηρίζεται σε τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά: την στήριξη της εκβιομηχάνισης σε ξένο κεφάλαιο, την υποταγή της ανάπτυξης στην εξωτερική αγορά, την εξαρτημένη τεχνολογία και την έλλειψη ολοκληρωμένης βιομηχανικής βάσης. (Φωτόπουλος Τ., 1985)

Η διείσδυση και συμμετοχή βορειοαμερικανικών και ευρωπαϊκών κεφαλαίων και επενδύσεων έβαλαν σε κίνηση την εκβιομηχάνιση που επικεντρώθηκε στη εξόρυξη πρώτων υλών για την τροφοδότηση της βιομηχανίας των ανεπτυγμένων χωρών αλλά και την βαριά βιομηχανία και συναρμολόγηση μηχανών και άλλων προϊόντων που προορίζονται για την εξωτερική αγορά. Επίσης, αναπτύχθηκε περιορισμένα η εξαγωγική αγροτική οικονομία για συγκεκριμένα προϊόντα. Παράλληλα, στα υπάρχοντα αστικά κέντρα εγκαταστάθηκαν ή μετεγκαταστάθηκαν από άλλες χώρες του δυτικού κόσμου διάφορες παραγωγικές μονάδες, όπως για παράδειγμα φαρμακευτικές, χημικές, ενδυμάτων, λιπασμάτων κλπ. Στην Βραζιλία τομείς όπως η αυτοκινητοβιομηχανία, η ράδιο-ηλεκτρονική, η φαρμακευτική κλπ ανήκαν σε ποσοστά 70-80% σε γερμανοελελυτικές και αμερικανικές πολυεθνικές. (Marcela C. , Rodolfo B., 2003)

Οι ρυθμοί εξέλιξης της εκβιομηχάνισης στην Λ. Αμερική αυξήθηκαν κυρίως την δεκαετία 1970-1980 (ετήσιο ρυθμό ανάπτυξης 6,5%-10%). Την διαφοροποίηση όμως στον ρυθμό ανάπτυξης μεταξύ βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής μαρτυρούν και τα ποσοστά που κυμάνθηκαν 4 έως 6% και 1,5 έως 0,8% αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, στην Βραζιλία ο ρυθμός ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής ήταν ο διπλάσιος σε σύγκριση με την αγροτική, σε αντίθεση με τη συμμετοχή του αντίστοιχου εργατικού δυναμικού όπου το 40-50% απασχολούταν στην γεωργία και 16% στην βιομηχανική παραγωγή και την εξόρυξη. Την ίδια στιγμή στο Ακαθάριστο

Εθνικό Προϊόν η αγροτική οικονομία συμμετείχε με το 10-13% και η μεταποιητική δραστηριότητα 20-28%. (Ogunshakin, L., 1988)

Τα νέα δεδομένα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας επέφεραν την ανάπτυξη και σε άλλους τομείς όπως οι μεταφορές και τα δίκτυα ώστε να καλυφθούν οι συνδέσεις με τις βιομηχανικές περιοχές. Δημιουργήθηκαν επίσης ανάγκες για νέες οικιστικές περιοχές ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες των εργαζομένων στην βιομηχανία. Οι ευκαιρίες για απασχόληση προσέλκυσαν μεγάλο ποσοστό πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές αλλά και από μικρότερες πόλεις. Την πληθυσμιακή αυτή αύξηση ακολούθησε και γεωγραφική επέκταση των πόλεων με την σταδιακή ανάπτυξη και (άτυπη στην πλειοψηφία της) ενσωμάτωση περιφερειακών περιοχών κατοικίας.

Το φαινόμενο αυτό θα πάρει ακόμα μεγαλύτερες διαστάσεις στο τέλος του 70', όπου η οικονομική κρίση δεν άργησε να επηρεάσει τον τομέα της βιομηχανίας και κατ' επέκταση την οικονομία των χωρών αυτών. Ο ρυθμός ανάπτυξης της μεταποιητικής δραστηριότητας μειώνεται, ενώ παράλληλα μειώνεται η αγροτική παραγωγή και ο γενικός ρυθμός ανάπτυξης. Η μείωση της βιομηχανικής παραγωγής μειώνει και την απασχόληση του «νέου» αστικού πληθυσμού που από την προηγούμενη δεκαετία συνεχίζει να εγκαταλείπει την ύπαιθρο και να συγκεντρώνεται στα άστυ για μεγαλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης. (Marcela C., Rodolfo B., 2003)

Η ανεργία, αλλά και η ταυτόχρονη αύξηση του αστικού πληθυσμού, αυξάνουν τις ανάγκες σε όλους τους τομείς: κατοικία, εργασία, υποδομές, υπηρεσίες και δημιουργούν πολλά προβλήματα στις πόλεις που δεν είναι «έτοιμες» να δεχτούν τόσες πιέσεις. Τα αποτελέσματα των παραπάνω απεικονίζονται στην σημερινή κατάσταση των πόλεων της Λατινικής Αμερικής και κυρίως στα slums όπου η φτώχεια και η εγκληματικότητα κυριαρχούν.

4.2 Η Περίπτωση της Βραζιλίας

Χάρτης 4: Βραζιλία

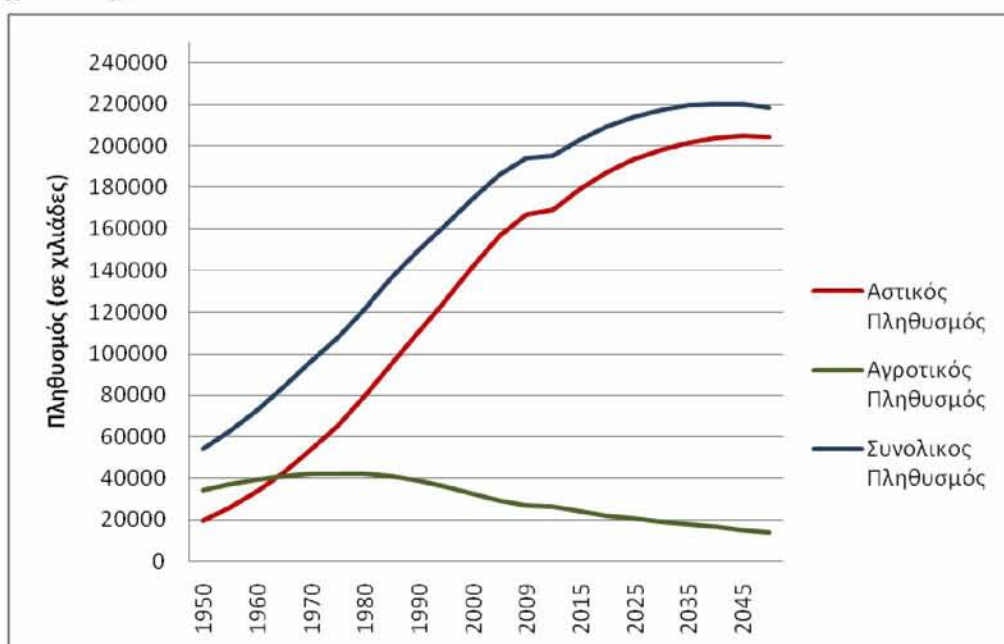

Πηγή: <http://www.lonelyplanet.com/maps/south-america/brazil/>

Η Βραζιλία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα αστικοποίησης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω κυρίως λόγω του «ειδικού τύπου εκβιομηχάνισης». Ο αστικός πληθυσμός της χώρας αυξήθηκε ραγδαία τα τελευταία 50-60 χρόνια, χαρακτηριστικό είναι ότι το 36,2% του αστικού πληθυσμού το 1950 έγινε 86,5% το 2009 ενώ αναμένεται να φτάσει το 93,6% το 2025. Τα ποσοστά αυτά μεταφράζονται σε 19.5 εκατομμύρια αστικό πληθυσμό το 1950, σε 166,5 εκατομμύρια το 2009 και σε 193.263 το 2025, ενώ μέχρι το 2050 θα ξεπεράσει τους 204 εκατομμύρια κατοίκους με τις αντίστοιχες αύξηση των προβλημάτων στα αστικά κέντρα. Στο διάγραμμα 12 φαίνεται η εξέλιξη του αστικού, αγροτικού και συνολικού πληθυσμού της Βραζιλίας στο πέρασμα των χρόνων. (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2009)

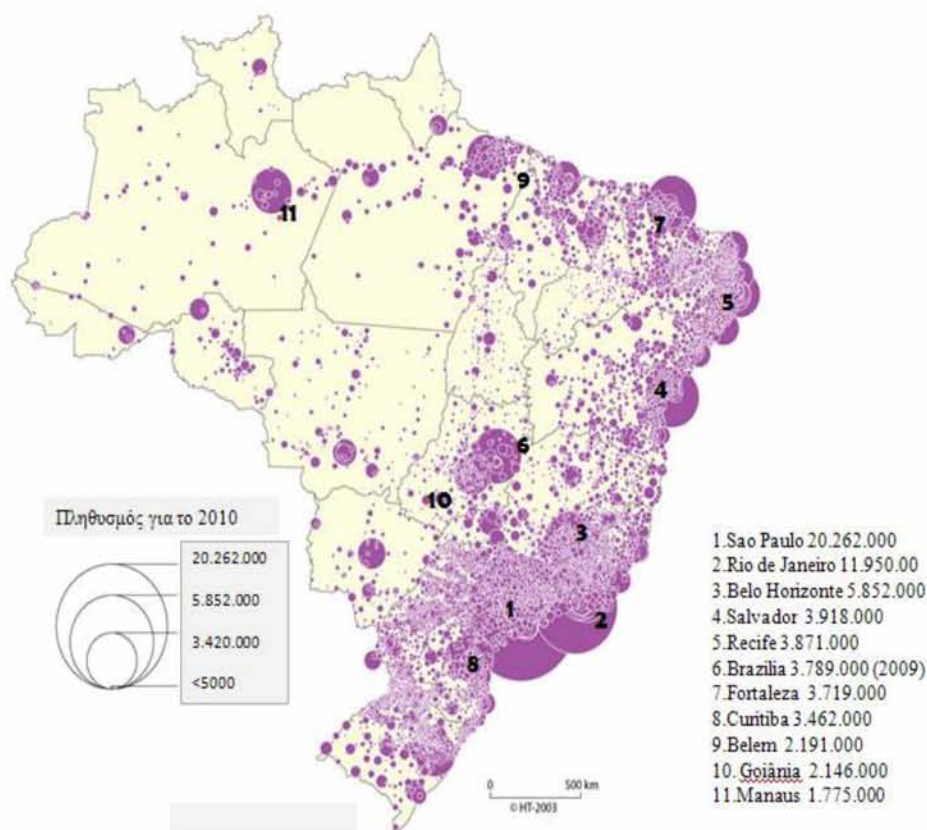
Όλες σχεδόν οι μητροπολιτικές περιοχές της Βραζιλίας βρίσκονται στη ανατολική ακτή. Αυτό είναι συνέπεια της αποικιοκρατίας στην περιοχή, που όπως έχει τονιστεί σε προηγούμενες αναφορές συνέβαλε στον σχηματισμό παραθαλάσσιων εμπορικών κέντρων με σκοπό την μεταφορά εμπορευμάτων από το εσωτερικό της χώρας στην Ευρώπη. (Marcela C., Rodolfo B., 2003) Η άνιση αυτή κατανομή ελάχιστα έχει επηρεαστεί στις μέρες μας όπως φαίνεται και στον χάρτη 3, παρά τις προσπάθειες της κυβέρνησης στα τέλη της δεκαετίας του 1950 με την δημιουργία της πόλης Brazilian στο εσωτερικό της χώρας και την μετεγκατάσταση τις πλειοψηφίας των διοικητικών και επιχειρηματικών υπηρεσιών από το Rio de Janeiro στη Brazilian (Σ. Φιλίππου, 2010).

Διάγραμμα 14: Αστικός, αγροτικός και συνολικός πληθυσμός της Βραζιλίας (σε χιλιάδες)

Πηγή: UN Department of Economic and Social Affairs, 2009, ίδια επεξεργασία

Χάρτης 5: Κατανομή πληθυσμού στην Βραζιλία το 2010

Πηγή: IBGE, UN Department of Economic and Social Affairs, 2009, , ίδια επεξεργασία

Στο προηγούμενο κεφάλαιο περιγράψαμε την διαδικασία εκβιομηχάνισης και την σχέση της με την αστικοποίηση στην Λατινική Αμερική που έφτασε στο απόγειο την δεκαετία του 1970, αναφέροντας πως χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαδικασίας αυτής αποτελεί η Βραζιλία. Αξίζει να προσθέσουμε ότι η έντονη μετάβαση από την ύπαιθρο στις πόλεις βελτίωσε αρχικά τους κοινωνικούς δείκτες. Χαρακτηριστικό είναι το προσδόκιμο ζωής που από 50.9 έτη το 1950 έφτασε σταδιακά στα 74 έτη το 2010 (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, 2010) . Η οικονομική κρίση, όμως, και η μείωση της παραγωγής θα χαρακτηρίσει την δεκαετία του 80' ως «χαμένη δεκαετία» κυρίως λόγω των προβλημάτων που παρουσιάζονται στις πόλεις της χώρας (ECLAC, 1990)

Από την δεκαετία του 80 και έπειτα παρουσιάζεται και η ραγδαία ανάπτυξη των slums στα μεγάλα αστικά κέντρα της Βραζιλίας αλλά και αύξηση του μεγέθους των μεσαίων πόλεων. Επιπρόσθετα παρατηρείται μια εσωτερική μετατόπιση του πληθυσμού των μητροπολιτικών κέντρων. Ο κεντρικός πυρήνας παρουσιάζει

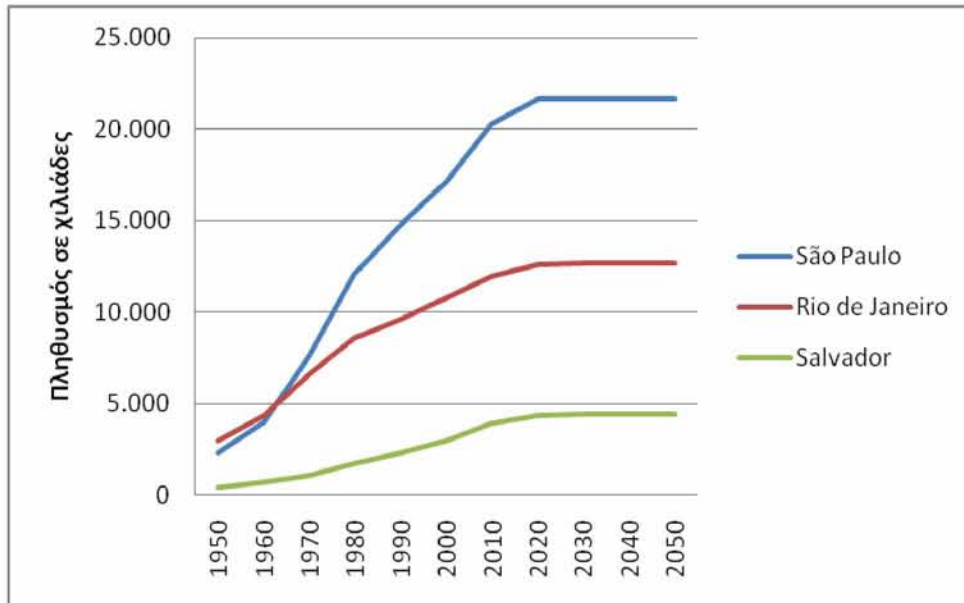
μειωμένη ανάπτυξη ή/και μείωση πληθυσμού, ενώ οι περιφερειακές περιοχές αναπτύσσονται με ραγδαίους ρυθμούς παρά την μειωμένη ελκυστικότητα και τους φυσικούς περιορισμούς στην αγορά εργασίας. Η αυξανόμενη συγκέντρωση πληθυσμού στα αστικά κέντρα, οι έντονες οικονομικές ανισότητες, η έλλειψη ευκαιριών εργασίας αλλά κυρίως η έλλειψη κατάλληλων πολιτικών για την αντιμετώπιση των παραπάνω συνδέονται με την νέα αυτή μορφή παραγωγής χώρου. (Loffredo D'Ottaviano M, 2006)

4.3 Η πόλη του Sao Paulo

4.3.1 Φυσικά χαρακτηριστικά

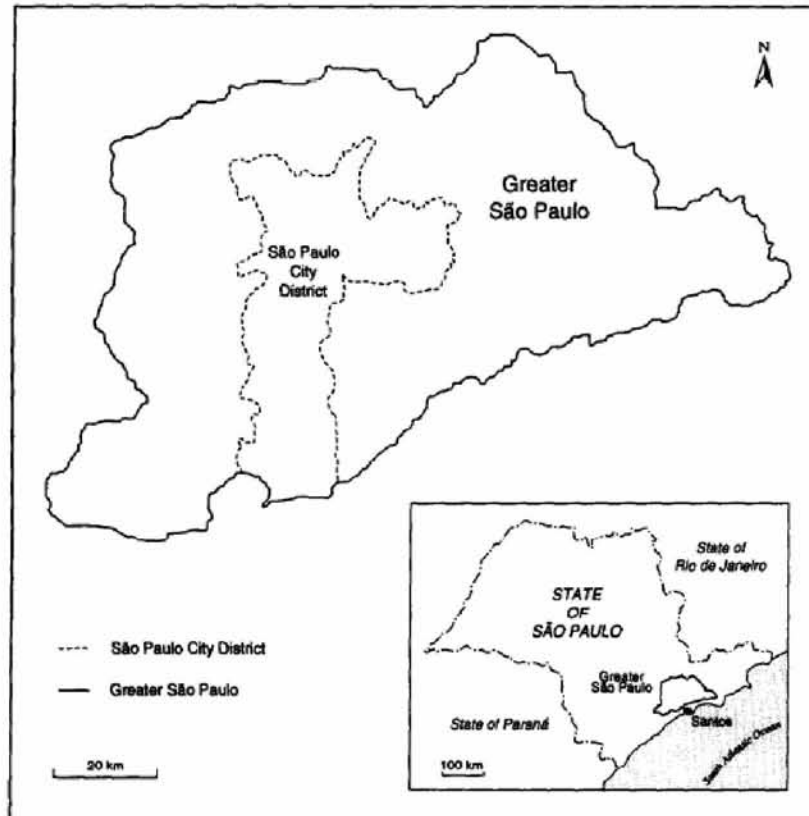
Το Sao Paulo είναι η μεγαλύτερη από τις μητροπολιτικές περιοχές της Βραζιλίας (<http://www.citymayors.com>) με 20 περίπου εκατομμύρια κατοίκους. Ακολουθεί εκείνη του Rio de Janeiro με σχεδόν 12 εκατομμύρια (UN Department of Economic and Social Affairs, 2009). Η απόσταση μεταξύ τους είναι μόλις 500 χιλιόμετρα και ο ρυθμός αστικής διάχυσης των δύο αυτών κέντρων θα μπορούσε να οδηγήσει σε ένα ενιαίο μητροπολιτικό συγκρότημα. Στο διάγραμμα 13 φαίνεται η εξέλιξη του πληθυσμού τριών από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Βραζιλίας. Πριν την δεκαετία του 1950 ο πληθυσμός του Sao Paolo ήταν μικρότερος εκείνου του Rio de Janeiro, η κατάσταση όμως αυτή αλλάζει και την δεκαετία του 1970 παρατηρείται ραγδαία αύξηση του πληθυσμού του Sao Paolo με αποτέλεσμα στις μέρες μας να μιλάμε για σχεδόν διπλάσιο πληθυσμό σε σχέση με το Rio de Janeiro.

Διάγραμμα 15: Εξέλιξη του πληθυσμού των μητροπολιτικών περιοχών του Sao Paulo, Rio de Janeiro και Salvador από το 1950 ως το 2050

Πηγή: UN Department of Economic and Social Affairs, 2009, ίδια επεξεργασία

Χάρτης 6: Τα όρια της πόλης και της μητροπολιτικής περιοχής του Sao Paulo.

Πηγή: Lloyd-Sherlock Peter, 1997

Το Sao Paulo βρίσκεται σε υψόμετρο 860 μέτρων και απέχει 100 περίπου χιλιόμετρα από τις ακτές του ατλαντικού ωκεανού. Ο δήμος έχει συνολική έκταση 1.509 km², εκ των οποίων 826 km² είναι αστική γη, τα 627 km² αγροτικές περιοχές και 56 km² είναι λεκάνες απορροής. Την πόλη διασχίζουν δυο μεγάλα ποτάμια ο Tietê, οποίος ξεκινάει από την οροσειρά Serra do Mar, και διασχίζει το βόρειο τμήμα της πόλης και ο Pinheiros ο οποίος είναι παραπόταμος του πρώτου. Μεταξύ των δύο αυτών ποταμών βρίσκονται μερικές από τις κεντρικές λεωφόρους της πόλης, όπως εκείνη της Paulista σε υψόμετρο 900 μέτρων, η όποια αποτελεί εμπορικό και οικονομικό κέντρο καθώς εκεί στεγάζονται διεθνείς εταιρίες, επιχειρήσεις, τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί καθώς και αρκετά από τα ακριβότερα ξενοδοχεία της πόλης, μουσεία αλλά και πολιτιστικά κέντρα. Ένας ακόμα σημαντικός ποταμός είναι το Tamanduatehy ο οποίος χωρίζει το Sao Paulo στην κεντρική περιοχή που βρίσκονται πάνω στο λόφο και στην ανατολική που είναι σε χαμηλότερο υψόμετρο και περιλαμβάνει κυρίως βιομηχανικές εγκαταστάσεις. Ο συγκεκριμένος ποταμός στην ουσία αποτέλεσε και φυσικό όριο για τον κοινωνικό διαχωρισμό της πόλης. Οι κεντρικές περιοχές που βρίσκονται σε υψόμετρο χρησιμοποιούνται από την ελίτ, ενώ αντίθετα οι παραποτάμιες που αντιμετωπίζουν πλημμυρικά φαινόμενα καταλαμβάνονται από τα χαμηλά στρώματα. Η εξαίρεση στην παραπάνω λογική αποτελεί ένα πρόγραμμα διαχείρισης ακινήτων υπό την διεύθυνση της καναδική εταιρίας Light and Power, η οποία διαμόρφωσε κάποιες παραποτάμιες περιοχές του Pinheiros και τις πούλησε ως οικόπεδα σε υψηλά οικονομικά στρώματα.

Σε γενικές γραμμές το υγρό στοιχείο κυριαρχεί στην πόλη, την οποία και διασχίζουν αρκετοί ποταμοί και παραπόταμοι. Όπως είναι φυσικό η διαμόρφωση της πόλης επηρεάστηκε πολύ από αυτό και η δημιουργία καναλιών, φραγμάτων και δικτύου υπονόμων και υπόγειων δεξαμενών κρίθηκε απαραίτητη για την ανάπτυξη της, κυρίως μετά τις δεκαετίες του 50 και 60 η χρήση του αυτοκινήτου έγινε πιο ευρεία και η ανάγκη για δημιουργία μεταφορικών δικτύων έγινε αναγκαία. Πλέον το μεγαλύτερο μέρος της πόλης έχει αναπτυχθεί είτε σε επιχωματώσεις παραποτάμων είτε σε παραποτάμιες περιοχές γεγονός που έχει τεράστιες οικολογικές επιπτώσεις στο περιβάλλον ενώ παράλληλα δημιουργούνται πολύ συχνά πλημμύρες σε κατοικημένες περιοχές.

Το φαινόμενο αυτό επηρεάζει την λειτουργία όλης της πόλης αλλά ουσιαστικά αφορά περισσότερο από όλα τις περιοχές εκείνες όπου κατοικούνται από χαμηλά οικονομικά

στρώματα καθώς σε αυτές τις περιοχές τα έργα είναι μειωμένα και η πρόληψη των φαινομένων αυτών σχεδόν ανύπαρκτη. Στις περιοχές αυτές συναντάμε τις favelas όπως θα δούμε και στην συνέχεια οι οποίες έχουν συσταθεί σε ρεματιές, κοίτες ποταμών και πρόχειρα επιχωματωμένες περιοχές,

4.3.2 Η εξέλιξη του Sao Paulo

Η διαδικασία αστικοποίησης της Βραζιλίας είναι στενά συνδεδεμένη με την ανάπτυξη του Sao Paulo καθώς χρονολογικά συμβαδίζουν. Σε αντίθεση, όμως, με άλλες πόλεις όπως το Rio de Janeiro και το Salvador τα οποία πρωταγωνίστησαν ως πρωτεύουσες της αποικιακής και ανεξάρτητης Βραζιλίας από τον 17^ο αιώνα, το Sao Paulo αναπτύχθηκε αργότερα, με πολύ γρήγορους ρυθμούς.

Η ίδρυση της πόλης, όπως και αρκετών ακόμα στην Βραζιλία, έγινε από ιεραπόστολους που έφτασαν στη χώρα για να διαδώσουν τον καθολικισμό στους ντόπιους. Το 1554 μια αποστολή ιεραποστόλων εγκαταστάθηκε στην περιοχή και το 1556-1557 ιδρύθηκε τον πρώτο σχολείο. Το 1711 το Sao Paulo θα γίνει επίσημη πόλη (<http://latinamericanhistory.about.com>).

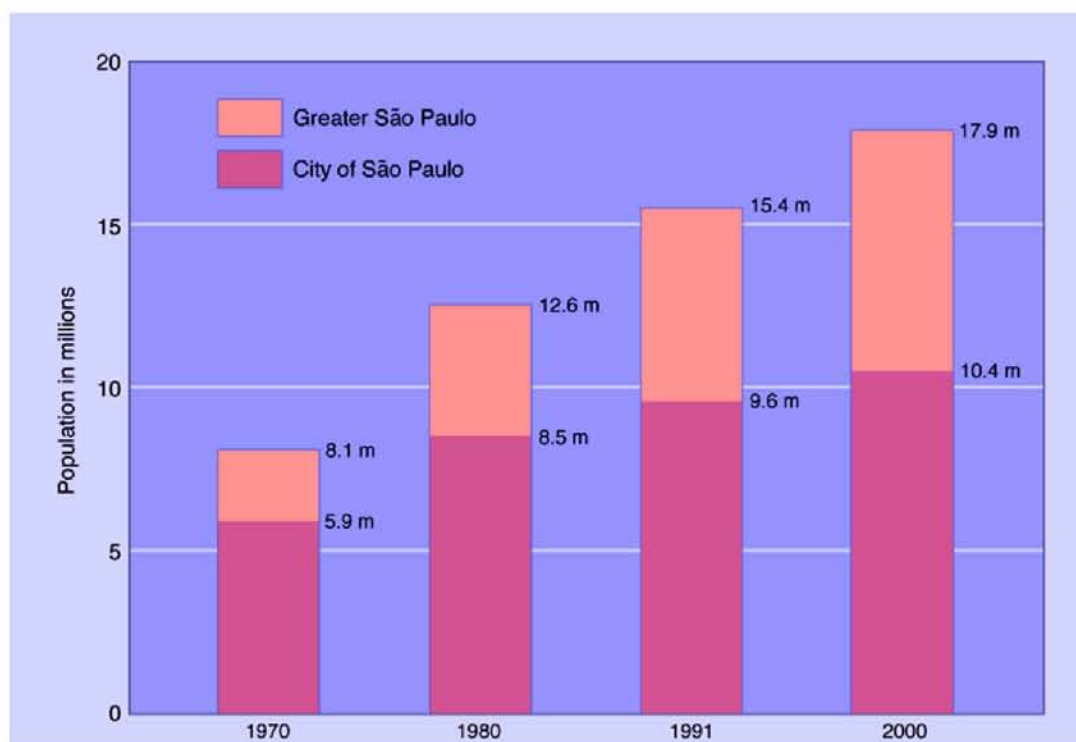
Μέχρι και τα μέσα του 19ου αιώνα ήταν μια σχετικά μικρή εμπορική πόλη η οποία εξελίχθηκε σταδιακά σε σημαντικό κέντρο εξαγωγής καφέ. Στα τέλη του αιώνα και ενώ μετατρέπεται σταδιακά η καταναγκαστική εργασία σε μισθωτή, η κυβέρνηση της χώρας προωθεί την ευρωπαϊκή και αργότερα ιαπωνική μετανάστευση για την παροχή εργασίας στις φυτείες καφέ.

Το πέρασμα του 20ού αιώνα έφερε πολλές αλλαγές στην πόλη, η οποία διαιρέθηκε γεωγραφικά ανάλογα με το οικονομικό προφίλ των κατοίκων. Τα πλούσια στρώματα συγκεντρώθηκαν στις κεντρικές περιοχές που ήταν σε σχετικό υψόμετρο για να αποφεύγονται οι πλημμύρες, ενώ οι οικονομικά ασθενέστεροι σε περιοχές γύρω από τα ποτάμια της περιοχής που αντιμετωπίζουν συχνά πλημμυρικά φαινόμενα καθώς και κατά μήκος των σιδηροδρομικών γραμμών (UN Global Report on Human Settlements, 2003)

Η μεταπήδηση από την παραγωγή καφέ στην βιομηχανία στην δεκαετία του 1920 με 1930 δημιούργησε τις προϋποθέσεις ώστε το Sao Paulo να μετατραπεί σε σημαντικό βιομηχανικό κέντρο της χώρας, γεγονός που σηματοδότησε την έναρξη αλλαγών στα μέχρι τότε δεδομένα. Συγκεκριμένα, μεταξύ του 1930 και του 1970, το φαινόμενο της αστικοποίησης έφτασε στο απόγειο του κυρίως λόγω της έντονης μετάβασης από την

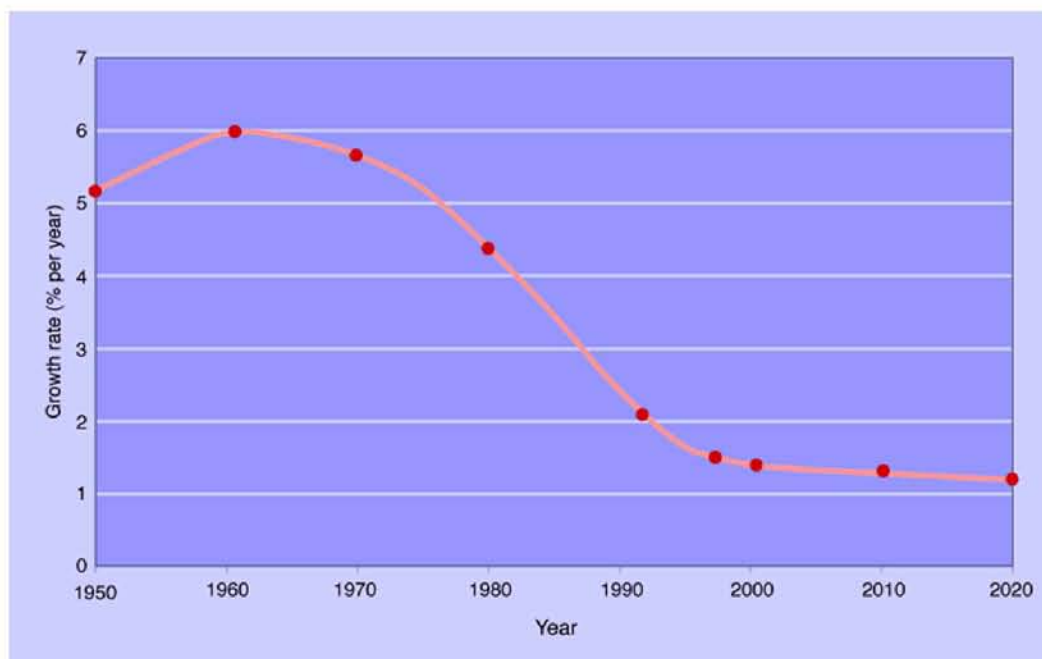
υπαίθρο στον αστικό χώρο, η οποία βασίστηκε στις έντονες κοινωνικές και χωρικές διαφορές μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Ο χάρτης 6 στην συνέχεια απεικονίζει εξελικτικά την αστική διάχυση που είχε η μητροπολιτική περιοχή του Sao Paulo,. Η δεκαετία του 1950 όπως φαίνεται είναι εκείνη που επηρέασε καθολικά την μετέπειτα πορεία της πόλης και την μετατροπή της σε μητροπολιτικό κέντρο. Ακολουθεί το διάγραμμα 17 που απεικονίζει τον ρυθμός πληθυσμιακής αύξησης της ευρύτερης περιοχής του Sao Paulo.

Διάγραμμα 16:Αύξηση Πληθυσμού στο Sao Paulo

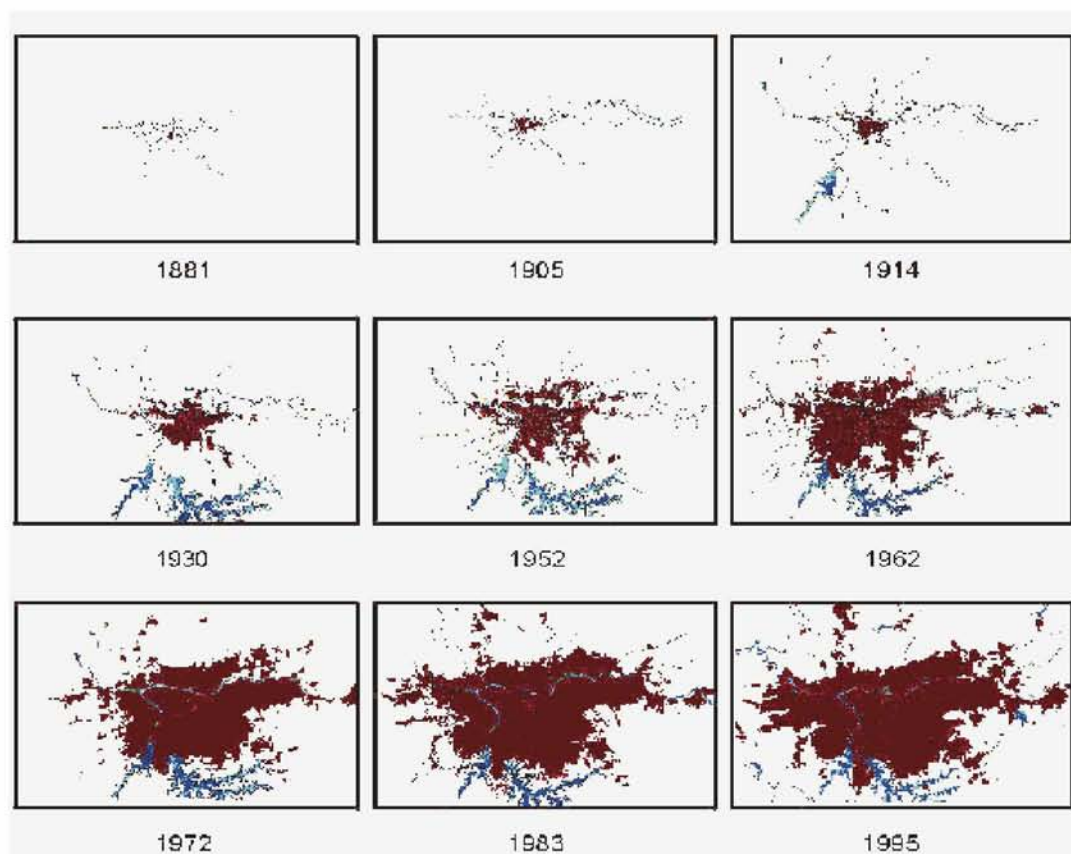
Πηγή: <http://www.geocases2.co.uk/saopaulo1.htm>

Διάγραμμα 17: Ρυθμός πληθυσμιακής ανάπτυξης της μητροπολιτικής περιοχής του Sao Paulo

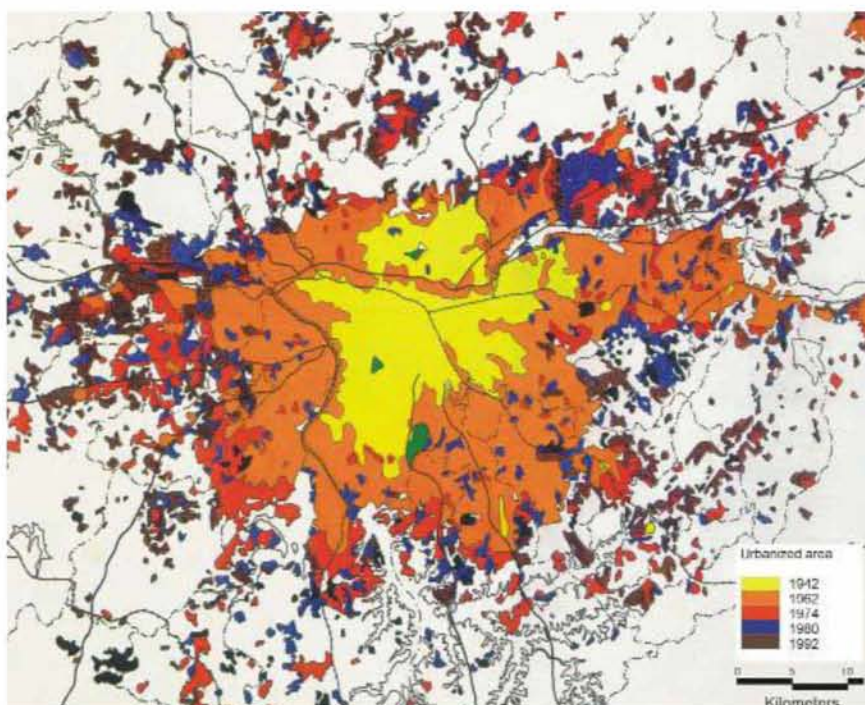
Πηγή: <http://www.geocases2.co.uk/saopaulo1.htm>

Χάρτης 7: Η εξέλιξη της αστικής διάχυσης της Sao Paulo από το 1881ως το 1992

Πηγή: Carmona Marisa , Burgess Rod 2001

Χάρτης 8: Αστική διάχυση στο Sao Paulo από το 1942 ως το 1992

Πηγή: UN Global Report on Human Settlements, 2003

4.4 Τα slums του Sao Paulo

Η δεκαετίες του 1970 και του 1980 ήταν καθοριστικές καθώς μέσα σε αυτές τις δεκαετίες άρχισε να αναπτύσσεται με υψηλούς ρυθμούς η διάχυση των slum γύρω από το αστικό κέντρο του Sao Paulo (favelas), αλλά και μέσα στον αστικό ιστό της πόλης (cortiços). Ο υψηλός ρυθμός αστικοποίησης και επομένως ζήτησης κατοικίας, αλλά και η έλλειψη πολιτικών για την αντιμετώπιση του φαινομένου, οδήγησαν στην ανάπτυξη των παραπάνω.

Όπως έχουμε αναφέρει σε προηγούμενο κεφάλαιο, το φαινόμενο των slums παρουσιάζει ένα αρκετά ευρύ φάσμα τυπολογιών. Η περίπτωση του Sao Paulo είναι αρκετά ενδιαφέρουσα καθώς στην ίδια πόλη παρουσιάζονται δύο βασικοί τύποι slums με διαφορετικά χαρακτηριστικά ο κάθε ένας. Τα cortiços ήταν ο κυρίαρχος τύπος άτυπης κατοικίας στο Sao Paulo μέχρι τις αρχές του 1980, οπότε άρχισαν να αναπτύσσονται οι “favelas” περιφερειακά των παραδοσιακών αστικών ορίων της πόλης και σταδιακά εξαπλώθηκαν σε όλη την έκταση της. Οι νέοι πληθυσμοί που εισήλθαν άρχισαν να καταλαμβάνουν κάθε ελεύθερη ή «απροστάτευτη» περιοχή στο κέντρο, καθώς και κάθε περιοχή που παρουσίαζε μειωμένο ενδιαφέρον για τον κατασκευαστικό και αγοραστικό τομέα λόγω πιθανόν μειονεκτημάτων. Στην

συνέχεια θα αναλύσουμε τον κάθε τύπο με βάση τις βασικές κατηγορίες της χωρικής διάστασης των slum (πίνακας 7), όπως αυτές αναλύθηκαν στο κεφάλαιο 3.5.1. Οι κατηγορίες αυτές αφορούν πέντε κύρια χαρακτηριστικά:

1. Ηλικία
2. Τοποθεσία
3. Μέγεθος
4. Νομικό καθεστώς ιδιοκτησίας
5. Αναπτυξιακή προοπτική

Όπως αναφέρθηκε και στο αντίστοιχο κεφάλαιο, ο καθορισμός των παραπάνω είναι χαρακτηριστικός και φυσικά δεν αποτελεί μονόδρομο, θα μπορούσε επομένως να προστεθούν ή να αφαιρεθούν κατηγορίες ανάλογα με τις ανάγκες τη εκάστοτε μελέτης.

4.4.1 Cortiços

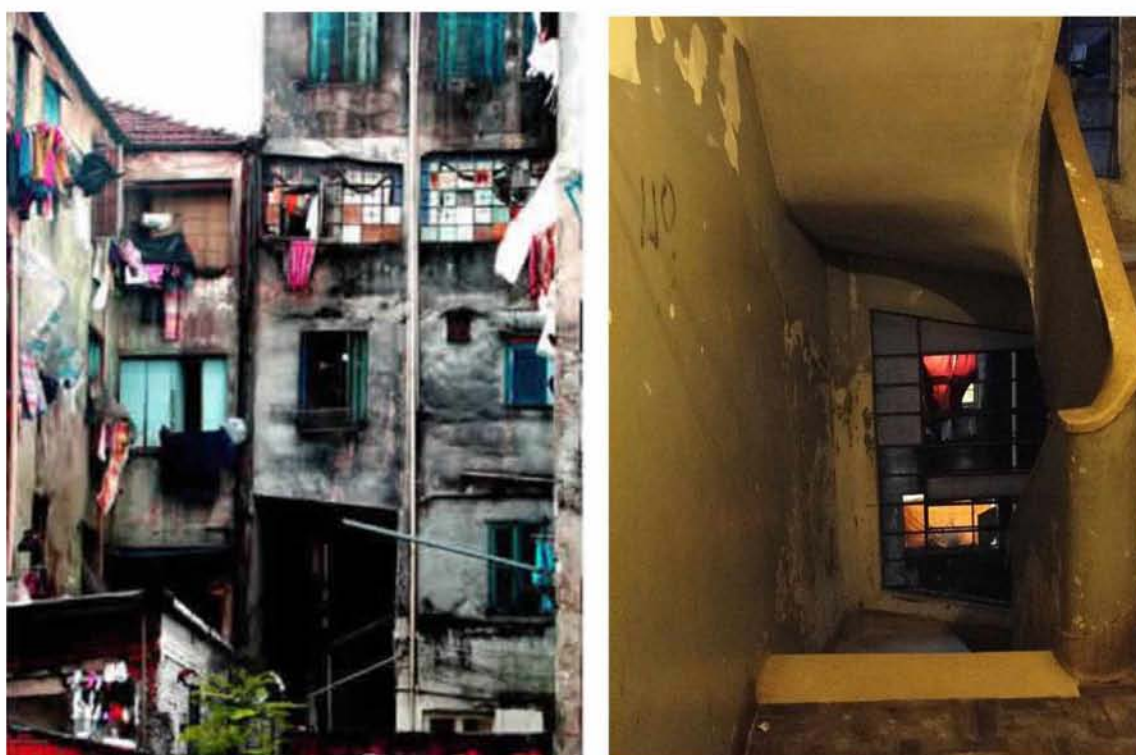
Τα cortiços είναι συγκροτήματα κατοικιών κυρίως σε κεντρικές και ημικεντρικές περιοχές της πόλης του Sao Paulo και αναφέρονται σε επισφαλείς ενοικιαζόμενες κατοικίες που αποτελούσαν τον κυρίαρχο τύπο slum στην πόλη πριν την έκρηξη της περιφερειακής αστικοποίησης την δεκαετία του 1980. Εναλλακτικές ονομασίες μπορεί να είναι : casa de cômodos”, pensão, quintal, moradia coletiva.

Ο επίσημος ορισμός των corticos έγινε με βάση τον νόμο 10.928 (Lei Moura) του 1991 ο οποίος αναφέρει ότι το cortico ορίζεται ως μονάδα αλλά χρησιμοποιείται για ομάδες κατοικιών/πολυκατοικιών που παρουσιάζουν μερικώς η συνολικώς τα ακόλουθα χαρακτηριστικά (UN Global Report on Human Settlements, 2003) :

1. Αποτελούνται από ένα ή περισσότερα κτήρια που έχουν κατασκευαστεί στον αστικό ιστό
2. Υποδιαιρούνται σε πολλές μικρές ενότητες του ενός δωματίου, οι οποίες ενοικιάζονται ή υπενοικιάζονται ή παραχωρήθηκαν για οποιοδήποτε άλλο λόγο
3. Φιλοξενούν διαφορετικές δραστηριότητες στον ίδιο δωμάτιο
4. Ύπαρξη κοινόχρηστων χώρων υγιεινής που εξυπηρετούν το συνολικό πληθυσμό των συγκροτημάτων
5. Επισφαλής υποδομές και κυκλοφορία
6. Υπερσυγκέντρωση κατοίκων

Η εμφάνιση των corticos είχε ως αφετηρία τα τέλη του 19ου αιώνα, όταν δημιουργήθηκαν για να στεγάσουν μεγάλες μάζες χαμηλών οικονομικών στρωμάτων σε κεντρικές περιοχές, οι οποίες όμως λόγω της κεντρικότητάς τους ήταν και αρκετά περιορισμένες. Στην συνέχεια, η αλλαγή του προτύπου που ήθελε «πλούσιο» το αστικό κέντρο και «φτωχή» την περιφέρεια τροποποιείται. Το κέντρο εγκαταλείπεται σταδιακά από την ελίτ της πόλης, και τα παλιά αρχοντικά μετατρέπονται σε ενοικιαζόμενα ή υπενοικιαζόμενα δωμάτια για τα χαμηλά οικονομικά στρώματα... (Loffredo D'Ottaviano M, 2006)

Εικόνα 2: Εσωτερική και εξωτερική άποψη Corticos

Πηγή: National Geographic, 2008

Το επίπεδο ζωής σε αυτές τις κατοικίες είναι πολύ χαμηλό αφού χαρακτηρίζονται από έλλειψη ιδιωτικής ζωής, υπερσυγκέντρωση κατοίκων και έλλειψη βασικών υποδομών. Παρόλα αυτά, τα corticos έλκουν πληθυσμό αφού η κεντρική τοποθεσία στον αστικό ιστό, τους δίνει κάποια πλεονεκτήματα στους κατοίκους που αφορούν την εγγύτητα με της αγορά εργασίας και τις υπηρεσίες. Η έλλειψη όμως ελεύθερων χώρων στο κέντρο είναι η βασική αιτία που τις τελευταίες δυο δεκαετίες παρατηρείται ανάπτυξη του φαινομένου και σε πιο περιφερειακές περιοχές.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης ότι τα corticos αντιμετωπίζονται από την πολιτεία σαν πληγές του αστικού χώρου. Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει μεμονωμένες προσπάθειες εξευγενισμού σε τέτοιου είδους κατοικίες με αποτελέσματα διαφορετικού χαρακτήρα όπως έχει αναφερθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο.

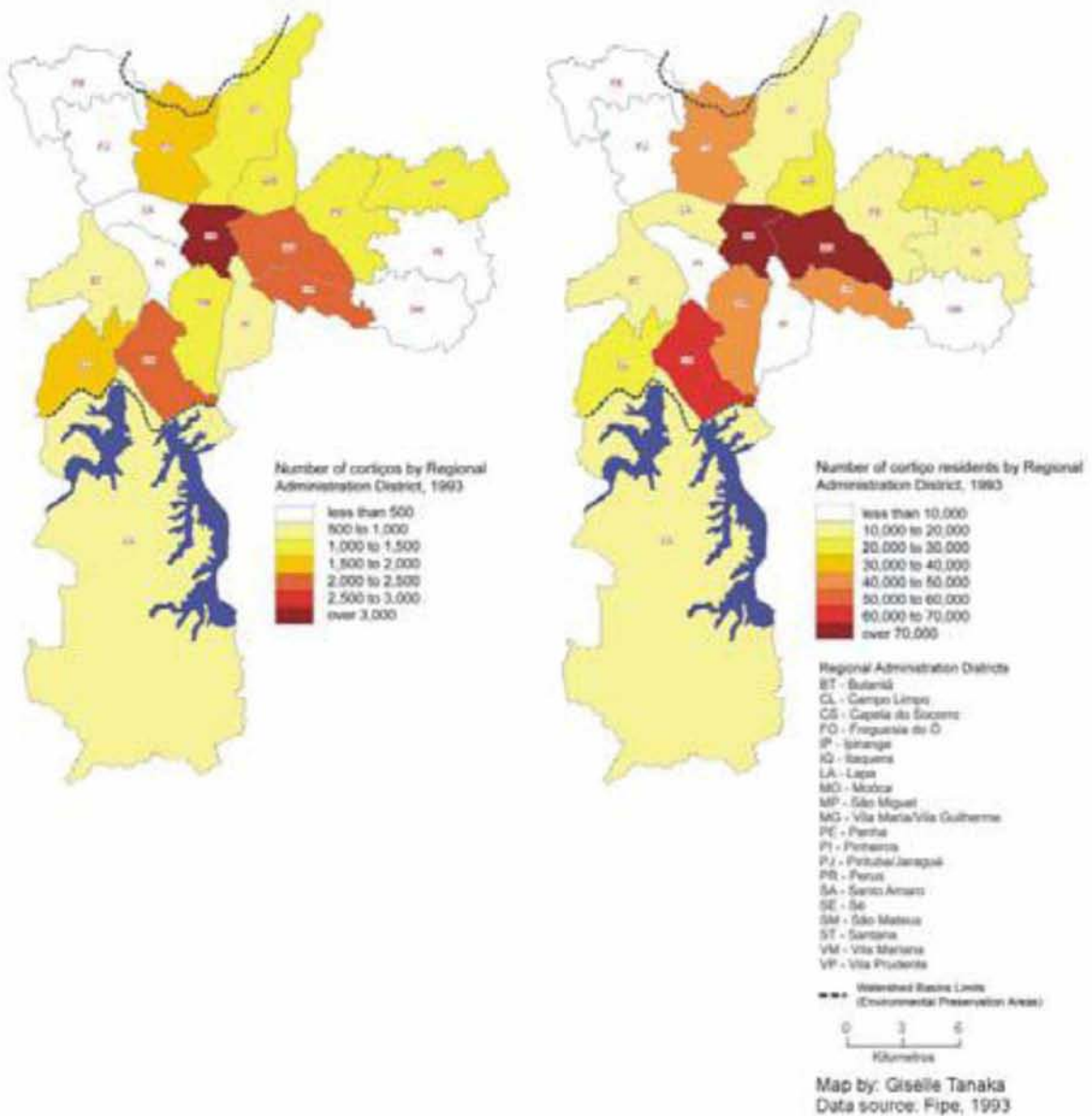
Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι υπάρχει ποικιλία όσο αναφορά τα στατιστικά δεδομένα που αφορούν τας slums. Το 1993 το Ινστιτούτο Οικονομικών Ερευνών (Instituto de Fundação Pesquisas Economica, FIPE) του Πανεπιστημίου του Sao Paulo ύστερα από έρευνα ανακοίνωσε ότι ο πληθυσμός των corticos στην πόλη ήταν 595.000 και αντιστοιχούσε περίπου στο 6 % του συνολικού πληθυσμού, με δεδομένο ότι στην μέτρηση έλαβαν ως corticos την συγκέντρωση τουλάχιστον 3-4 οικογενειών σε ένα κτήριο. Αντίστοιχα, μελέτες που διεξάγονται για τις ανάγκες της κυβέρνησης (IBGE- Ινστιτούτο Γεωγραφίας και Στατιστικής της Βραζιλίας) λαμβάνουν υπόψη τα corticos που συγκεντρώνουν 30-40 οικογένειες. Τα δεδομένα λοιπόν διαφοροποιούνται ανάλογα με την αρχή που διεξάγει την έρευνα και τους σκοπούς που υπηρετεί (UN Global Report on Human Settlements, 2003)

Η μελέτη βασικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού βοηθάει στην κατανόηση του δημογραφικού προφίλ των κατοίκων των corticos :

- 52,8% άνδρες 47,2% γυναίκες
- 68,6% άνδρες ως επικεφαλής οικογενειών 31,4% γυναίκες ως επικεφαλείς οικογενειών
- 54,3% μεταξύ 15 και 34 ετών, 31,5% μεταξύ 35 και 49 ετών
- 10,7% έχει γεννηθεί στο Sao Paulo

(UN Global Report on Human Settlements, 2003)

Χάρτης 9: Αριθμός cortiços (αριστερά) και πληθυσμός που κατοικεί σε cortiços (δεξιά)

Πηγή: UN Global Report on Human Settlements, 2003

4.4.2 Favelas

Αρκετοί είναι οι ορισμοί που έχουν δοθεί για να περιγράψουν τις favelas γεγονός που πολλές φορές δημιουργεί προβλήματα όχι τόσο στην κατανόηση του φαινομένου όσο στην ακριβή καταγραφή του.

Ο αρχικός ορισμός δόθηκε από το δήμο της πόλης το 1972 χαρακτηρίζοντας ως favelas τα σύνολα κατοικιών με περιορισμένη διάσταση και κατασκευασμένα από ακατάλληλα υλικά (ξύλο, χαρτόνι κλπ), σε παράνομες καταλήψεις γης, από τα οποία απουσιάζουν οι κοινωνικές, αστικές υπηρεσίες και υποδομές. Ως πυρήνας ορίστηκε το σύνολο πάνω από 10 κατοικιών με τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Το ορισμό αυτόν χρησιμοποίησε το 1993 το Ινστιτούτο Οικονομικών Ερευνών (Instituto de Fundação Pesquisas Econômica, FIPE), του Πανεπιστημίου του Sao Paulo, ενώ το IBGE- Ινστιτούτο Γεωγραφίας και Στατιστικής της Βραζιλίας θεωρεί ως πυρήνα favelas από 50 και πάνω κατοικίες. Εναλλακτικά, τις favelas μπορεί να τις συναντήσει κανείς και ως: comunidade, núcleo, vila (UN Global Report on Human Settlements, 2003).

Οι διαφοροποίηση των ορισμών διαφοροποιεί και τα αποτελέσματα των μελετών έτσι το 1993 το FIPE υπολόγισε ότι οι κάτοικοι των favelas είναι 1,9 εκατομύρια σε 1600 πυρήνες δηλαδή το 19,8% του συνολικού πληθυσμού της πόλης, ενώ το IBGE το 1996 υπολόγισε τον αντίστοιχο πληθυσμό σε 748.000 σε 1100 πυρήνες και 7,6% του συνολικού πληθυσμού. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι περίπου 60% της πληθυσμιακής αύξησης που είχε η πόλη από το 1980 μέχρι το 1991 εγκαταστάθηκε στις faveles. (UN Global Report on Human Settlements, 2003 και Lloyd-Sherlock P., 1997)

Οι favelas έχουν κάνει δυναμικά την εμφάνισή τους τις τελευταίες δεκαετίες στην πόλη του Sao Paulo. Πρόκειται λοιπόν για οικισμούς άτυπης κατοικίας που δημιουργούνται κυρίως στην περιφέρεια της πόλης αλλά και με εξαιρέσεις σε σχετικά κεντρικές περιοχές. Καταλαμβάνουν, σχεδόν πάντα παράνομα, ελεύθερες εκτάσεις κυρίως δημόσιας ιδιοκτησίας και περιλαμβάνουν κατοικίες κατασκευασμένες από ευτελή υλικά, όπως αναφέρεται και στον αρχικό ορισμό, και είναι ακανόνιστα τοποθετημένες πυκνοδομημένες και με έλλειψη κοινόχρηστων χώρων.

Οι εκτάσεις που καταλαμβάνουν αυτοί οι οικισμοί είναι περιοχές λιγότερο ελκυστικές, λόγω των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν καθώς στην πλειοψηφία τους είναι παρόχθιες περιοχές με πλημμυρικά φαινόμενα. Οι περιοχές αυτές τροφοδοτούνται από το συνεχώς αυξανόμενο αριθμό φτωχών μεταναστών που συγκεντρώνονται στην περιφέρεια της πόλης, καθώς είναι η πιο φτηνή λύση για την εύρεση κατοικίας. Το γεγονός όμως ότι είναι απομακρυσμένες από το κέντρο εμποδίζει την εύκολη πρόσβαση στην αγορά εργασίας αλλά και την έλλειψη υπηρεσιών και δικτύων.

Η διάχυση των favelas αλλά και η τάση που επικρατεί τα τελευταία 30-40 χρόνια στους κύκλους των ανώτερων οικονομικά στρωμάτων, που παλαιότερα κατοικούσαν στο κέντρο, για φυγή από αυτό και δημιουργία προαστίων στην περιφέρεια της πόλης, έχει οδηγήσει στην γειτνίαση διαφορετικών κοινωνικών και οικονομικών ομάδων στο ίδιο χώρο. (Loffredo D'Ottaviano M, 2006)

Το 1971 πραγματοποιείται το πρώτο συνολικό σχέδιο (master plan) με σκοπό να δώσει της κατευθυντήριες γραμμές προς τις δημοτικές και κοινοτικές αρχές για τον σχεδιασμό στον αστικό χώρο. Ωστόσο, το σχέδιο αυτό δεν κάνει καμία αναφορά στην περιφέρεια της πόλης όπου βρίσκονται οι favelas, αποκλείοντάς τις έτσι από τον σχεδιασμό και τις πολιτικές αποφάσεις που θα μπορούσαν να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής. Το 1988 με μια τροπολογία διευρύνθηκαν τα όρια του σχεδίου -χωρίς όμως ουσιαστική διαφορά για τις περιοχές, καθώς η έλλειψη κεφαλαίων σε τοπικό επίπεδο αλλά και οι προτεραιότητες των αρμόδιων αρχών αποτέλεσαν ανασταλτικό παράγοντα και επομένως διατήρησαν την κατάσταση στα ίδια επίπεδα. (UN Global Report on Human Settlements, 2003)

Οι favelas, όπως έχει αναφερθεί, γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης με φτηνές απόπειρες παρέμβασης για την προσέλκυση ψηφοφόρων και όχι με ουσιαστική αντιμετώπιση των προβλημάτων. Στις αρχές του 1990, ένα πρόγραμμα για τις favelas επένδυσε 333 εκατομμύρια δολάρια για την δημιουργία υπηρεσιών και δικτύων και με την αναβάθμιση των περιοχών κατοικίας. Με αυτόν τον τρόπο, 41.000 οικογένειες εντάχθηκαν στο πρόγραμμα και μείωσαν τα προβλήματα που είχαν να αντιμετωπίσουν

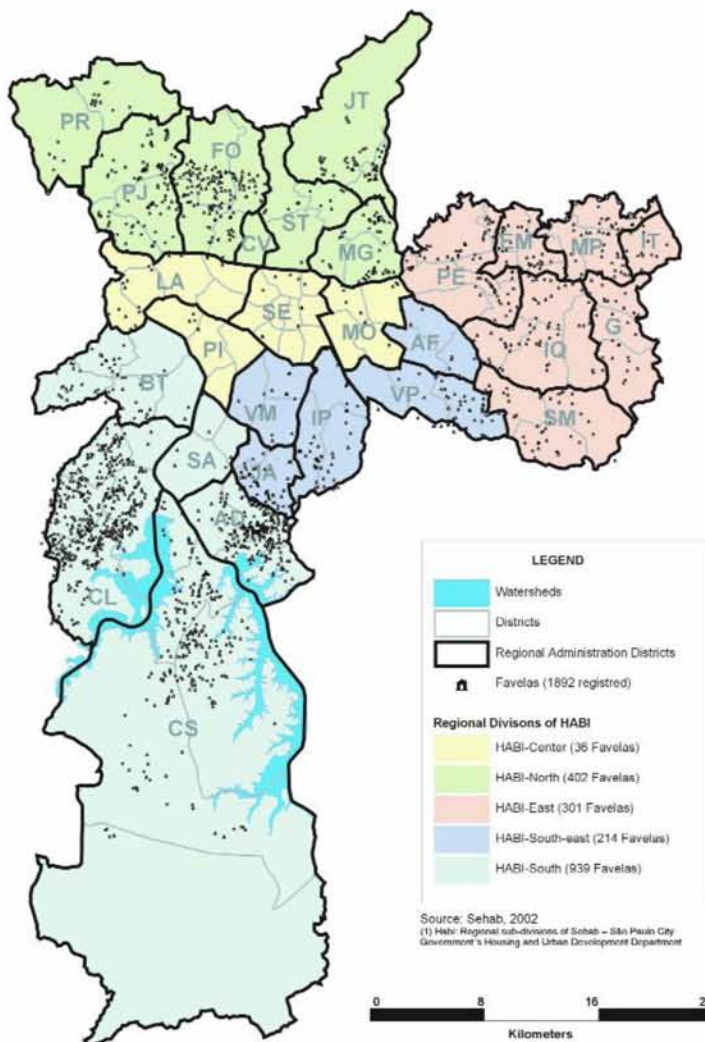
Οι δύο μεγαλύτερες favelas της πόλης είναι οι Heliópolis και η Paraisópolis, οι οποίες μπορούμε να πούμε ότι παρουσιάζουν καλύτερο βιοτικό επίπεδο σε σύγκριση πάντα

με τις υπόλοιπες favelas, καθώς το μεγαλύτερο μέρος των κατοικιών έχει πρόσβαση στα δίκτυα της πόλης. Αυτό βεβαίως σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να μας κάνει να μιλάμε για αξιοπρεπές επίπεδο ζωής σύμφωνα με τα δυτικά δεδομένα.

Τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού των favelas παραθέτονται στην συνέχεια με σκοπό, όπως προαναφέραμε, την ολοκληρωμένη εικόνα του προφίλ των κατοίκων τους.

- 59,4% άνδρες 50,6% γυναίκες
- 77,9% άνδρες ως επικεφαλής οικογενειών 22,1% γυναίκες ως επικεφαλείς οικογενειών
- 62,9% μέχρι 25 ετών εκ των οποίων 40,3% δεν είναι μεγαλύτερα από 15, το 34,8% 25 έως 59 ετών
- 10,9% έχει γεννηθεί στο Sao Paulo

Χάρτης 10: Χωροθέτηση των favelas

Πηγή: UN Global Report on Human Settlements, 2003

Εικόνα 3: Favela heliópolis

Πηγή: <http://www.metrophotochallenge.com/us/photo/17949>

Εικόνα 4: Favela Paraisópolis

Πηγή: <http://www.poliresinas.com.br/blog/institucional/913/>

4.4.3 Συμπερασματικά

Σε γενικές γραμμές οι favelas είναι ένα είδος κατοικίας σε καταπατημένες εκτάσεις, τις οποίες οικειοποιούνται οι χρήστες χωρίς όμως να κατέχουν τα νόμιμα δικαιώματα του χώρου. Αντίθετα τα cortiços όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω είναι συνήθως στο κέντρο της πόλης αποτελούνται από παλιές ενοικιαζόμενες κατοικίες μικρού μεγέθους με κοινόχρηστους χώρους. Η προέλευση τους χρονολογείται από τον 19^ο αιώνα όταν δημιουργήθηκαν για να στεγάσουν τα λαϊκά στρώματα. Οι favelas, που είναι ένα νεότερο φαινόμενο, αντιπροσωπεύουν την ανάγκη για κατοικία η οποία εκφράζεται μέσα από την παράνομη κατάληψη περιοχών. Το διαφορετικό ιδιοκτησιακό καθεστώς των δύο παραπάνω τύπων δημιουργεί και διαχωρισμό ανάμεσα στους κατοίκους. Όσοι κατοικούν στις favelas δεν υπακούν στους νόμους της αγοράς, σε αντίθεση με εκείνους που κατοικούν στα cortiços, οι οποίοι πληρώνουν για την στέγαση τους, είτε ενοικιάζοντας, είτε υπενοικιάζοντας τις κατοικίες τους σε ιδιώτες. Αυτό είναι και ένα από τα επιχειρήματα που εξηγούν την διαφορά πληθυσμού μεταξύ των κάτοικων των παραπάνω τύπων κατοικίας με τον πληθυσμό στις Favelas να είναι σχεδόν τριπλάσιος, όπως προαναφέρθηκε. Ο παρακάτω πίνακας παρουσιάζει συνοπτικά τα χαρακτηριστικά των δύο τύπων slum που εμφανίζονται στο Sao Paulo.

Παρά τις διαφορές που παρουσιάζονται μεταξύ favelas και cortiço, το χαμηλό βιοτικό επίπεδο παραμένει κοινό καθώς κοινά παραμένουν και τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι κάτοικοι τους. Οι κάτοικοι των περιοχών αυτών αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη και ρατσισμό, γεγονός που φανερώνεται και από τους χαρακτηρισμούς που τους προσδίδονται όπως «πληγές της πόλης», «καρκινώματα» κλπ. Αξιοσημείωτο είναι ότι η εικόνα του κατοίκου favela στο Sao Paulo ταυτίζεται με κάποιον περιθωριακό άνθρωπο σε αντίθεση με εκείνη του Ρίο Ντε Τζανέιρο που παραπέμπει περισσότερο σε απατεώνα ή εγκληματία, χωρίς βέβαια οι ταμπέλες αυτές να αντιπροσωπεύουν την πραγματικότητα.

Πίνακας 10 : Χαρακτηριστικά cortiços και favelas

Χαρακτηριστικά		Τύπος slum	Cortiços	Favelas
1	Ηλικία		Ανάπτυξη στα τέλη του 19ου αιώνα, βασικός τύπος slum πριν το 1980	Ανάπτυξη μετά το 1970, βασικός τύπος slum μετά το 1980
2	Τοποθεσία		Κεντρικές περιοχές του αστικού ιστού	Περιφερειακές-περαστικές περιοχές
3	Μέγεθος	Έκταση	Περιορισμένη	Μεγάλη
		Πληθυσμός (κατώτερο όριο)	3-4 οικογένειες (FIPE) 30-40 οικογένειες (IBGE)	10 κατοικίες (FIPE) 50 κατοικίες (IBGE)
4	Ιδιοκτησιακό καθεστώς		Ενοικιαζόμενες ή παράνομα υπενοικιαζόμενες κατοικίες	Παράνομη κατάληψη περιοχών (δεν υπακούν στους νόμους της αγοράς)
5	Αναπτυξιακή Προοπτική		Παρακμή (slum απελπισίας)	Εξέλιξη (slum ελπίδας)

Πηγή: Ίδια επεξεργασία

5 ANTI ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Η πόλη αποτελεί ένα ζωντανό οργανισμό που διαρκώς μεταλλάσσεται και εξελίσσεται. Οι τελευταίες δεκαετίες έχουν αποτελέσει βασικό σταθμό στην ανάπτυξη των πόλεων κυρίως λόγω της ραγδαίας μεγέθυνση που υφίστανται αλλά και λόγω των ιδιαίτερων φαινομένων που αναπτύσσονται σε αυτές. Ένα από αυτά τα φαινόμενα είναι και εκείνο των slums, το οποίο αποτέλεσε και βασικό θέμα της παρούσας εργασίας.

Το φαινόμενο της αστικοποίησης, δηλαδή της άνισης αύξησης του αστικού πληθυσμού σε σύγκριση με τον αγροτικό, δεν είναι ένα καινούργιο φαινόμενο καθώς υπάρχουν πολλά παραδείγματα πόλεων στο πέρασμα των χρόνων από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα που το επιβεβαιώνουν. Παρόλα αυτά οι δεκαετίες του 1950-1970 αποτέλεσαν ορόσημο στην πορεία αυτή, σε όλο τον κόσμο αλλά κυρίως στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι οποίες μειονεκτούσαν σε σύγκριση με τις αναπτυγμένες, σε πολιτικές ελέγχου του φαινομένου. Η διαφοροποίηση όμως δεν περιορίζεται στις πολιτικές αλλά αφορά και την ένταση του φαινομένου όπως αναλύθηκε στο 2^ο κεφάλαιο και επομένως και τις επιπτώσεις του.

Ο Davis χαρακτηριστικά αναφέρει ότι *«για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας ο αστικός πληθυσμός θα ξεπεράσει τον αγροτικό»* (M.Davis, 2006). Η αύξηση του πληθυσμού των πόλεων σηματοδοτεί και την γεωγραφική επέκτασή τους, την διάχυση τους δηλαδή στο περιαστικό χώρο, τον οποίο και μετατρέπουν σταδιακά σε αστικό. Η αστική διάχυση έχει αρνητικές επιπτώσεις σε πολλούς τομείς τόσο του φυσικού περιβάλλοντος όσο και της ποιότητας ζωής μέσα στις πόλεις.

Παράλληλα με την αύξηση του αστικού πληθυσμού αυξάνεται και η αστική φτώχεια, φαινόμενο το οποίο επηρεάζει καθοριστικά τα δεδομένα στις πόλεις. Σήμερα υπολογίζεται ότι το ένα τρίτο του αστικού πληθυσμού είναι φτωχοί (World Bank, 2007). Το ποσοστό αυτό βέβαια αυξάνεται πολύ όταν αναφερόμαστε στις αναπτυσσόμενες χώρες εκεί όπου και οι οικονομικές διαφοροποιήσεις είναι πολύ έντονες.

Ο Λέφας (2003) υποστηρίζει ότι *«οι πόλεις γίνονται πιο περίπλοκες στη μεγάλη κλίμακα»*, ενώ αντίθετα *«γίνονται πιο απλές στην μικρή κλίμακα»*. Αντιμέτωπος με αυτή την πολυπλοκότητα των πόλεων και τα προβλήματα που δημιουργούνται είναι

όλος ο αστικός πληθυσμός, παρόλα αυτά τις περισσότερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν τα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα, που είναι και εκείνα που τελικά απολαμβάνουν και τα λιγότερα θετικά που προσφέρει το άστυ (Λαμπριανίδης, 2001).

Η ανάπτυξη των πόλεων και του πληθυσμού συνεπάγεται και αύξηση των αναγκών σε όλους τους τομείς: κοινωνικές υπηρεσίες, υποδομές, δίκτυα μεταφορικά και ενεργειακά, κατοικία. Η φτώχεια ή/και η έλλειψη προσιτής στέγης σε συνδυασμό με την έλλειψη κατάλληλων πολιτικών και την αυξημένη ανάγκη για στέγαση έχουν συμβάλει καθοριστικά στην ανάπτυξη ενός ιδιαίτερα πολύπλοκου φαινομένου: της ανάπτυξης των slums.

Το φαινόμενο αυτό δεν είναι στατικό, αλλά εξελίσσεται με το πέρασμα των χρόνων. Τον τελευταίο καιρό έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις τόσο στον αναπτυσσόμενο όσο και στον αναπτυσσόμενο κόσμο καθώς σύμφωνα με τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών το 2030 πάνω από 2 δισεκατομμύρια άνθρωποι θα ζουν σε slums. Παρόλα αυτά είναι αρκετά δύσκολο να υπολογιστεί ο ακριβής αριθμός των κατοίκων των slums καθώς υπάρχουν πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις στον ίδιο τον ορισμό των slums. Αυτό φυσικά γίνεται καθώς διαφορετικές χώρες έχουν διαφορετικά κριτήρια για το συγκεκριμένο θέμα.

Όποιος όμως και να είναι ο ορισμός τα βασικά χαρακτηριστικά των slums παραμένουν τα ίδια ανεξαρτήτως της χώρας, και είναι αυτά τα χαρακτηριστικά που στην ουσία λειτουργούν πολλές φορές και ως κριτήρια ώστε να χαρακτηριστεί μια περιοχή ως slum. Οι ελλιπείς υποδομές και υπηρεσίες και δίκτυα, η περιορισμένη πρόσβαση σε ευκαιρίες απασχόλησης, η χαμηλή ποιότητα των συνθηκών στέγασης, οι κίνδυνοι στου όποιους εκτίθενται λόγω των άσχημων συνθηκών ζωής αλλά και γενικότερα οι έντονες ανισότητες τις οποίες υφίστανται οι κάτοικοι κάποιων περιοχών είναι ικανές ώστε να τις χαρακτηρίσουν να χαρακτηρίσουν ως slum.

Σύμφωνα με τον Davis (Davis M., 2007) *«Ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε σήμερα τις πόλεις ανατρέπεται. Αυτό που αναμένεται να σφραγίσει τον τρόπο ζωής στη νέα μορφή των πόλεων θα είναι η διχοτόμηση τους σε δύο ουσιαστικά διαφορετικές πόλεις. Ένα τμήμα ανεπτυγμένο, με σύγχρονες υποδομές και ένα άλλο υποβαθμισμένο, εγκαταλελειμμένο, με σημείο αναφοράς του τις μεγάλες σε έκταση παραγκουπόλεις»*.

Η ποικιλία των ορισμών προδίδει κατά κάποιο τρόπο και την ποικιλία και των διαφορετικών μορφών slums. Η ποικιλία αυτή αφορά την ηλικία, την τοποθεσία, το

μέγεθος, το καθεστώς ιδιοκτησίας. Κάθε μία από παραπάνω κατηγορίες περιλαμβάνει υποκατηγορίες, οι οποίες στην ουσία αντανακλούν την ιστορία, τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των κατοίκων, τις πολιτικές των αρμόδιων φορέων ή την έλλειψη αυτών, το φυσικό περιβάλλον και γενικότερα το συνολικό προφίλ τόσο των κατοίκων όσο και των περιοχών εγκατάστασης τους.

Παρατηρείται λοιπόν συχνά το φαινόμενο η ίδια πόλη να φιλοξενεί διαφορετικούς τύπους slums, τέτοιο παράδειγμα πόλης είναι και το Sao Paulo της Βραζιλίας. Από την μελέτη της αστικοποίησης στην Λατινική Αμερική όπως αυτή αναπτύχθηκε στο 4^ο κεφάλαιο παρατηρούμε ότι το βασικό χαρακτηριστικό της είναι η «εξαρτημένη εκβιομηχάνιση». Η εκβιομηχάνιση αυτή, από την μία πυροδότησε την έκρηξη της εσωτερικής μετανάστευσης στη Λατινικής Αμερικής και ιδιαίτερα στην Βραζιλία (η οποία και αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αστικοποίησης στον αναπτυσσόμενο κόσμο), από την άλλη όμως ο χαρακτήρας της εκβιομηχάνισης αυτής ως εξαρτημένης προσδιόρισε και την αστικοποίηση στις χώρες αυτές, η οποία από ένα σημείο και μετά έγινε ανεξέλεγκτη και σε αναντιστοιχία με την οικονομική ανάπτυξη των μεγαλουπόλεων που υποδέχτηκαν τους εσωτερικούς μετανάστες.

Η Βραζιλία έχει ένα ανομοιογενή χωρικά πρότυπο ανάπτυξης των πόλεων, οι οποίες συγκεντρώνονται στις ανατολικές ακτές, όπου παρατηρούνται μεγάλα αστικά κέντρα με μεγάλη διάχυση στον χώρο. Εντυπωσιακό είναι το παράδειγμα Sao Paulo και Rio de Janeiro που τείνουν να αποκτήσουν ενιαίο πολεοδομικό ιστό.

Όπως προαναφέρθηκε η κατανόηση του φυσικού περιβάλλοντος μπορεί να δώσει εξηγήσεις για τον τρόπο ανάπτυξης των slums σε μια πόλη. Γεγονός που γίνεται απόλυτα κατανοητό μελετώντας το παράδειγμα του Sao Paulo όπου η γεομορφολογία καθόρισε σε πολύ μεγάλο βαθμό την χωροθέτηση των slums, καθώς το πλήθος των ποταμών και παραποτάμων αλλά και των λεκανών απορροής μέσα στην πόλη είχε σαν αποτέλεσμα την επιβολή του υγρού στοιχείου στην διαμόρφωση της. Όπως δημιουργούνται λοιπόν, μεγάλες εκτάσεις, κυρίως παραποτάμιες, αντιμετωπίζουν συχνά πλημμυρικά φαινόμενα, έτσι και η ανάπτυξη της έγινε με βασικό κριτήριο το υψόμετρο ώστε να αποφεύγονται τα προβλήματα αυτά. Η αστικοποίηση όμως της πόλης δημιούργησε στεγαστικές ανάγκες, οι οποίες και καλύφθηκαν από την κατάληψη των λιγότερο ελκυστικών χώρων, των περιοχών εκείνων που βρίσκονταν έξω της αγοράς ακινήτων λόγω της μειωμένης ζήτησης από τα υψηλά οικονομικά στρώματα.

Αρχίζουν λοιπόν να δημιουργούνται οι favelas στην πόλη τις πρώτες δεκαετίες της αστικοποίησης και διανύοντας μια περίοδο συνεχούς ανάπτυξης του φαινομένου φτάνουμε στο σήμερα όπου το 20% του πληθυσμού ζει σε αυτές. Σύμφωνα με την Πατρίσια Καρντόσο, δικηγόρο και μέλους του ινστιτούτου Polis «*Οι φαβέλες στην πλειονότητά τους είναι καρπός καταλήψεων. Πολλές βρίσκονται σε επικίνδυνες ζώνες. Η βία είναι ενδημική, ενώ οι υποδομές σε ό,τι αφορά την οδοποιία, τον δημόσιο φωτισμό, την αποχέτευση, αλλά και την παιδεία και την υγεία είναι εξαιρετικά ανεπαρκή*» (Πετράκος Κ., 2010).

Παράλληλα με το φαινόμενο των favelas στην πόλη του Sao Paulo συνυπάρχουν και τα corticos. Η ιστορία των οποίων, όπως αναλύθηκε ξεκινάει πολύ νωρίτερα από αυτήν των favelas, όταν το κράτος δημιούργησε συγκροτήματα κατοικιών σε κεντρικούς χώρους ώστε να καλύψουν οι στεγαστικές ανάγκες των χαμηλών εισοδημάτων. Στην συνέχεια η εγκατάλειψη του κέντρου από την ελίτ δημιούργησε νέες μορφές corticos στα παλιά αρχοντικά τα οποία διαιρέθηκαν παράνομα και νοικιάστηκαν ή υπενοικιάστηκαν. Η κατηγορία αυτή έχει δεχτεί πολλές πιέσεις τα τελευταία χρόνια σε μια προσπάθεια των αρχών να υλοποιήσουν προγράμματα εξευγενισμού με σκοπό να ανακτήσει και πάλι το κέντρο την παλιά του «αίγλη». αρόλα αυτά αρκετές είναι οι αντιθρήσεις που εκφράζονται για αυτά τα προγράμματα καθώς «*η εκκαθάριση των περιοχών τείνει να αγνοεί τα κοινωνικά προβλήματα που οδηγούν στην εμφάνιση του φαινομένου και απλά αναδιανέμει τα κατώτερα στρώματα σε ακίνητες περιουσίες χαμηλότερης αξίας, διαγωνίζοντας τη σύγχρονη κατάσταση στο θέμα της κατοικίας σε παγκόσμιο επίπεδο*» (Ράσκου Μ., 2007)

Πίσω όμως από τους ορισμούς και τα στατιστικά ζητήματα, πίσω από το πλήθος των μελετών και την γλώσσα των επιστημόνων «*προβάλλει η ανυμφορία των μεγάλων θεσμών να λύσουν τα προβλήματα των μικρών ανθρώπων*» (Μοδινός Μ., 2000). Ενώ σύμφωνα με τον Σταυρίδη (Σταυρίδης Σ., 2009) το ζήτημα της κατοικίας και της ανάπτυξης των slums φαίνεται ότι μπορεί να αποτελέσει τον συνθετικό κρίκο ώστε να μπορέσουν να ενωθούν όλες οι πολιτικές προσπάθειες για την υποστήριξη των αδυνάτων. Με ένα τεράστιο μέρος του πληθυσμού να μένει σε συνθήκες εξαθλίωσης στα μεγάλα αστικά κέντρα, καμιά πρωτοβουλία κινηματική, φιλανθρωπική ή θεσμική δεν γίνεται να αναφέρεται στους φτωχούς χωρίς να αντιμετωπίζει αυτό το ζήτημα.

Μέσα από το φαινόμενο των slums σίγουρα ξεπηδούν και θετικά ζητήματα. «*Πριν από λίγα χρόνια πιστεύαμε ότι οι κάτοικοι μιας παραγκούπολης είναι μια ξεριζωμένη,*

αφημένη στην τύχη της μάζα ανθρώπων. Η ζωή απέδειξε ότι η αλήθεια είναι συχνά εντελώς διαφορετική: νέα κοινωνικά μορφώματα δημιουργούνται, μορφές αλληλοϋποστήριξης αναπτύσσονται, κοινότητες ανασυγκροτούνται με εντυπωσιακά πολλές φορές αποτελέσματα.» (Μοδινός Μ., 2000).

Ο Castells υποστηρίζει (Castells M., 1983) ότι τα αστικά κοινωνικά κινήματα δημιουργούνται από τις διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στην πόλη με βάση την τάξη, το φύλο, τη φυλή ή τις διαφορετικές θρησκείες και κουλτούρες, οι οποίες ενεργοποιούνται για να οργανώσουν το σύστημα εκμετάλλευσης των «αποκάτω» στο χώρο της εργασίας και της καθημερινής ζωής, υποστηρίζει επίσης ότι τα αστικά κοινωνικά κινήματα είναι «συλλογικές πράξεις οι οποίες σκόπευαν συνειδητά στο μετασχηματισμό των κοινωνικών συμφερόντων και αξιών που εγχαράσσονται στις μορφές και τις λειτουργίες της δοσμένης ιστορικά πόλης». Στο βιβλίο του «Πόλη και κοινωνικοί αγώνες» (Castells M., 1983) αναφέρεται στον καπιταλισμό και την «συμβολή» του στην ανάπτυξη του εργατικού και δημοκρατικού κινήματος και αναφέρει χαρακτηριστικά «Έτσι φτάνουμε σε μια κοινωνική απαίτηση που ιστορικά προσδιορίζεται από μια σειρά δικαιωμάτων στη ζωή (στέγαση, εξοπλισμός, υγεία, κουλτούρα κτλ.) τα οποία αποσπάστηκαν από τους αστούς και από τους κρατικούς μηχανισμό θα και των οποίων η κοινωνική διαχείριση γίνεται όλο και πιο συλλογική και αλληλοεξαρτώμενη».

Η δημιουργία του MTST (Movimiento dos Trabalhadores sem Teto – Κίνημα των Εργατών Χωρίς Στέγη) αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των λόγων του Castells. Στην ιδρυτική του διακήρυξη αναφέρουν «...Οι άστεγες οικογένειες δεν έχουν δικαιώματα, είναι το αντίθετο του κατοίκου. Δεν έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε εργασία, σε στέγαση, σε τροφή, σε υγεία, σε ψυχαγωγία, στον πολιτισμό. Ζουν σα σκιές στα φώτα, στις γωνίες του δρόμου, στα παγκάκια των πάρκων, ψάχνοντας ένα πιάτο φαγητό, λίγα λεφτά. Έρχονται πρόσωπο με πρόσωπο με την αδιαφορία, την επιφύλαξη, την αστυνομική βία. Αποκλείονται από τη λήψη πολιτικών αποφάσεων που καθορίζουν την πορεία της κοινωνικής τους ζωής...». (le monde diplomatique, 2007) Θέλοντας λοιπόν να ανατραπεί αυτό το σκηνικό οργανώνονται και συλλογικά προσπαθούν να διεκδικήσουν τα αυτονόητα. Η πρώτη δράση του MTST πραγματοποιήθηκε το 1997 στην πόλη Campina, κοντά στο Sao Paulo: 5.000 οικογένειες κατέλαβαν μια μεγάλη έκταση την οποία ονόμασαν πάρκο Oziel. Δέκα χρόνια αργότερα, το πάρκο αυτό μετατράπηκε σε ανεπτυγμένη συνοικία, με κατάλληλες υποδομές και κατοίκους που

διαπνέονται από ισχυρό αίσθημα συλλογικότητας. Έχοντας στην δράση του παρόμοιες προσπάθειες, το κίνημα επεκτείνεται και στο Rio de Janeiro, παλεύοντας να ανατρέψει την λογική ότι «οι όσοι έχουν γεννηθεί φτωχοί, ζουν και πεθαίνουν φτωχοί» (Πετράκος Κ., 2010). Παραδείγματα θετικά σαν αυτά είναι τελικά εκείνα που πρέπει να τελικά να συγκρατεί κανείς γιατί είναι εκείνα που μας εφοδιάζουν με γνώσεις και θάρρος αλλά κυρίως δείχνουν το δρόμο για το μέλλον των πόλεων και μας γεμίζουν ελπίδα.

Καθώς οι πόλεις διαρκώς εξελίσσονται αναπτύσσονται μεταλλάσσονται και υποβαθμίζονται, οι συνθήκες ζωής μέσα σε αυτές διαφοροποιούνται ακλουθώντας ίδια την πορεία υποβάθμισης. Καθώς λοιπόν τα αστικά δεδομένα αλλάζουν «το δικαίωμα στην πόλη εκδηλώνεται ως η υπέρταση μορφή δικαιωμάτων: δικαίωμα στην ελευθερία, στην εξατομίκευση μέσα στην κοινωνία, στην κατοικία και το κατοικείν» (Levebre H., 2007).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

Αργύρης Θ., (1997), «Οικονομική του Χώρου: Αστική οικονομική», Τόμος ΙΙ, Θεσσαλονίκη εκδόσεις Κυριακίδη

Ιταλό Καλβίνο (2004), «Οι άορατες πόλεις», Αθήνα, Εκδόσεις Καστανιώτη, εικοστός αιώνας

Λαμπριανίδης Λ., (2001), «Οικονομική γεωγραφία: στοιχεία θεωρίας και εμπειρικά παραδείγματα», Αθήνα, εκδόσεις Πατάκη

Λέφας Π., Siebel W., Binde Jerome (2003), «Αύριο οι πόλεις», Αθήνα, Εκδόσεις Πλεθρον

Levebre H., 2007 « Το δικαίωμα στην πόλη, χώρος και πολιτική», Αθήνα, εκδόσεις Κουκίδα

McCaann Philip, (2002), «Αστική και περιφερειακή οικονομική», Αθήνα, εκδόσεις Κριτική

Μοδινός Μ. , Ευθυμίουπουλος Η. (2000), «Βιώσιμη πόλη, Αθήνα», εκδόσεις Στοχαστής/ΔΙΠΕ

Ogunshakin, L., 1988 «Η αστικοποίηση στον τρίτο κόσμο και το παραδειγμα της Νιγηρίας», διδακτορική διατριβή στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων στο ΑΠΘ

Πετράκος Κ, «Αστικά κοινωνικά κινήματα στη Βραζιλία. Το δικαίωμα στη στέγη» σπουδαστική εργασία στο ΔΠΜΣ Σχεδιασμός-Χωρος-Πολιτισμός, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ράσκου Μ., (2007) «Φαινόμενα σύγχρονων παραγκουπόλεων, μια πρώτη προσέγγιση», σπουδαστική εργασία στο ΔΠΜΣ Σχεδιασμός-Χωρος-Πολιτισμός, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Σταυρίδης Σ., (2009) «Βραζιλία: Το δικαίωμα στη στέγη και η προοπτική ενός άλλου κόσμου», τεύχος 11, περιοδικό Αλάνα

Σκούντζος Θ., (2005), «Οικονομική Ανάπτυξη: Θεωρία και προβληματισμοί», Τόμος Ι, Αθήνα, εκδόσεις Σταμούλη

Τσάλας Γ , Κογκίδου (1991), «Αναπτυξιακό φαινόμενο και τρίτος κόσμος» Αθήνα,
Εκδότης: Παπαζήσης

Φωτόπουλος Τ., (1985), «Εξαρτημένη Ανάπτυξη: Η Ελληνική περίπτωση» Αθήνα,
εκδόσεις Εξάντας

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Baker, J., Basu, R., Cropper, M., Lall, S. and Takeuchi, A., (2005) «*Urban Poverty and Transport: The Case of Mumbai*» Policy Research Working Paper No. 3683, Washington, World Bank, D.C

Carmona Marisa , Burgess Rod (2001) «*Strategic planning & urban projects/ Responses to globalisation from 15 cities*», Delft, Delft University Press

Castells M., (1983) «*The City and the Grassroots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements*», Berkeley, University of California Press

Cunha Pinto, José Marcos (2002), «*Urbanización, Redistribución Espacial de la Población y Transformaciones Socioeconómicas en América Latina*», Serie Población y Desarrollo Num. 30, Santiago, CEPAL/CELADE

Christopher A.J, (1988), «*The British Empire at its zenith*», London, ed Croom Helm
Davis Mike (2006) , «*Planet of slums*», London, Verso

Deborah Stevenson (2003), «*Cities and Urban Cultures*», Open University Press

Drakakis- Smith D., (2000), «*Third World Cities*», Oxon, ,ed. Routledge

Fay, M., Ghesquiere, F., Solo, T., (2003), « *Natural Disasters and the Urban Poor*», Breve No.2, LAC Region, Washington, World Bank, D.C.

Foster, CEER, and UADE, (2004), «*Toward a Social Policy for Argentina's Infrastructure Sectors: Evaluating the Past and Exploring the Future*» Policy Research Paper No. 3422, Washington, World Bank, D.C.

Gorran Tannerfeldt, Per Ljung, (2006), «*More Urban, Less Poor: An Introduction to Urban Development and Management*», Earthscan Publications Ltd.

International Labour Office, (2004). «*Global Employment Trends*» Geneva, Switzerland

Karuiki M. and Schwartz J., (2005). «*Small Scale Private Service Providers of Water and Electricity Supply: A Review of Incidence, Structure, Pricing and Operating Characteristics*» Policy Research Paper No. 3727, Washington, World Bank, D.C.

Kingsley Davis (1972), «*World Urbanization: 1950-1970*», Berkeley Institute of International Studies

Marcela Cerrutti., Rodolfo Bertonecello, (2003), « *Urbanization and Internal Migration Patterns in Latin America*», Centro de Estudios de Población Argentina

Lloyd-Sherlock Peter (1997)« *The Recent Appearance of Favelas in São Paulo City:an Old Problem in a New Setting* » , Glasgow, Institute of Latin American Studies, University of Glasgow

Loffredo D'Ottaviano Maria Camila, (2006), «*Condominios Fechados na Região Metropolitana de São Paulo: fim do modelo centro rico versus periferia pobre*» Centro de Estudios de Población Argentina

Rodriguez Vignoli Jorge, (2002), «*Distribución Territorial de la Población de América Latina y el Caribe: Tendencias, Interpretaciones y Desafíos para las Políticas Públicas*», Serei Población y Desarrollo Num. 32, Santiago, CEPAL/CELADE

T.G. McGee, I.Reobinson. (1995) «*The Mega-Urban regions of Southeast Asia*», Vancouver UBC Press

UN Department of Economic and Social Affairs (2009) , «*World Population Prospects: The 2008 revision*», United Nations

UN Department of Economic and Social Affairs (2008) , «*World population in 2300*», United Nations

UN- HABITAT(2003), «*The Challenge Of Slums- Global Report On Human Settlement*» London, United Nations Human Settlements Programme,

UN Department of Economic and Social Affairs (2010), «*Population division, population estimate and projection sections*», United Nations

UN Department of Economic and Social Affairs (2002), «*World urbanization prospects: The 2001 revision*» , United Nations New York

World Bank (2000), World Development Report 1999/2000: Entering the 21st century, New York ,Oxford Universitt Press

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

<http://geography.about.com/library/weekly/aa011201a.htm> (προσβάσιμη στις 6/12/2010)

http://esa.un.org/unpd/wup/maps_1_2009.htm (προσβάσιμη στις 19/12/2010)

<http://www.citiesalliance.org/ca> (προσβάσιμη στις 14/01/2011)

http://www.boston.com/bigpicture/2010/11/rios_drug_war.html (προσβάσιμη στις 19/01/2011)

http://www.citymayors.com/gratis/brazilian_cities.html (προσβάσιμη στις 8/05/2011)

<http://latinamericanhistory.about.com/od/thehistoryofbrazil/a/saopaulo.htm>
(προσβάσιμη στις 2/06/2011)

<http://article.wn.com> (προσβάσιμη στις 2/06/2011)

<http://www.geocases2.co.uk/saopaulo1.htm> (προσβάσιμη στις 2/06/2011)

<http://www.metrophotochallenge.com/us/photo/17949> (προσβάσιμη στις 2/06/2011)

<http://www.poliresinas.com.br/blog/institucional/913/> (προσβάσιμη στις 12/06/2011)

<http://www.monde-diplomatique.gr/spip.php?article52> (προσβάσιμη στις 2/03/2011)

<http://www.pelicanweb.org/solisustv03n01.html> (προσβάσιμη στις 20/06/2011)

<http://www.lonelyplanet.com/maps/south-america/brazil/> (προσβάσιμη στις 18/06/2011)